

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ*
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 28 – 2024

*EUROPEAN
HISTORICAL STUDIES*
ACADEMIC JOURNAL

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

ISSN 2524-048X

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №13 від 23 травня 2024 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 28. – К., 2024. – 186 с.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28> УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Гуменний С. Л., к.і.н. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (Західноукраїнський національний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Козакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Котляр О. А. текстовий редактор (КНУ імені Тараса Шевченка)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки». (Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (*Protocol № 13 of May 23, 2024*).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 28. – Kyiv, 2024. – 186 p.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28> UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (*Chairman of Editorial Board*)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Executive Secretary*)

Humennyi, S. – Ph.D. (History) (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Technical editor*)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Kotliar, O. – editor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution “Institute of World History of NAS of Ukraine”)

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Андрій Грубінко. Механізм європейського політичного співробітництва в історії зовнішньої і безпекової політики європейського співтовариства (60 – 80-ті роки ХХ ст.).....	6
Зінаїда Священко. Європейське співтовариство в зовнішній політиці ЄС в роки «перебудови».....	23
Іван Фечко. Переговори щодо укладення Угоди про асоціацію між ЄС і Меркосур (1999–2023).....	35

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Тарас Батенко. Рошфор, «залізний барон»: звитяга, кров, чавун і клімат. До питання ідентифікації дворянських сімей Франції.....	50
Галина Калінічева. Європейські цінності як чинник консолідації українського суспільства в умовах російсько-української війни.....	84
Ірина Малацай. Імміграція Чехів на українські землі в другій половині ХІХ ст.	103
Олег Машевський. Ідеологи націоналізму та консолідації національних груп Канади на прикладі франко-канадців.....	114
Артем Мирончук. Стратегія національної безпеки Німеччини в умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну	131
Олександр Набока, Микола Зиза. Західноєвропейський фактор індустріального розвитку Луганщини наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст.....	143
Ярослава Смоленська. Зміни міграційного законодавства за прем'єрства Тоні Блера (2005–2006).....	152
Тетяна Чубіна, Яніна Федоренко. Історичні особливості формування міжнародного законодавства та його імплементація в механізм реалізації державної політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в Україні	167

НАУКОВА ХРОНІКА

Тарас Грищенко. Сто років від дня народження професора Анатолія Мартиненка	180
---	-----

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Andrii Hrubinko.** The mechanism of European political cooperation in the history of the foreign and security policy of the European community (60s – 80s of the twentieth century) 6
- Zinaida Svyaschenko.** The European community in the foreign policy of the USSR in the years of «perestroika» 23
- Ivan Fechko.** Negotiations on the conclusion of an association agreement between the EU and Mercosur (1999–2023) 35

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Taras Batenko.** Rochefort, «iron baron»: victory, blood, cast iron and climate. On the issue of identification of noble families of France 50
- Halyna Kalinicheva.** European values as a factor of Ukrainian society's consolidation under the conditions of the Russian-Ukrainian war 84
- Iryna Malatsai.** Immigration of Czechs to Ukrainian lands in the second half of the 19th century 103
- Oleh Mashevskiy.** Ideologues of nationalism and consolidation of national groups in Canada on the case of Franco-Canadians 114
- Artem Myronchuk.** Germany's national security strategy in the conditions of the Russian wide-scale invasion in Ukraine 131
- Oleksandr Naboka, Mykola Zyza.** The western European factor of the industrial development of the Luhansk region at the end of the XVIII – first half of the XIX century 143
- Yaroslava Smolenska.** The changes in migration legislation during Tony Blair's premiership (2005–2006) 152
- Tetiana Chubina, Yanina Fedorenko.** Historical features of the formation of international legislation and its implementation in the mechanism of realization of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men in Ukraine 167

SCIENCE CHRONICLE

- Taras Hryshchenko.** Professor Anatolii Martynenko's centenary of the birth 180

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327:061.1 «19»

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.1>

Андрій Грубінко,

д-р. іст. наук, проф.,

Західноукраїнський національний університет,

Тернопіль, Україна

ORCID: 0000-0002-4856-5831

МЕХАНІЗМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ІСТОРІЇ ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА (60 – 80-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Анотація. У статті представлено результати дослідження історії формування зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства на етапі функціонування механізму Європейського політичного співробітництва (ЄПС). Показано передумови формування зовнішньополітичного механізму взаємодії держав-членів ЄЕС. Проаналізовано становлення політичних умов та інституційно-функціонального виміру ЄПС. Виділено головні міжнародні проблеми, які довелося вирішувати учасникам європейської інтеграції через механізм ЄПС. Враховано специфіку цього сегмента кооперації держав Європейського Співтовариства, який тривалий час не мав офіційного статусу і фактично був експериментальним. Вказано на визначальні суперечності та дискусійні питання розвитку зовнішньополітичного сегмента функціонування Європейського Співтовариства в контексті визрівання трансформацій в системі міжнародних відносин та світової безпеки в другій половині 1980-х рр.

У підсумку дослідження констатовано, що заснування формату ЄПС означало лише початок складного процесу становлення повноцінної суб'єктності Європейського Співтовариства на міжнародній арені. Період від 1970 р. (формальне створення механізму ЄПС) до 1986 р. (прийняття Єдиного Європейського Акта) можна трактувати як початковий в історії формування зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Співтовариства. Загалом проявлялася звична слабкість механізму координації зовнішньої політики держав ЄЕС через різноспрямованість їх міжнародних інтересів і найголовніше – відсутність дієвих засобів втілення спільних позицій. Однак це не применшує історичного значення вказаного періоду. Адже у цей час Співтовариство сформувало принципи і базові підходи до своєї політичної організації і діяльності на міжнародній арені, навчилося оперативно реагувати на виклики світової політики, формувати власну політику в різних регіонах світу, дипломатичне представництво, міжнародний імідж, що дало неоціненний досвід для становлення зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Включення сфери зовнішньої і безпекової політики до нормативної бази ЄЕС в Єдиному європейському акті 1986 р. означало лише початок складного процесу формування повноцінної суб'єктності Європейського Співтовариства на міжнародній арені.

Ключові слова: Європейське Співтовариство, ЄЕС, Європейський Союз, Європейське політичне співробітництво, зовнішня і безпекова політика, НАТО, ЗЄС.

Постановка проблеми. В сучасних умовах кризи європейської та світової системи безпеки Європейський Союз проходить черговий етап власного утвердження як повноправний і впливовий суб'єкт системи міжнародних

відносин. Численні загрози безпеці на своїх безпосередніх східних кордонах, породжені російсько-українською війною, що є найбільшою в Європі з часів Другої світової війни, виклики початку чергового розширення складу держав-членів на терени Східної Європи ставлять перед європейським інтеграційним об'єднанням якісно нові завдання і вимоги. Ідеться як про черговий перегляд ефективності інституційних механізмів зовнішньополітичного і безпекового виміру об'єднання, так і про його здатність адекватно реагувати на назрілі проблеми міжнародного світопорядку та чинити превентивні дії.

У зв'язку з цим не втрачає актуальності дослідження історії формування механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства на ранніх етапах їх розвитку, зокрема, періоду функціонування формату Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС) як безпосереднього історичного попередника сучасної Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Критичний аналіз та врахування уроків відповідного історичного періоду важливі для розуміння особливостей подальшого розвитку і проблем становлення вказаного напряму розвитку об'єднання, у тому числі в контексті буремного сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. Широка проблематика історії європейської інтеграції стала предметом дослідження багатьох вчених-істориків, в тому числі в Україні. Утім увага дослідників насамперед зосереджена на питаннях інституційного розвитку, еволюції економічних відносин та особливостей зовнішньої політики окремих держав-членів ЄС/ЄС на різних етапах європейської інтеграції. Історія витоків зовнішньої та безпекової політики Європейського Співтовариства перебуває на другому плані, а вивчення історичного досвіду функціонування механізму Європейського політичного співробітництва переважно відбувалося в контексті загальної еволюції інституційних спроможностей Євроспільноти.

Серед провідних публікацій західних вчених, в яких приділена окрема увага проблемі історії ЄПС, відзначимо насамперед праці М. Арах [12], М. Бургеса [15], Д. Дайнена [4], Н. Лудлова [25], К. Ларреса [23], В. Лота [24], А. Мілворда [26], Дж. Піндера [29], М. Сміта [33]. Спеціальні дослідження Д. Алена, Р. Руммеля та В. Весселса [11], Ф. Бінді [14], Д. Мерфі [27], С. Нуттала [28], М. Таріка, А. Хан та Е. Хан [35] безпосередньо присвячені процесу становлення та реалізації ЄПС.

Серед доробку українських вчених виділимо першу в національній історіографії монографію з проблем зовнішньої і оборонної політики ЄС А. Мартинова [7], в якій розглянуто історичні передумови даного напряму

функціонування об'єднання. Стаття В. Рудої містить огляд основних етапів розвитку зовнішньополітичного виміру Співтовариства до формування Європейського Союзу [8]. В. Копійка та Т. Шинкаренко у своїй публікації приділяють певну увагу аналізу ЄПС як передумові функціонування Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС [5]. У статті М. Гнатюка висвітлено результати дослідження європейської дипломатії у період ЄПС [2]. Ряд дослідників європейської політики окремих держав-членів Співтовариства також приділили певну увагу темі ЄПС. Ідеться, зокрема, про дослідження Н. Яковенко [10], В. Крушинського [6], А. Грубінка [3]. Загалом роль ЄПС в історії євроінтеграції, зокрема, становлення Європейського Співтовариства як суб'єкта міжнародних відносин, потребує поглибленого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Перші два повоєнні десятиліття по завершенні Другої світової війни в Західній Європі відзначалися пошуками та утвердженням моделі регіональної інтеграції, в якій традиційно прийнято виділяти насамперед економічну складову. Однак історично першими були запропоновані саме проекти політичного об'єднання (Союзу, Співтовариства), які народжувалися в умах провідних державних діячів ще в роки Другої світової війни та логічно вписувалися в дебати про формування нового повоєнного світоустрою. Дискусії велися навіть про формування спільної європейської армії. Головним завданням таких проектів розглядалося насамперед попередження подальших воєн на континенті і стримування німецького мілітаризму. При цьому можемо виділити два магістральних бачення політичного об'єднання – континентальне і британське. У першому випадку промоутерами інтеграційних моделей виступали еліти держав континентальної Європи (Франції, Італії, Бельгії та ін.), у другому – Великої Британії, яка перебувала в активному процесі формування «особливих відносин» зі США та «прощання з імперією».

Як відповідь на пропозиції міністра закордонних справ Бельгії в еміграції П.-А. Спаака щодо створення «Європейського Співтовариства» у червні 1944 р. дипломати Форін офісу запропонували розробку в рамках Комісії ООН з Європи системи договорів про безпеку між Великою Британією і Францією з можливістю залучення до них інших держав Західної Європи. Утім вже тоді переважала обережна позиція щодо залучення Великої Британії до спільних європейських проектів, враховуючи її статус світової держави. Також британці остерігалися можливого зменшення підтримки від США внаслідок незалежнення європейців у процесі формування потужного інтеграційного об'єднання [13, р. 445]. Паралельно пророблявся сценарій утворення

Західноєвропейської групи безпеки, яка мала складатися з Франції, держав Бенілюксу і Скандинавії, а в перспективі й демілітаризованої Німеччини. Об'єднання отримало завдання співпрацювати з Співдружністю націй і США з метою протистояння впливу СРСР на Західну Європу. Тому така модель політико-безпекової кооперації більше імпонувала британським елітам [23, р. 20].

У промові 5 березня 1946 р. в Фултоні Уінстон Черчилль серед центральних проблем повоєнного розвитку світу вказав потребу формування « нової єдиної Європи » як головного чинника миру і безпеки, засобу протистояння поширенню загрози комунізму. Утім це не означало створення окремої європейської військово-політичної системи. Бажання зберегти лідерські позиції в Європі та водночас бути « над процесом » зумовило наголос на первинній необхідності створення регіонального військово-політичного об'єднання за згоди США. Усе розпочалося з британсько-французького Договору про союз і взаємну допомогу (Дюнкеркський договір), продовжилося заснуванням через рік Західноєвропейського Союзу (Організація Брюссельського договору) і зрештою створенням НАТО у 1949 р. Саме останній формат безпекової співпраці дозволив приховати стратегічні розбіжності британської і континентальної моделей європейської безпеки, а також надовго роз'єднати питання досягнення політичної єдності держав Західної Європи, їх економічного співробітництва з питаннями військової кооперації.

Водночас варто врахувати, що континентальна парадигма європейського об'єднання також ніколи не відзначалася єдиним підходом. Адже, наприклад, Франція, особливо на етапі формування голлізму як ідейно-політичної течії та урядової практики, пропонувала відмінний концепт європейського проєкту – щось середнє між потребою інтеграції і збереженням домінанти інтересів національної держави, та водночас опозиції до втручання США в європейську політику. Унаслідок поліваріантності поглядів на європейське єднання при створенні першого широкого регіонального форуму Ради Європи у травні 1949 р. з компетенції її органів виключили питання політичної, економічної та військової єдності. На початку 1950-х рр. невдача спіткала французькі проєкти європейської армії (« план Плевена ») і Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), до якого, окрім Франції, доєдналися ФРН, Італія і держави Бенілюксу. ЄОС означав спробу заснувати політичне інтеграційне об'єднання з спільними інституціями, бюджетом і збройними силами [5].

Утім історично перший проєкт регіонального політичного інтеграційного об'єднання з функціями зовнішньої політики та оборони запропонували у

вересні 1952 р. крайні федералісти, які представляли відповідне крило першої економічної регіональної організації Європейського об'єднання вугілля і сталі та Ради Європи [29, р. 35-36]. Ініціатива отримала нейтральну назву «Європейське політичне співробітництво», але не була підтримана лідерами держав-членів [15, р. 21]. Римський договір про Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) 1957 р. містив норми лише про спільну зовнішню торговельну політику.

Десятиліття від початку 1960-х років до створення механізму ЄПС у 1970 р. було присвячене пошукам формату реалізації ідеї політичного союзу. Для цього склалася сприятлива міжнародна кон'юнктура, зумовлена зростанням інтересу американців до євроінтеграції з приходом до влади адміністрації Джона Кеннеді, переорієнтацією уряду Великої Британії на членство в ЄЕС та політикою «розрядки».

Першою ініціативу перехопила Франція, уряд якої у листопаді 1961 р. виступив з проектом міжурядового політичного союзу за типом міжнародної організації «план Фуше»). Передбачалося заснування «політичного союзу держав», який би працював паралельно з ЄЕС і формував колективну зовнішню і військову політику. «План Фуше» відповідав деголлівській концепції «європейської Європи», що передбачала послаблення залежності Західної Європи від США (НАТО) і формування «третьої сили» в системі глобального блокового протистояння [9]. Цей проект, як і його наступник «план Фуше-2» (січень 1962 р.), зазнав поразки насамперед через позицію урядів Бельгії, Нідерландів і ФРН, які визнали за ним загрозу динаміці інтеграційних процесів в ЄЕС і цілісності НАТО. Ряд наступних і менш відомих проектів політичного союзу (автори Поль-Анрі Спаак, Людвік Ерхард, Джузеппе Сарагата) зазнали невдачі внаслідок кризи в діяльності ЄЕС.

Так звані «малі країни» ЄЕС були зацікавлені у вступі Великої Британії до Співтовариства через можливість урівноважити французько-німецьку гегемонію, розширити торговельний ринок і залучити додаткові американські інвестиції. Французько-німецький Єлісейський договір від 22 січня 1963 р. містив положення про необхідність створення механізму узгодження зовнішніх політик держав-членів ЄЕС. Утім усім учасникам інтеграційних процесів (виняток – деголлівська Франція) було зрозуміло, що без повноцінної участі Великої Британії таке узгодження і тим більше вихід Європейського Співтовариства на провідні позиції в світовій політиці поряд з США та СРСР неможливі. ТанDEM Париж – Бонн на той час явно не міг гарантувати такого впливу об'єднанню [25, р. 46].

Процес формування політичного виміру Європейського Співтовариства тривав як всередині, так і навколо роботи об'єднання. У 1967 році набув чинності договір про злиття інституцій ЄЕС, ЄОВС, Євроатому, який створив додаткові передумови для формування політичного союзу. У січні 1968 р. офіційний Лондон оприлюднив «план Вільсона» про переговори у форматі «дев'ятки» («шістка» плюс держави-претенденти на вступ – Велика Британія, Данія, Ірландія) у сферах, які не стосувалися роботи Співтовариства, зокрема, зовнішній політиці та обороні. Згодом британський уряд підтримав ініціативу бельгійського прем'єра П'єра Армеля про посилення взаємодії держав ЄЕС у питаннях зовнішньої політики, оборони на рівні Західноєвропейського союзу (ЗЄС). Утім її відхилив уряд Франції як спробу розколу в рядах Співтовариства [24, р. 156-157]. Унаслідок аналогічної відмови Франції приєднатися до Єврогрупи НАТО в лютому 1969 р. уряд Італії запропонував в рамках ЗЄС заснувати регулярні консультації з міжнародних питань. Однак дану ініціативу також ветувала Франція як спробу посилення впливу Великої Британії. Підозра була небезпідставна, адже в Лондоні прагнули наблизити формування політичного виміру євроінтеграції до євроатлантичної системи міжурядової співпраці. Утім остаточне вирішення проблеми уже довелося знайти новій французькій владі.

Під час саміту ЄЕС в Гаазі в грудні 1969 р. новий президент Франції Жорже Помпиду запропонував включити до процесу інтеграції механізм політичного співробітництва. Ішлося про формат узгодження і координації зовнішньої політики держав-членів [26, р. 117]. Дві фінальні доповіді міжнародного «комітету Давіньйона» (Люксембурзька, жовтень 1970 р. і Копенгагенська, червень 1973 р.) містили детальний опис інституційно-функціональної структури ЄПС. Вона передбачала великою мірою прототип сучасної Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Ішлося про регулярні саміти глав держав ЄЕС і міністрів закордонних справ, роботу Політичного комітету у складі директорів політичних департаментів МЗС держав-членів, діяльність робочих груп з дипломатів і чиновників євроструктур, посилення інформування Європейського парламенту з питань зовнішньої політики тощо. До головних завдань ЄПС віднесено регулярний обмін інформацією і консультування з питань міжнародної політики та погодження позицій і спільних дій з метою підвищення солідарності держав-членів «коли це є можливим і бажаним» [16]. Спільні позиції приймалися лише одностайно. Тому пошуку компромісу було не уникнути.

Перша зустріч міністрів закордонних справ в рамках ЄПС відбулася в Мюнхені 19 листопада 1970 р. У роботі ЄПС домінував міждержавний підхід, відсутність постійних інституцій, а серед переліку компетенцій не було питань оборони. Першочерговими міжнародними проблемами, які потребували реакції Співтовариства, стали політика «розрядки», розвиток відносин з державами Організації Варшавського договору, розробка середземноморської стратегії ЄЕС, реагування на арабо-ізраїльський конфлікт, відносини з країнами «третього світу».

Створення ЄПС не зняло питання його процедурного удосконалення, яке було актуальним фактично увесь період функціонування. На Паризькому саміті ЄЕС в жовтні 1972 р. об'єднання отримало нову мету – створити до 1980 року Європейський Союз. Збільшено кількість обов'язкових зустрічей міністрів закордонних справ в рамках ЄПС з двох до чотирьох на рік. Наприкінці 1972 р. з'явилися перші прес-релізи в рамках ЄПС. Друга доповідь «комітету Давіньюона» (липень 1973 р.), передбачала інтенсифікацію системи консультацій міністерств закордонних справ держав-членів ЄЕС з метою вийти на рівень розробки спільних позицій з міжнародними організаціями [31]. Утім до єдиної зовнішньої політики об'єднання було ще дуже далеко. ЄПС одразу не отримав постійної штаб квартири та секретаріату, а тягар його забезпечення лягав на державу, яка здійснювала піврічне головування в Раді ЄЕС.

Механізм політичного співробітництва вперше як інтегральна частина функціонування ЄЕС увійшов до «Декларації про європейську ідентичність» 1983 р. Серед новел документа: перспектива кооптації ЄПС до інституційної системи об'єднання; інтеграційне гасло об'єднатися «говорити в один голос»; рішення про необхідність гарантування розвитку достатніх засобів для оборони [17, р. 121]. Останній пункт на той час став справді революційним. Статус декларації не надавав таким ініціативам імперативної сили. Утім шлях до мети об'єднання у сфері зовнішньої політики та безпеки був загалом окреслений.

У структурі ЄПС працювали десятки робочих груп переважно у складі дипломатів держав ЄЕС, які відпрацьовували конкретні проблеми зовнішньої політики, як от, трансатлантичні відносини, політика щодо країн «третього світу» (колишніх колоній), відносини з країнами соціалістичного табору. Формувалася мережа дипломатичного впливу Співтовариства за кордоном (делегатії Європейської Комісії), у томі числі при міжнародних організаціях, що походили від офісів зв'язку ЄОВС. Започатковано регулярні контакти посольств і місій держав-членів ЄЕС, їх представників у міжнародних організаціях [1, с. 79]. В умовах наявного небажання держав-членів ділитися

суверенними повноваженнями у сфері зовнішньої політики і дублювати роботу своїх посольств, діяльність представництв ЄЕС обмежувалася переважно інформаційною і переговорною функціями. На час створення ЄПС у майже трьох десятках місій Єврокомісії по всьому світу працювало 150 співробітників [19, р. 19]. На початок 1980-х рр. 120 країн акредитували свої постійні представництва при ЄЕС [5, с. 276]. Утім об'єднання не мало права окремого голосу в міжнародних організаціях, оскільки Співтовариство ще не набуло статусу суб'єкта міжнародного права. Тому його інтереси відстоювали дипломати держави-члена, яка головувала в Раді, та представник Єврокомісії.

Незважаючи на формальне відокремлення проблем оборони від сфери функціонування ЄПС, міжнародне життя зазвичай не знало чіткого розподілу між питаннями політики і безпеки. Утім прийняті рішення мали рекомендаційний і необов'язковий характер. Якщо у питаннях міжнародної економіки зовнішня позиція ЄЕС завжди була більш згуртована і дієва, підкріплена інтеграційними механізмами, то прийняття спільних позицій на рівні ЄПС зазвичай мало декларативну форму. Давалися ознаки відсутності постійних інституцій, впливового центру координації і напівофіційний статус.

За відсутності постійного секретаріату ЄПС його функції увійшли до запровадженої системи «трійки», до якої входили дипломати головної держави в Раді ЄЕС і дипломатів двох інших держав, які головували до або після неї. Це забезпечило наступність і неперервність в координаційній роботі з погодження зовнішніх політик держав-членів, хоча й утверджувало її міждержавний характер. Створення у 1974 році Європейської Ради як центрального політичного органу прийняття рішень в Співтоваристві означало первинний етап інституціоналізації ЄПС.

У другій половині 1970-х років ЄЕС стало безпосереднім учасником укладення Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі. Встановлені відносини Співтовариства з Китаєм і співробітництво з рядом держав Співдружності нації. Розпочато переговори про співпрацю ЄЕС і Ради Економічної Взаємодопомоги. Однак найбільш резонансним рішенням західноєвропейських держав в рамках ЄПС стала заява Лондонського саміту Європейської Ради щодо Близькому Сходу від 29 червня 1977 р., в якій визнавалася можливість врегулювання конфлікту на Близькому Сході у випадку забезпечення «законних прав палестинського народу на ефективне вираження своєї національної ідентичності» і визнання «необхідності Батьківщини для палестинського народу» [19, р. 301]. Така заява, зроблена в

столиці найближчого союзника США, викликала міжнародний розголос і заклала основи іміджу Співтовариства як прихильника Палестинської держави.

Ускладнення міжнародної ситуації та водночас інтенсифікація діалогу держав-членів ЄЕС у сфері зовнішньої політики зумовили подальші ініціативи щодо вдосконалення їх взаємодії. Першою виступила досвідчена британська сторона, яка уже традиційно мала власне бачення моделі європейського об'єднання та його ролі у світовій політиці. Британські пропозиції передбачали поширення дипломатичних консультацій в рамках ЄЕС на проблеми безпеки, утворення постійного секретаріату ЄПС, запровадження процедури оперативного скликання нарад міністрів закордонних справ [28, р. 156]. Лондонська доповідь («Доповідь про Європейське політичне співробітництво»), озвучена міністром закордонних справ лордом Каррінгтоном у жовтні 1981 р., стала історично третьою базовою доповіддю в історії ЄПС. У ній вперше Компетенцію ЄПС розширено на політичні питання безпеки. Оборона традиційно виключалася. Для покращення співпраці з третіми країнами запроваджено регулярні зустрічі голів дипломатичних місій держав «десятки». Не знайшли підтримки пропозиції щодо створення Політичного секретаріату і надання ЄПС юридичного статусу в рамках правового поля ЄЕС [36, р. 115].

Британську ініціативу підхопили континентальні партнери-федералісти. Німецько-італійська ініціатива Геншера – Коломбо, оприлюднена в листопаді того ж року, твердила про необхідність формування політичного союзу. Документ вперше містив формулювання «спільна зовнішня політика» і «координація політики в галузі безпеки». Утім пропозиції суперечили позиції британського уряду, який відхилив федералістський проєкт Євросоюзу. З критикою виступили представники Греції, Данії, Ірландії і Франції [15, р. 138].

Внесення змін до нормативних актів ЄЕС відбувалося в контексті масштабної роботи з підготовки нового договору Співтовариства, що отримав назву Єдиний Європейський Акт. У березні 1985 р. Комітет інституційних справ оприлюднив доволі радикальну доповідь про реформу Європейського Співтовариства, яка містила положення про заснування Європейського Союзу. В частині політичного співробітництва пропонувалося створити постійний секретаріат, заохочувати прийняття спільних позицій держав-членів в рамках роботи міжнародних організацій, активізувати консультації з питань безпеки та оборони [30]. Шляхом окремого Договору про Європейське Співробітництво у сфері зовнішньої політики як складової названого документа вирішувалося завдання включення ЄПС до правового поля об'єднання.

Частина III Єдиного Європейського Акта 1986 р. «Положення про Європейську співпрацю у сфері зовнішньої політики» (ст. 30) включала традиційні зобов'язання про взаємне інформування і консультування держав Співтовариства «з будь-якого питання зовнішньої політики, що представляє спільний інтерес» [32, р. 21]. З новел документа – поширення компетенції Європейської Комісії на сферу ЄПС. Уперше передбачено створення постійного органу ЄПС – нечисленного Секретаріату з штаб-квартирою в Брюсселі, що виконував допоміжні функції в рамках діяльності уряду держави, яка головує в Раді ЄЕС у порядку ротації. Послів держав-членів в третіх країнах зобов'язали координувати дії з місіями Єврокомісії. Співпраця у сфері безпеки охопила її політичні та економічні аспекти, в тому числі ВПК, але не оборону.

Зміст нового договору ЄЕС означав безумовний поступ в частині зовнішньої і безпекової політики. Утім поступ не кардинальний, більш інституційно спрямований, ніж функціонально. Його компромісний характер нівелював побоювання євроскептиків щодо загрози формування Європейського політичного союзу. Утім початок стрімких і непрогнозованих змін в системі міжнародних відносин середини 1980-х рр., у багатьох аспектах декларативний зміст норм договору окреслили його перехідний характер.

Тим часом, поки європейські чиновники перебували в активному пошуку вдосконалення інституційної бази ЄПС, урядовцям і дипломатам держав-членів вдалося зробити ряд дієвих міжнародних кроків у відносинах з країнами соцтабору, де поступово набирали обертів антиурядові настрої. В рамках ЄЕС сформовано спільну критичну позицію щодо військового стану в Польщі у 1980 – 1981 рр. із закликом до уряду Войцеха Ярузельського якнайшвидше припинити режим надзвичайного стану [18, р. 269]. Члени ЄЕС виступили за активізацію торговельних відносин з країнами Центрально-Східної Європи. Співтовариство виступило ініціатором проведення міжнародної конференції для врегулювання ситуації в Афганістані, що, втім, прогнозовано відкинуло керівництво СРСР. У 1983 р. започатковано регулярні двосторонні політичні консультації з КНР, а в 1988 р. відкрито представництво ЄЕС в Пекіні. Співтовариство продовжило налаштовувати відносини з колишніми європейськими колоніями в Африці та Азії. З 1979 по 1989 рр. підписано три Ломейські конвенції про торговельно-економічну асоціацію, сторонами яких виступили ЄЕС та 69 нових держав-партнерів. Водночас серед держав ЄЕС, насамперед через давні колоніальні інтереси, не існувало єдності щодо ряду принципових питань, наприклад щодо режиму апартеїду в ПАР [21, р. 174].

Традиційно в фокусі уваги Співтовариства перебував регіон Близького Сходу. У вересні 1982 р. держави ЄЕС у спільній заяві засудили ізраїльське вторгнення в Ліван. Війська Франції, Великої Британії, Італії і Нідерландів у 1981 р. в рамках Кемп-Девідських угод взяли участь у багатонаціональних «силах для підтримки миру» на Синайському півострові і в Лівані у 1982 році. Такі акції мали певне символічне значення для розвитку можливостей ЄЕС у сфері безпеки, адже дії згаданих держав підтримало Співтовариство. Утім досягнути одностайності щодо участі в цій акції не вдалося.

Від середини 1980-х рр. налагоджено політичні консультації держав ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ. Хоча дії ЄЕС у цьому регіоні обмежувалися традиційно сильним впливом США. Розвитку продуктивних відносин ЄЕС з державами Південної Америки завадила Фолклендська криза 1982 р. Держави-члени ЄЕС прийняли Декларацію солідарності, в якій звинуватили Аргентину в агресивних діях і порушенні норм міжнародного права. Європейська Комісія висловила солідарність з Великою Британією. Однак подальшій одностайності завадили традиційні розбіжності інтересів держав-членів, які були змушені обирати між союзницькою солідарністю і загрозою торгової війни з Латинською Америкою [20, р. 104].

Одним з визначальних чинників розвитку ЄПС і європейської дипломатії загалом були американсько-європейські відносини. Між ЄЕС і США на початку 1980-х рр. виникли численні суперечності в позиціях щодо актуальних політичних питань, зокрема: підтримки санкцій проти постреволюційного Ірану; неприєднання країн ЄЕС до бойкоту олімпійських ігор в Москві 1980 р.; участі західних компаній у фінансуванні радянського газопроводу «Дружба»; розгортання НАТО в Західній Європі ядерних ракет середнього радіусу дії та американської програми «Стратегічної оборонної ініціативи», розбіжності щодо політики на Близькому Сході, проблем Півдня Африки, Центральної Америки тощо. На думку Д. Дайнена, саме посилення напруги між США та ЄЕС зумовило активізацію діяльності ЄПС [4, с. 104]. Зростання міжнародних можливостей ЄЕС посилювало стратегічні розходження у позиціях США і держав Західної Європи щодо вирішення актуальних проблем регіональної і світової політики. Вони надалі були зацікавлені у збереженні тісних зв'язків з США, але прагнули зробити їх більш рівноправними.

Незважаючи на проблеми зростання політичної суб'єктності Співтовариства, ЄЕС через механізм ЄПС, насамперед завдяки економічним можливостям, поступово ставав впливовим учасником міжнародних відносин. На середину 1980-х рр. спільнота встановила дипломатичні відносини із 132

країнами світу. Частина делегацій Європейської Комісії за домовленістю з урядами країн перебування отримали статус дипломатичних місій. Більшість глав делегацій мали ранг посла і вручали вірчі грамоти главам держав за підписом Президента Єврокомісії. На кінець 1980-х рр. кількість представництв Єврокомісії досягла 89, а їх персонал включав 440 осіб з країн ЄЕС і 1 тис. 440 місцевих працівників з країни перебування [34, р. 25, 34].

Початок завершального періоду «розрядки» в середині 1980-х рр. викликав занепокоєння керівництва держав Західної Європи діями керівництва США щодо зближення з СРСР. Реалії міжнародних відносин змусили держави регіону повернутися до питання організації автономної системи безпеки та оборони. В цих умовах відбувалася часткова реінкарнація призабутої ролі ЗЄС, який залишався єдиною регіональною військово-політичною організацією. Утім стрімкий розвиток Співтовариства визначав його домінування в системі регіональних міжнародних структур. ЗЄС втратив свої економічні, соціальні і культурні, і навіть політичні функції. Останні втратили актуальність внаслідок функціонування ЄПС [22]. Хоча ЗЄС визначався як основа проголошеної європейської оборонної ідентичності в рамках атлантичної солідарності, набуття міжнародної суб'єктності Співтовариством, в тому числі у сфері безпеки, на етапі активної фази формування Європейського Союзу і збереження ролі НАТО (США) в Європі робило ЗЄС третім зайвим.

Висновки. Отже, європейська спільнота у повоєнний час здійснювала тривалі пошуки оптимальної моделі співпраці у сфері зовнішньої політики та безпеки. Відсутність одностайності поглядів і небажання поступатися національним амбіціями відтермінувала проєкт виключно регіональної (західноєвропейської) організованої взаємодії держав-членів у вказаних сферах. Нагода на здобуття такої одностайності з'явилася лише наприкінці 1960-х рр., коли було реалізовано ідею створення механізму Європейського політичного співробітництва. Утім формалізація заснування ЄПС означала лише старт складного процесу становлення повноцінної суб'єктності Європейського Співтовариства на міжнародній арені, який триває досі.

Період від 1970 р. (формальне створення механізму ЄПС) до 1986 р. (прийняття Єдиного Європейського Акта) можна трактувати як початковий в історії формування зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства (з 1993 р. – Європейського Союзу). Загалом проявлялася слабкість механізму координації зовнішньої політики держав ЄЕС через різноспрямованість їх міжнародних інтересів і найголовніше – відсутність дієвих засобів втілення спільних позицій. Рішення в рамках механізму ЄПС

мали переважно характер політичних заяв і декларацій, а втілення їх на практиці залежало виключно від волі держав-учасниць і міжнародної кон'юнктури. Об'єднання рідко використовувало тактику міжнародного тиску. Відсутність оборонної компоненти, ексклюзивне право на яку мав НАТО, позбавляла Співтовариство можливості стати світовим центром сили.

Лише з прийняттям Єдиного Європейського Акта, що зафіксував перехідний стан регіонального об'єднання від Співтовариства до Союзу, ЄПС увійшла до його правового поля, набула перших інституційних обрисів. Тому досліджуваний період можна вважати прелюдією, експериментальним етапом у процесі взаємодії держав-членів ЄЕС у зовнішній та безпековій політиці. Однак це не применшує його історичного значення. Адже у цей час Співтовариство сформувало принципи і базові підходи до своєї політичної організації і діяльності на міжнародній арені, навчилося доволі оперативно (хай і у вигляді декларацій) реагувати на виклики світової політики, формувати власну політику в різних регіонах світу, налагоджувати дипломатичне представництво, а, отже, й вибудовувати міжнародний імідж, що дало неоціненний досвід для становлення Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Віднянський С. В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. – 395 с.
2. Гнатюк М.М. Становлення дипломатичної служби Європейського Союзу: делегації Європейської Комісії / М.М. Гнатюк // *Магістеріум*. – 2012. Вип. 46. Політичні студії. – С. 60–64.
3. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.): монографія / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. – 640 с.
4. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006. – 696 с.
5. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2012. – 751 с.
6. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах / В.Ю. Крушинський: монографія. – К., 2003. – 214 с.
7. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. ХХ ст. – 10-ті р.р. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія / А.Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
8. Руда В. Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру ЄС: домаастріхтський період / В. Руда // *Європейські історичні студії*. – 2017. – № 7. – С. 6–16.
9. Сипко Б. «Європа європейська» у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів) / Б. Сипко // *Європейські історичні студії*. – 2015. – № 2. – С. – 103–117.
10. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях / Н.Л. Яковенко. – К.: Київський університет, 2011. – 400 с.
11. Alen D. European Political Cooperation: Toward a Foreign Policy and Western Europe [Electronic Resource] / D. Alen, R. Rummel, W. Wesselr. 1982. – Mode of Acces:

<https://www.sciencedirect.com/book/9780408106634/european-political-cooperation#book-description> (Last access: 29.12.2023).

12. Arah M. *Europska unija: vizija političkog udruživanja* / M. Arah. – Zagreb: Arah Consulting, 1995.
13. Beloff M. *Churchill and Europe* / M. Beloff. – Oxford, 1996.
14. Bindi F. *European Union Foreign Policy: A Historical Overview* / F. Bindi // *The Foreign Policy of European Union. Assessing Europe's Role in the World.* – Washington: The Brookings Institution Press, 2012. – P. 11–39.
15. Burgess M. *Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950–2000* / M. Burgess. – London and New York, 2000.
16. Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970) // *Bulletin of the European Communities.* – 1970. – No 11. – Luxembourg. – P. 9–14.
17. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) // *Bulletin of the European Communities.* – 1973. – December. – No 12. Luxembourg. – P. 121.
18. Document 4a/9. *Communique Issued on the Occasion of the Informal European. Political Cooperation Ministerial Discussion on Poland, Brussels, 1982, January 4* // *European Foreign Policy. Key Documents.* – London, 2000. – P. 264–269.
19. Document 4b/2. *Statement by the European Council on the Middle East, London, 1977, June 29* // *European Foreign Policy. Key Documents.* – London, 2000. – P. 301.
20. Document 4c/27 *Statement on the Falklands, European Political Cooperation, 1982, April 10* // *European Foreign Policy. Key Documents.* – London, 2000. – P. 428–429.
21. *Engagements. Commons Sitting of 24 June 1986* / Hansard – House of Commons debates. – House of Commons Historic Hansard for debates from 1803–2005. – HC Deb 1986, June 24. – Series 6. – Vol. 100. – P. 174.
22. *History of WEU. Western European Union – Union l'Europe Occidentale* [Electronic Resource]. – Mode of Acces: <http://www.weu.int/> (Last access: 10.12.2023).
23. Larres K. *Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy* / K. Larres // *Journal of European Integration History.* – 1996. Vol. 2, No 1. – P. 15–50.
24. Loth W. *Building Europe: A History of European Unification* / W. Loth. –Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015.
25. Ludlow N.P. *Dealing with Britain. The Six and the first UK application to the EEC* / N.P. Ludlow. – Cambridge, 1997.
26. Milward A. *The Hague Conference of 1969 and the United Kingdom's. Accession to the European Economic Community* / A. Milward // *Journal of European integration history.* – 2003. – Vol. 9, No 2 «The Hague Summit of 1969». – P. 117–127.
27. Murphy Daniel T. (1985). *The System of European Political Cooperation: A Brief Explanation.* University of Richmond [Electronic resource] / T. Mutphy Daniel. – 1985. – Mode of Acces: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1361&context=law-faculty-publications> (Last access: 19.12.2023).
28. Nuttall S. *European Political Cooperation* / S. Nuttal. – Oxford, 1992.
29. Pinder J. *Federalism and the Beginnings of European Union* / J. Pinder // *A Companion to Europe Since 1945.* – Oxford, 2009. – P. 35–42.
30. *Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 1985, March 29–30)* // *Bulletin of the European Communities.* – Luxembourg, 1985. – March. – No 3. – P. 102–110.
31. *Second report on European political cooperation in foreign policy matters (Copenhagen, 1973, July 23)* // *Bulletin of the European Communities.* – 1973. – September. – No 9. – P. 14–21.
32. *Single European Act (Luxembourg, 1986, February 17, and The Hague, 1986, February 28)* // *Official Journal of the European Communities (OJEC).* – 1987. –29 June. – No. L 169. – P. 21.
33. Smith M.E. *Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation.* Cambridge / M.E. Smith. – New York, 2004. – 291 p.

34. Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission's External Service. – Luxembourg, 2004. – 59 p.
35. Tariq M. An overview of the Foreign and Security Policy of the European Union / M. Tariq, A. Khan, E. Khan // *Sir Syed Journal of Education & Social Research*. 2020 (October – December). – Vol. 3. – Issue 4. – P. 394–399.
36. The London Report, 1981, 13 October. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation // *European Foreign Policy. Key Documents*. – London, 2000. – P. 115.

References:

1. Vidnianskyi, S.V., & Martynov, A.Yu. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti. Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia [in Ukrainian].
2. Hnatiuk, M.M. (2012). Stanovlennia dyplomatychnoi sluzhby Yevropeiskoho Soiuzu: delehatsii Yevropeiskoi Komisii. *Mahisterium*, 46. *Politychni studii*, 60–64 [in Ukrainian].
3. Hrubinko, A.V. (2017). *Velyka Brytaniia v systemi yevropeiskoi zovnishnoi i bezpekovoii polityky (1990–2016 rr.): monohrafiia*. Ternopil: Osadtsa Yu.V. [in Ukrainian].
4. Dainen, D. (2006). *Dedali mitsnishyi soiuz. Kurs yevropeiskoi intehtatsii*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
5. Kopiika, V.V., & Shynkarenko, T.I. (2012). *Yevropeyskyi Soiuz: istoriia i zasady funktsionuvannia*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Krushynskyi, V.Yu. (2002). *Brytanska Yevropa chy yevropeiska Brytaniia. Velykobrytaniia v yevropeyskykh intehtatsiinykh protsesakh*. Kyiv: Universytet [in Ukrainian].
7. Martynov, A.Yu. (2009). *Spilna zovnishnia ta oboronna polityka Yevropeiskoho Soiuzu (90-ti r.r. XX st. – 10-ti r.r. XXI st.)*. *Pohliad z Ukrainy*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN [in Ukrainian].
8. Ruda, V. (2017). Poiava ta rozvytok zovnishnopolitychnoho vymiru YeS: domastrykhtskyi period. *Yevropeyski istorychni studii*, 7, 6–16 [in Ukrainian].
9. Sypko, B. (2015). «Yevropa yevropeiska» u vizii Sharlia de Hollia (za materialamy fonohram ofitsiinykh vystupiv). *Yevropeyski istorychni studii*, 2, 103–117 [in Ukrainian].
10. Yakovenko, N.L. (2011). *Velyka Brytaniia v mizhnarodnykh orhanizatsiakh*. Kyiv: Kyivskyi universytet [in Ukrainian].
11. Alen, D., Rummel, R., & Wessels, W. (1982). *European Political Cooperation: Toward a Foreign Policy and Western Europe*. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/book/9780408106634/european-political-cooperation#book-description> [in English].
12. Arah, M. (1995). *Europska unija: vizija političkog udruživanja*. Zagreb: Arah Consulting [in Slovenian].
13. Beloff, M. (1996). *Churchill and Europe*. Oxford [in Ukrainian].
14. Bindi, F. (2012). European Union Foreign Policy: A Historical Overview. *The Foreign Policy of European Union. Assessing Europe's Role in the World*, 11–39 [in English].
15. Burgess, M. (2000). *Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950–2000*. London and New York [in English].
16. Davignon Report (Luxembourg, 1970, October 27). *Bulletin of the European Communities*, 11, 9–14 [in English].
17. Declaration on European Identity (Copenhagen, 1973, December 14). *Bulletin of the European Communities*, 12, 121 [in English].
18. Document 4a/9. Communiqué Issued on the Occasion of the Informal European. Political Cooperation Ministerial Discussion on Poland, Brussels, 4 January 1982. *European Foreign Policy. Key Documents, 2000*, 264–269 [in English].
19. Document 4b/2. Statement by the European Council on the Middle East, London, 1977, June 29. *European Foreign Policy. Key Documents, 2000*, 301 [in English].

20. Document 4c/27 Statement on the Falklands, European Political Cooperation, 1982, April 10. *European Foreign Policy. Key Documents, 2000*, 428–429 [in English].
21. Engagements. Commons Sitting of 1986, June 24. *Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803–2005. HC Deb 1986, June 24, Series 6, 100*, 174 [in English].
22. *History of WEU. Western European Union – Union l’Europe Occidentale*. Retrieved from: <http://www.weu.int/> [in English].
23. Larres, K. (1996). Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s post-war foreign policy. *Journal of European Integration History*, 2 (1), 15–50 [in English].
24. Loth, W. (2015). *Building Europe: A History of European Unification*. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg [in English].
25. Ludlow, N.P. (1997). *Dealing with Britain. The Six and the first UK application to the EEC*. Cambridge [in English].
26. Milward, A. (2003). The Hague Conference of 1969 and the United Kingdom’s. Accession to the European Economic Community. *Journal of European integration history*, 9 (2), 117–127 [in English].
27. Murphy Daniel, T. (1985). *The System of European Political Cooperation: A Brief Explanation. University of Richmond*. Retrieved from: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1361&context=law-faculty-publications> [in English].
28. Nuttall, S. (1992). *European Political Cooperation*. Oxford [in English].
29. Pinder, J. (2009). Federalism and the Beginnings of European Union. *A Companion to Europe Since 1945*, 35–42 [in English].
30. Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 1985, March 29–30). *Bulletin of the European Communities*, 3, 102–110 [in English].
31. Second report on European political cooperation in foreign policy matters (Copenhagen, 1973, July 23). *Bulletin of the European Communities*, 9, 14–21 [in English].
32. Single European Act (Luxembourg, 1986, February 17, and The Hague, 1986, February 28) (1987). *Official Journal of the European Communities (OJEC)*, L 169, 21 [in English].
33. Smith, M.E. (2004). *Europe’s Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation*. Cambridge. New York [in English].
34. *Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission’s External Service*. Luxembourg, 2004 [in English].
35. Tariq, M., Khan, A., & Khan, E. (2020, October – December). An overview of the Foreign and Security Policy of the European Union. *Sir Syed Journal of Education & Social Research*, 3 (4), 394–399 [in English].
36. The London Report, 1981, October 13. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation. *European Foreign Policy. Key Documents, 2000*, 115 [in English].

Andrii Hrubinko,

Dr. Habil. (History), Professor,

West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

THE MECHANISM OF EUROPEAN POLITICAL COOPERATION IN THE HISTORY OF THE FOREIGN AND SECURITY POLICY OF THE EUROPEAN COMMUNITY (60s – 80s OF THE TWENTIETH CENTURY)

Abstract. *The article reflects the results of the study of the history of the formation of foreign and security policy of the European Community at the stage of functioning of the European Political Cooperation (EPC) mechanism. The prerequisites for the formation of the foreign policy*

mechanism of interaction between the EEC member states are shown. The formation of political conditions and institutional and functional dimensions of the EPC is analyzed. The main international problems that had to be solved by the participants of European integration through the EPC mechanism are highlighted. The author takes into account the specifics of this segment of cooperation of the European Community States, which for a long time did not have an official status and was in fact experimental. The author points out the defining contradictions and controversial issues of the development of the foreign policy segment of the European Community in the context of the maturation of transformations in the system of international relations and world security in the second half of the 1980s.

The study concludes that the establishment of the EPC format meant only the beginning of a complex process of formation of a full-fledged subjectivity of the European Community in the international arena. The period from 1970 (formal creation of the EPC mechanism) to 1986 (adoption of the Single European Act) can be interpreted as the initial period in the history of the formation of the European Community's foreign and security policies. In general, the usual weakness of the mechanism for coordinating the foreign policy of the EEC states was manifested due to the diversity of their international interests and, most importantly, the lack of effective means of implementing common positions. However, this does not diminish the historical significance of this period. After all, at that time the Community formed the principles and basic approaches to its political organization and activities in the international arena. Also, its leadership learned to respond as quickly as possible to the challenges of world politics and form its policy in different regions of the world, diplomatic representation, and international image. The result of these changes provided invaluable experience for the establishment of the Common Foreign and Security Policy of the European Union. The inclusion of foreign and security policy in the regulatory framework of the EEC in the Single European Act of 1986 meant only the beginning of a complex process of forming a full-fledged subjectivity of the European Community in the international arena.

Key words: *European Community, EEC, European Union, European Political Cooperation, Foreign and Security policy, NATO, WEU.*

Надійшла до редколегії 20.01.2024

УДК 94(47):[327(47):061.1(4)]"1985/1991"(045)
 DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.2>

Зінаїда Священко,
 д-р іст. наук, проф.,
 Уманський державний педагогічний
 університет імені Павла Тичини,
 Умань, Україна
 ORCID: 0000-0001-5845-3115
 ResearcherID: B-5144-2019

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СРСР В РОКИ «ПЕРЕБУДОВИ»

Анотація. У статті розглянуто процес повільного зближення СРСР у роки «перебудови» із Європейським Співтовариством, зроблено спроби визначити причини зближення. Зазначається, що з глибоким занепокоєнням в СРСР та інших країнах РЕВ були зустрінуті плани створення внутрішнього ринку країн Європейського Співтовариства. Саме вони підштовхнули до більш рішучих дій та відіграли свою роль у зміні позиції щодо ЄЕС. Економічні та політичні перетворення другої половини 1980-х років, які активно проводились в СРСР, зустріли схвалення у Європі.

Наголошується, що економічний чинник став новим елементом політики щодо ЄЕС горбачовського періоду. За традицією, що склалася до цього, найбільше бралися до уваги політичні та військові аспекти процесу. Логічним наслідком такої зміни стало укладення Угоди про торгівлю та економічну співпрацю з ЄЕС. Економічна співпраця з ЄЕС була включена до пріоритетів зовнішньої політики.

Зроблено висновок, що у період «перебудови» відносини СРСР з Європейським Співтовариством зазнали кардинальних змін. На ці зміни вплинули ряд факторів, серед яких найважливішими були ратифікація Єдиного Європейського акту та розробка ЄЕС програми єдиного внутрішнього ринку до 1992 р. Безперечний вплив на позицію щодо ЄЕС мала і конкретна допомога Співтовариства «перебудові» М. Горбачова. Іншою важливою зміною, внаслідок якої стало можливим підписання угоди з ЄЕС, було кардинальне переосмислення поняття взаємозалежності. Воно відбувалося поступово від констатації розвитку процесів інтернаціоналізації та інтеграції до визнання факту взаємозалежності між державами різних суспільних систем. Тільки в період перебудови став можливим висновок про бажаність взаємозалежності як фактора, що стабілізує міжнародні відносини. Однак усі ці зміни у підходах були характерні насамперед для досить вузького кола політиків. Разом з тим, вони допомогли змінити офіційну позицію.

Саме ці фактори підштовхнули М. Горбачова до розробки ідеї «спільного європейського дому», яка стала складовою концепції «нового мислення» у зовнішній політиці СРСР.

Ключові слова: Європейська інтеграція, Європейське Співтовариство, економічне співробітництво, «перебудова», СРСР, «нове мислення».

Постановка проблеми. З початком «перебудови» в радянській зовнішній політиці відбулися серйозні зміни. У заяві М.С. Горбачова від 15 січня 1986 р. і підписаній ним Делійській декларації (листопад 1986), виступі на XXVII з'їзді КПРС підкреслювалося визнання новим радянським керівництвом пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, прихильність новому політичному

мисленню, мирному вирішенню конфліктів, роззброєнню та вирішенню інших глобальних проблем.

У руслі концепції «нового мислення» керівництво СРСР висунуло завдання докорінно переглянути традиційні радянські погляди на зовнішню політику. Йшлося про те, що у цій сфері на зміну принципам ідеологічної нетерпимості й класової боротьби мали прийти інтереси виживання людства перед загрозою глобальних катастроф. Мирне співіснування країн з різним соціально-політичним устроєм мало розумітися вже не як специфічна форма класової боротьби, а як політика взаємних компромісів, зіставлення своїх позицій з позиціями інших, координація й об'єднання зусиль у вирішенні глобальних проблем.

Щодо Європи М. Горбачов пропонував будувати всі стосунки між державами цього континенту, виходячи з ідеї про «спільний дім», і ставив завдання подолання розколу на дві частини, що склався тут історично. Саме у контексті змін щодо європейської політики змінилося і ставлення нового радянського лідера до Європейського Співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях, як вітчизняних так і зарубіжних вчених, досить широко розглядаються процеси, які відбувалися у СРСР в епоху «перебудови», значна увагу приділяється і питанням зовнішньої політики. Варто відзначити роботи З. Бжезінського [1], А. Брауна [10], І. Жирякова [4], В. Зуєва [5], Д. Хау [15] та багатьох інших. Детальний аналіз зовнішньополітичної діяльності М. Горбачова та його ролі у відновленні цілісності Європи проводять С. Віднянський та А. Мартинов [2]. У той же час, в науковій літературі недостатньо простежується системний підхід до аналізу позиції СРСР щодо інтеграційних процесів у Західній Європі у період «перебудови».

Мета статті. Охарактеризувати місце Європейського Співтовариства у зовнішній політиці СРСР в роки «перебудови» у контексті концепції «нового мислення».

Виклад основного матеріалу. Радянський Союз і Європейське Співтовариство тривалий час не порушували питання про взаємне економічне співробітництво. І це було, як не парадоксально, цілком природно. Країни, що входили до Європейської спільноти і СРСР мали абсолютно різні та несумісні економічні і політичні системи та режими.

Негативним було ставлення Європейського Співтовариства до Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Спільнота не бачила в останньому необхідного торгового партнера.

Радянський Союз, своєю чергою, спрямовував основні зусилля на розвиток торговельно-економічного співробітництва з соціалістичними країнами, які входили до РЕВ. При цьому СРСР не звертав уваги на економічні успіхи ЄЕС, називаючи їх тимчасовими.

Радянське керівництво на чолі з М. Горбачовим виробило принципово нову зовнішньополітичну доктрину СРСР. Її загальні теоретичні основи вперше було висвітлено в книзі М.С. Горбачова «Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу» [3], яку було видано 1987 року як у СРСР, так і за кордоном, її центральна теза – цілісність, єдність і спільність усього світового простору, тісний взаємозв'язок всіх країн і соціалістичного, і капіталістичного таборів, і «третього світу».

Саме у ній М. Горбачов обґрунтовує ідею «спільного європейського дому». Поняття «загальноєвропейський дім», у трактуванні М. Горбачова означало «... насамперед визнання певної цілісності, хоч йдеться про держави, які належать до різних соціальних систем і входять до протилежних військово-політичних союзів. Воно поєднує в собі необхідність і можливість» [3, с. 204].

М. Горбачов виокремлював декілька об'єктивних, на його думку, обставин, які створюють потребу в загальноєвропейській політиці. Серед них – перенасичення Європи зброєю – ядерною й іншою; екологічна небезпека: «Масштаби індустріалізації і розвитку транспорту на континенті такі, що екологічна небезпека вже наблизилася тут до критичної позначки. Проблема ця вийшла далеко за національні кордони, вона набула загальноєвропейського масштабу» [3, с. 205]. Загальноєвропейська політика, на думку радянського лідера, необхідна і для розвитку інтеграційних процесів. «Потреби розвитку економіки в обох половинах Європи, та й науково-технічний прогрес підштовхують до пошуку якихось форм взаємовигідної кооперації. Йдеться не про «європейську автаркію», а про те, щоб краще використати сукупний потенціал Європи на благо народів, які в ній живуть, і у відносинах з рештою світу» [3, с. 205].

Говорячи про можливості і передумови дій європейців як жителів «спільного дому», М. Горбачов апелював до спільної історичної пам'яті європейських народів, гіркою досвіду двох світових воєн, європейської політичної традиції, яка, на його думку, «найбагатша у розумінні культури ведення міжнародних справ» [3, с. 206].

Політик звертав увагу на те, що ніде у масштабі цілого континенту немає такої, як в Європі, розгорнутої системи двосторонніх і багатосторонніх переговорів, консультацій, договорів, контактів фактично на всіх рівнях.

Унікальним завоюванням в історії міжнародних відносин, на його думку, був Гельсінкський процес. Тому, зазначав він, «креслення для будівництва «спільного європейського дому» практично готові» [3, с. 206].

Величезним, вважав М. Горбачов, є економічний і науково-технічний потенціал Європи, її культурна спадщина. «Європа «від Атлантики до Уралу» – це й історично-культурна цілісність, що об'єднується спільною спадщиною епохи Відродження і Просвітництва, великих філософських і соціальних вчень XIX – XX століть. Це – сильні магніти, які полегшують політикам можливість шукати шляхи до взаєморозуміння і співробітництва на рівні міждержавних відносин» [3, с. 207]. На думку радянського лідера, у європейській культурній спадщині закладено величезний потенціал політики миру і добросусідства.

Будівництво «загальноєвропейського дому», зазначав М. Горбачов, «потребує матеріального фундаменту – в діловому співробітництві у найрізноманітніших галузях» [3, с. 214], і зауважував, що в СРСР до цього готові «... в тому числі і до пошуку нових форм кооперації і співробітництва, включаючи створення спільних змішаних підприємств, і т. ін.» [3, с. 214].

Під впливом цих поглядів у другій половині 80-х рр. XX ст. змінюється ставлення Радянського Союзу до західноєвропейської інтеграції. «Долаючи інерцію блокового мислення, замкнутості, групової винятковості, враховуючи зміни у світі та Європі, – писав дослідник І.Г. Жиряков у 1991 р., – СРСР дійшов висновку, що інтеграція у Європі – це не тільки реальність, а й великий європейський чинник» [4, с. 139].

Економічні та політичні перетворення другої половини 1980-х років, які активно проводились в СРСР, зустріли схвалення у Європі.

У травні 1985 р. під час переговорів з італійським прем'єр-міністром Б. Краксі М. Горбачов заявив, що СРСР визнає Європейські Співтовариства в якості наднаціональної політичної одиниці. 29 травня 1985 р. в інтерв'ю газеті «Правда» він висловився за розвиток торговельно-договірної бази відносин між ЄЕС та РЕВ [10, р. 214]. На тому етапі ще були ілюзії відносин на рівних у «спільному європейському домі» від Атлантики до Владивостока. Натомість партнерство стало фактично асиметричним. Хоча цей факт прикривався риторикою «взаємозалежності між державами з різними суспільними системами» [5, с. 261].

Що ж стало причиною таких змін? В. Зуєв вважає, що подією, яка стала поворотним пунктом у зміні радянської позиції щодо ЄЕС стала ратифікація Єдиного Європейського акту та розробка програми єдиного внутрішнього ринку до 1992 р. [5, с. 260]. В одній із доповідей, підготовлених Комісією ЄС,

міститься обережне пояснення того, чому країни РЕВ вирішили нормалізувати відносини з ЄЕС. У ньому йдеться таке: «Рішучість Співтовариства реалізувати програму формування єдиного ринку до 1992 р., ймовірно, спричинила зміну позицій» [11, р. 3].

Плани створення внутрішнього ринку були зустрінуті з глибоким занепокоєнням в СРСР та інших країнах РЕВ. Саме вони підштовхнули до більш рішучих дій. Занепокоєння щодо виникнення фортечних стін на шляху руху товарів та послуг до Європи відіграли свою роль у зміні позиції щодо ЄС.

Саме тому з'явилось пропагандистське кліше щодо «спільного загальноєвропейського дому». А в форматі євроцентристського уявлення про розвиток всесвітньої історії, зазначають дослідники, почали гучно лунати заклики до повернення на шлях світової цивілізації, з якого СРСР зійшов, реалізуючи соціалістичний експеримент [2, с. 235].

Сам собою факт ратифікації Єдиного європейського акту був великою несподіванкою для СРСР. Після його ратифікації дванадцятьма країнами-членами інтерес до Європейської спільноти почав виявлятися на всіх рівнях – політичному, науковому, практичному, серед звичайного населення.

Безперечний вплив на позицію щодо ЄЕС мала і конкретна допомога Співтовариства «перебудові» М. Горбачова. ЄЕС відіграло важливу роль як координатор допомоги Заходу південно-європейським країнам після Паризької зустрічі у верхах «сімки». Поряд із виділенням прямої фінансової допомоги надавалася і значна технічна допомога. ЄЕС виступило ініціатором запрошення Радянському Союзу брати участь у діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку [5, с. 261]. З початку діяльності банку ЄЕС виступало за надання СРСР рівного з рештою учасників статусу. Ці та інші дії ЄЕС позитивно впливали на новий імідж Співтовариства в радянській зовнішній політиці.

Іншою важливою зміною, внаслідок якої стало можливим підписання угоди з ЄЕС, було кардинальне переосмислення поняття взаємозалежності. Воно відбувалося поступово від констатації розвитку процесів інтернаціоналізації та інтеграції до визнання факту взаємозалежності між державами різних суспільних систем. Тільки в період перебудови став можливим висновок про бажаність взаємозалежності як фактора, що стабілізує міжнародні відносини.

Однак усі ці зміни у підходах були характерні насамперед для досить вузького кола політиків. Вони допомогли змінити офіційну позицію. Але нова розстановка сил була досить крихкою, і будь-які зміни в політичній еліті могли

легко порушити баланс, що склався. Однією з останніх ілюстрацій цього висновку є досить байдужа реакція російського керівництва на позицію ЄЕС щодо відстрочення набрання чинності Угоди про партнерство у зв'язку з подіями в Чечні.

Все вищевикладене призвело до зростання інтересу до економічного виміру європейської інтеграції. Економічний чинник став новим елементом політики щодо ЄЕС горбачовського періоду. За традицією, що склалася до цього, найбільше бралися до уваги політичні та військові аспекти процесу. Логічним наслідком такої зміни стало укладення Угоди про торгівлю та економічну співпрацю з ЄЕС. Економічна співпраця з ЄЕС була включена до пріоритетів зовнішньої політики.

Дослідники також вважають, що зміні ставлення владних структур СРСР до європейської інтеграції сприяла і академічна наука. У цей період було проведено чимало фундаментальних досліджень, а також зроблено велику кількість практичних рекомендацій владним структурам, попит на які під час перебудови був дуже високим. Звісно, єдності поглядів серед науковців теж не було [5, с. 262].

Прогресу у встановленні договірних відносин нового типу сприяла також інтенсифікація неформальних контактів між офіційними представниками ЄЕС та радянськими офіційними та неофіційними особами. Велика кількість таких неформальних контактів у цей період відбувалася на експертному рівні [14].

Ще один фактор, який необхідно врахувати, пов'язаний з реальним становищем, в якому опинився Радянський Союз, і яке не залишало великого вибору для країни на перспективу. Основні суперники Співтовариства мали можливість компенсувати посилення ЄЕС шляхом поглиблення відносин зі своїми сусідами. Наприклад, США висунули ініціативу створення зони вільної торгівлі між Північною та Південною Америкою. Японія активізувалася в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Що ж до СРСР, його зусилля щодо пожвавлення співробітництва у рамках РЕВ на новій базі виявилися безрезультатними. Навіть наступні спроби відродити федерацію в межах колишнього СРСР або створити конфедерацію, або сформувані економічний союз були зустрінуті в багнети екс-радянськими республіками. У період М. Горбачова більшість цих республік все більш відкрито виступали за свою повну незалежність.

Всі ці фактори разом узяті зрештою призвели до прориву та встановлення офіційних відносин з ЄЕС у період «перебудови».

У 1985 році Комітет з політичних справ Європейського парламенту

ініціював доповідь про політичні відносини між Європейським Співтовариством і Радянським Союзом. Звіт німецького соціал-демократа, члена Європарламенту Клауса Хенша, прийнятий у вересні 1988 року, був першою послідовною публічною позицією, яку зайняла європейська інституція з цього питання, і містив важливі рекомендації щодо політики. Переважна більшість депутатів Європарламенту підтримали нормалізацію відносин з СРСР, водночас різко критикуючи його за порушення громадянських прав і прав людини, окупацію Естонії, Латвії та Литви, а також величезну військову загрозу, яку він продовжував створювати [16].

Влітку 1987 р. у форматі реалізації ідеї М. Горбачова про побудову «спільного європейського дому» було підписано угоду про співробітництво між Радою Економічної Взаємодопомоги та Європейським Економічним Співтовариством [9, с. 213].

У 1988 р. було створено міжвідомчу комісію для підготовки переговорів між СРСР та Європейськими Співтовариствами [2, с. 236].

25 червня 1988 р. РЕВ підписала із Європейським Співтовариством «Спільну декларацію про встановлення офіційних відносин між Радою Економічної Взаємодопомоги та Європейською Економічною Спільнотою» [16]. Однак, зазначають дослідники, на ділі ці «особливі» відносини більше сприяли трансформації радянської зони впливу в Східній Європі та поглибленню кризи «соціалістичного табору» [2, с. 237].

18 січня 1989 р. у Москві М. Горбачов прийняв групу західних політиків. Колишній президент Франції В. Жискара д'Естен поцікавився реакцією Кремля на те, що «якщо деякі східноєвропейські країни, зберігаючи узи безпеки з СРСР, побажають стати асоційованими членами ЄЕС?». На це М. Горбачов відповів: «я брутально відступив би від принципів відносин з нашими друзями, якби втягнувся в обговорення цього питання. Це була б «імперська позиція» [15, р. 43].

18 грудня 1989 р. СРСР уклав Угоду з Європейським економічним співтовариством та Європейським співтовариством з атомної енергії про торгівлю, комерційне та економічне співробітництво. Стаття 3 цієї Угоди передбачала надання один одному режиму «найбільшого сприяння в усіх сферах у тому, що стосується мит та зборів, що застосовуються щодо імпорту та експорту, включаючи методи стягування таких мит та зборів; положень, що стосуються митного очищення, транзиту, складування та перевантаження; податків та інших внутрішніх зборів будь-якого роду, що стягуються прямо чи опосередковано з товарів, що імпортуються; методів платежу та переказу таких

платежів; правил, що стосуються продажу, закупівлі, транспортування, розподілу та використання товарів на внутрішньому ринку» [8].

12 червня 1990 р. з'їзд народних депутатів РСФРР з подачі Б. Єльцина прийняв Декларацію про державний суверенітет Росії. Через два тижні на Європейській Раді, яка відбувалась у Дубліні, ЄЕС, наголосивши на потребі сприяння успіху демократичних політичних та економічних реформ, започаткованих М. Горбачовим, погодилось розробити програму надання кредитів заради забезпечення структурних змін в СРСР. Однак ці кредити втікали в руки корупціонерів як вода в пісок [2, с. 240].

У грудні 1990 р. у Римі Європейським Співтовариством було ухвалено рішення про фінансову підтримку економічних перетворень у СРСР.

28 червня 1991 р. офіційно припинила своє існування Рада Економічної Взаємодопомоги. 1 липня 1991 р. в Празі на нараді політичного консультативного комітету держав-учасниць Організації Варшавського договору було підписано протокол про припинення дії Варшавського договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу від 14 травня 1955 року. Це були основні дати, які завершили історію «холодної війни» в її структурному оформленні та започаткували історичну епоху формування нової Європи.

В. Крючков із сумом згадує обговорення на засіданні Ради Безпеки СРСР позиції, яку М. Горбачов мав зайняти на нараді «великої сімки» в Лондоні, де президент СРСР перебував 17 липня 1991 року. Зокрема, прем'єр-міністр В. Павлов пропонував передусім розвивати торговельно-економічні відносини з європейськими країнами. Адже на відміну від американців «в політичних підходах європейських країн менше кон'юнктурних міркувань». Натомість «Горбачов бачив ключ до вирішення всіх наших проблем у розвитку радянсько-американських відносин» [6, с. 351]. М. Горбачов просить у Заходу 100 млрд. доларів, в той час, коли втеча капіталу з СРСР як своєрідна форма контрибуції за поразку в «холодній війні» набула астрономічних розмірів [2, с. 242].

Тим часом Європейський Союз 2 серпня 1991 р. затвердив програму технічної допомоги СРСР, яка після його розпаду вже реалізовувалась як переглянута програма ТАСІС для нових незалежних країн.

У грудні 1991 р. СРСР не стало на політичній карті світу. Врешті, не стала реальністю Європа, формування якої було передбачено листопадовою 1990 р. Паризькою хартією Наради з безпеки та співробітництва в Європі.

Проте і після відставки М. Горбачов приділяв значну увагу євроінтеграційним процесам. Влітку 1992 р. був створений Фонд Горбачова. 18 вересня 1992 р. він закликав французів на референдумі проголосувати за

ратифікацію Маастрихтського договору. Врешті за це проголосували 51,05% французів [2, с. 245].

16 червня 1996 р. М. Горбачов намагався повернутись у велику політику, але на президентських виборах набрав всього близько 1% голосів російських виборців [9, с. 306]. Електорат визнав, що він зробив багато помилок, які мали стратегічний вплив. На думку М. Горбачова, «драма перебудови в тому, що її заговорили, замордували та зірвали ті, хто більше думав про себе, а не про країну» [13, р. 286]. Але ці помилки «перебудови» стосуються і сучасних аспектів європейської інтеграції. Наприклад, 2 жовтня 2004 р. було підписано Амстердамський договір, який закріпив положення про гласність, під якою розумівся відкритий доступ громадян і суспільних об'єднань до законодавчої документації європейських інститутів, що мало скоротити дистанцію між ними та громадянами європейських країн.

Напередодні масштабного розширення Європейського Союзу британська газета ділових кіл «Financial Times» опублікувала статтю М. Горбачова «Чи потрібно об'єднаній Європі інтегрувати Росію», в якій автор полемізував із Дж. Соросом з приводу пояснення процесу розширення ЄС як намагання демократичних країн Європи забезпечити свою безпеку від нестабільності Росії [12].

Висновки. Отже, у період «перебудови» відносини СРСР з Європейським Співтовариством зазнали кардинальних змін. На ці зміни вплинули ряд факторів, серед яких найважливішими були ратифікація Єдиного Європейського акту та розробка ЄЕС програми єдиного внутрішнього ринку до 1992 р. Безперечний вплив на позицію щодо ЄЕС мала і конкретна допомога Співтовариства «перебудові» М. Горбачова. Іншою важливою зміною, внаслідок якої стало можливим підписання угоди з ЄЕС, було кардинальне переосмислення поняття взаємозалежності. Воно відбувалося поступово від констатації розвитку процесів інтернаціоналізації та інтеграції до визнання факту взаємозалежності між державами різних суспільних систем. Тільки в період перебудови став можливим висновок про бажаність взаємозалежності як фактора, що стабілізує міжнародні відносини. Однак усі ці зміни у підходах були характерні насамперед для досить вузького кола політиків. Разом з тим, вони допомогли змінити офіційну позицію.

Саме ці фактори підштовхнули М. Горбачова до розробки ідеї «спільного європейського дому», яка стала складовою концепції «нового мислення» у зовнішній політиці СРСР. У цьому контексті можемо вважати, що роль М.С. Горбачова у відновленні цілісності Європи є надзвичайно важливою і лише

тривала історична дистанція відкриє перспективу більш об'єктивної оцінки його діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
2. Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 395 с.
3. Горбачов М.С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу / М.С. Горбачов. – К.: Політвидав України, 1987. – 271 с.
4. Жириков И.Г. Советский Союз – Австрия: на пути к созданию общеевропейского дома / И.Г. Жириков. – Москва: Издательство АОН ЦК КПСС, 1991. – 218 с.
5. Зуев В.Н. (1995). Горбачевская перестройка в отношениях с ЕС / В.Н. Зуев // История европейской интеграции (1945–1994). – М.: ИВИ РАН, 1995. – С. 257–266.
6. Крючков В.А. Личное дело. Три дня и вся жизнь. Воспоминания / В.А. Крючков. – М.: Олимп, 2001. – 494 с.
7. Совместная декларация об установлении официальных отношений между Советом Экономической Взаимопомощи и Европейским Экономическим Сообществом. Россия и Европейский Союз: документы и материалы. – М., 2003. – С. 171–172.
8. Соглашение между СССР и Европейским экономическим сообществом и Европейским сообществом по атомной энергии о торговле и коммерческом и экономическом сотрудничестве (Брюссель, 18 декабря 1989). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://consultant.cons/cgi/online.cgi> (Дата обращения: 19.12.2023). – Название с экрана.
9. Согрин В.В. Политическая история современной России. 1985–2001: От Горбачева к Путину / В.В. Согрин. – М.: Весь Мир, 2001. – 272 с.
10. Brown A. The Gorbachev Factor Get / A. Brown. – New York: Oxford University Press, 1997. – 406 p.
11. European Information. External Relations. Brus.: CEC. – 1989. – № 1. – P. 3.
12. Financial Times. – 2004. – 30 April.
13. Gerd-Rüdiger S. Vorwärts immer, rückwärts nimmer / S. Gerd-Rüdiger // Interne Dokumente zum Zerfall von SED und DDR 1988–1989. – Berlin, 1994.
14. Grachev A. Political and Personal: Gorbachev, Thatcher and the End of the Cold War [Electronic resource] / A. Grachev. – Mode of access: https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2010-1-45.pdf?download_full_pdf=1 (Last access: 30.01.2024).
15. Howe G. Soviet Foreign Policy under Gorbachev / G. Howe // The World Today. – 1989. – Vol. 45, No. 3. – P. 40 – 45.
16. The European Parliament and perestroika in the 1980 s: Hope, but no illusions. [Electronic resource]. – Mode of access: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/757570/EPRS_BRI\(2023\)757570_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/757570/EPRS_BRI(2023)757570_EN.pdf) (Last access: 30.01.2024).

References:

1. Bzhezynskyi Z. (2000). *Velyka shakhivnytsia*. Lviv–Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
2. Vidnianskyi, S.V., & Martynov, A.Iu. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti. Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu*. K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
3. Horbachov, M.S. (1987). *Perebudova i nove myslennia dlia nashoi krainy i dlia vsoho svitu*. K.: Politydav Ukrainy [in Ukrainian].

4. Zhiryakov, I.G. (1991). *Sovetskii Soyuz – Avstriya: na puti k sozdaniyu obshcheevropeiskogo doma*. Moskva: Izdatelstvo AON TsK KPSS [in Russian].
5. Zuev, V.N. (1995). Gorbachevskaya perestrojka v otnosheniyah s ES. *Istoriya evropejskoj integracii (1945–1994)* (s. 257–266). IVI RAN [in Russian].
6. Kryuchkov, V.A. (2001). *Lichnoe delo. Tri dnya i vsya zhizn. Vospominaniya*. M.: Olimp [in Russian].
7. Sovmestnaya deklaratsiya ob ustanovlenii ofitsialnikh otnoshenii mezhdru Sovetom Ekonomicheskoi Vzaimopomoshchi i Yevropeiskim Ekonomicheskim Soobshchestvom (2003). *Rossiya i Yevropeiskii Soyuz: dokumenti i materialy* (s. 171–172) [in Russian].
8. *Soglashenie mezhdru SSSR i Yevropeiskim ekonomicheskim soobshchestvom i Yevropeiskim soobshchestvom po atomnoi energii o trgovle i kommercheskom i ekonomicheskom sotrudnichestve* (Bryussel, 18 dekabrya 1989). Retrieved from: <http://consultant.cons/cgi/online.cgi> [in Russian].
9. Sogrin, V.V. (2001). *Politicheskaya istoriya sovremennoj Rossii. 1985–2001: Ot Gorbacheva k Putinu*. M.: Ves Mir [in Russian].
10. Brown A. (1997). *The Gorbachev Factor Get*. New York: Oxford University Press [In English].
11. European Information. External Relations (1989), 1, 3. [In English].
12. Financial Times (2004, 30 April). [In English].
13. Gerd-Rüdiger S. (1994). Vorwärts immer, rückwärts nimmer. *Interne Dokumente zum Zerfall von SED und DDR 1988–1989*. Berlin [in German].
14. Grachev A. *Political and Personal: Gorbachev, Thatcher and the End of the Cold War*. Retrieved from: https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2010-1-45.pdf?download_full_pdf=1 [In English].
15. Howe G. (1989). Soviet Foreign Policy under Gorbachev. *The World Today*, 45 (3), 40–45 [In English].
16. The European Parliament and perestroika in the 1980 s: Hope, but no illusions. Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/757570/EPRS_BRI\(2023\)757570_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/757570/EPRS_BRI(2023)757570_EN.pdf) [In English].

Zinaida Svyaschenko,

Dr. Habil. (History), Professor,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

THE EUROPEAN COMMUNITY IN THE FOREIGN POLICY OF THE USSR IN THE YEARS OF «PERESTROIKA»

Abstract. *The article examines the process of slow convergence of the USSR during the years of «perestroika» with the European Community, attempts have been made to determine the reasons for the gradual convergence. The purpose of the study is to characterize the place of the European Community in the foreign policy of the USSR during the years of "perestroika" in the context of the concept of «new thinking». It is noted, that the plans for the creation of the internal market of the European Community countries were met with deep concern in the USSR and other countries of the Council for Mutual Economic Assistance. It was they who pushed for more decisive actions and played their role in changing the position regarding the EEC. The economic and political transformations of the second half of the 1980s, which were actively carried out in the USSR, met with approval in Europe.*

It is emphasized, that the economic factor became a new element of policy regarding the EEC during the Gorbachev period. According to the tradition that developed before this, political and military aspects of the process were taken into account the most. The conclusion of the Agreement

on trade and economic cooperation with the EEC was the logical consequence of such a change. Economic cooperation with the EEC was included in the foreign policy priorities.

It is concluded, that during the period of «perestroika» the relations of the USSR with the European Community underwent drastic changes. These changes were influenced by a number of factors, among which the most important were the ratification of the Single European Act and the development of the EEC program of the single internal market until 1992. The Community's concrete assistance to M. Gorbachev's «perestroika» had an undeniable influence on the position regarding the EEC.

Another important change, as a result of which the signing of the agreement with the EEC became possible, was a radical rethinking of the concept of interdependence. It happened gradually from ascertaining the development of the processes of internationalization and integration to the recognition of the fact of interdependence between states of different social systems. Only during the period of perestroika did it become possible to conclude the desirability of interdependence as a factor that stabilizes international relations. However, all these changes in approaches were primarily characteristic of a rather narrow circle of politicians. At the same time, they helped to change the official position.

It was these factors that pushed M. Gorbachev to develop the idea of a «common European home», which became a component of the concept of «new thinking» in the foreign policy of the USSR.

Key words: *European integration, European Community, economic cooperation, «perestroika», USSR, «new thinking».*

Надійшла до редколегії 03.02.2024

УДК 327.7:339.923(8):061.1ЄС

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.3>**Іван Фечко,***студент магістратури,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка,**Київ, Україна*

ORCID: 0000-0002-1945-5940

ПЕРЕГОВОРИ ЩОДО УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ ЄС І МЕРКОСУР (1999–2023)

Анотація. У статті проаналізовано переговори щодо укладення Угоди про асоціацію між Європейським Союзом і Меркосур. Визначено етапи переговорів, починаючи з передумов початку цього процесу (підписання у 1995 р. Міжрегіональної рамкової угоди про співробітництво між ЄС та Меркосур), офіційного початку перемовин у 1999 р., напрацювання перших зразків угоди, позитивні результати та невдачі основних двосторонніх зустрічей представників обох сторін, відновлення переговорного процесу у 2010, 2019 та 2023 рр. Визначено вплив на даний процес проведення самітів глав держав Європейського союзу і Латинської Америки та Карибського басейну, внутрішньо- та зовнішньополітичних обставин.

У ході дослідження було зроблено висновок про те, що переговори щодо укладення угоди про асоціацію між ЄС і Меркосур стали ключовим питанням розвитку відносин між двома інтеграційними регіональними об'єднаннями та важливою частиною зовнішньополітичної стратегії ЄС в Латинській Америці. Також було проаналізовано перспективи подальшого розвитку переговорного процесу з огляду на результати останніх зустрічей у 2023 р.

Визначено позитивні фактори, які впливали на досягнення певних здобутків переговорного процесу, такі як лідерська роль у цьому процесі іберійських держав - Іспанії та Португалії, які адвокували переговори завдяки своїм особливим мовним, культурним, історичним та бізнесовим зв'язкам із Латинською Америкою. Важливими стимулами були саміти країн Латинської Америки, Карибського басейну та Європейського Союзу (особливо 1999 р., 2002 р., 2004 р., 2010 р., 2023 р.). Незважаючи на тривалий переговорний процес, угода не була підписана через опір аграрного лобі в країнах Європейського Союзу, введення нових екологічних вимог відповідно до Зеленого пакту ЄС, брак спільної стратегії ЄС щодо Латинської Америки та внутрішньополітичні проблеми в країнах Меркосур.

Ключові слова: Європейський союз, Меркосур, європейська інтеграція, інтеграційні процеси в Латинській Америці, переговорний процес.

Постановка проблеми. Угода про асоціацію між Європейським Союзом та одним з найбільших та найефективніших інтеграційних об'єднань Латинської Америки – Меркосур включає співпрацю між блоками: політичний діалог та розвиток торгівлі. Найголовніша частина безумовно стосується питання торгової угоди. Обидва блоки разом мають близько 800 млн населення та номінальне ВВП 22 трлн \$ США [19]. Угода передбачає скасування тарифів, лібералізацію 90% міжблокової торгівлі, спільну промоцію торгівлі та інвестицій. Тим не менше, діалог, який офіційно розпочався у 1999 р., з

перемінним успіхом триває по цей час та обмежений в силу різних факторів. Це питання є ключовим у відносинах між блоками на даний період та дуже важливою складовою зовнішньополітичної стратегії Європейського Союзу у Латинській Америці, що визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання відносин Меркосур та Європейського Союзу у широкому контексті серед українських авторів піднімалось у дослідженнях К. Вакарчук [1], Ю. Олійник [2] та носило політологічний характер.

Мета статті полягає у вивченні перебігу переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію між ЄС і Меркосур та визначенні основних проблем, з якими зіткнулись сторони під час даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Активізація відносин між двома блоками відбувалась на фоні повернення країн Південної Америки до демократії та закінчення холодної війни. ЄС вже мав угоди про співпрацю з Уругваєм, Бразилією, Аргентиною. Вперше можливість укладення договору про вільну торгівлю між блоками було запропоновано віцепрезидентом Європейської комісії Мануелем Маріном у квітні 1994 р. на зустрічі Міністрів закордонних справ Меркосур та Європейського Союзу в Сан-Паулу [4, р. 103].

Потенційно угода відкривала широкі торгові можливості для обох сторін. Для ЄС така угода давала змогу отримати доступ до великого ринку, зокрема експортувати на кращих умовах промислові товари, високі технології та послуги (особливо автомобілі, запчастини, промислове та сільськогосподарське обладнання, косметика, фармацевтичні товари та банківські послуги). Європейський споживач отримував доступ до ряду популярних товарів, як м'ясо, кава, фрукти, цукор тощо. В політичному плані ця угода давала можливість покращити відносини з латиноамериканськими країнами, посилити свій вплив на міжнародній арені та врівноважити інші глобальні економічні сили.

Для Меркосур угода була важливою насамперед для виробників сільськогосподарського комплексу, отримання доступу до європейського ринку для продажу м'яса, сої, кави, цукру, зерна, Доступ до високотехнологічної продукції та консультаційних послуг компаній ЄС важливий для власного економічного зростання південноамериканських країн.

Передумовами початку переговорного процесу щодо укладення Угоди про асоціацію стало підписання 15 грудня 1995 р. у Мадриді Міжрегіональної рамкової угоди про співробітництво між Європейським Союзом та його державами-членами та Південним спільним ринком (Меркосур) та його

державами-учасницями. Угода була укладена під час головування Іспанії в Раді ЄС, що демонструвало особливий інтерес до зближення двох блоків з боку Мадриду ще з самого початку цього процесу. Головними пріоритетами було визначено політичний діалог, співпрацю, торгівлю та інвестиції, а фінальною ціллю було позначено підготовку Угоди про асоціацію між блоками [11].

Унаслідок підписання цієї рамкової угоди було створено Спільний Комітет з представниками ЄС та Меркосур, який вже наступного року, в липні 1996 р. зустрівся з метою підготувати умови для майбутньої лібералізації торгівлі, вивчення основних проблем перспектив економічної співпраці. Рамкова угода вступила в силу 1 липня 1999 р після ратифікації усіма державами-членами Меркосур та ЄС [2, с. 132].

Перший етап обговорення Угоди тривав протягом 1999–2004 рр. Ще до початку офіційних переговорів стало зрозуміло, що одним з найбільш проблемних питань буде аграрний сектор торгівлі. Попри те, що офіційно група європейських фермерів у рамках Комітету Європейської сільськогосподарської організації (СОРА) висловила підтримку лібералізації торгівлі, нею було відзначено, що це має відбуватись виключно в рамках соціальних та екологічних вимог, які існували в ЄС, проте були відсутні в країнах Меркосур [3, с. 150].

Основну роль у просуванні угоди з боку ЄС відіграв Комісар з питань Латинської Америки Мануель Марін, який проявив значні зусилля ще під час укладення Міжрегіональної рамкової угоди 1995 р. Надалі він продовжував активно розвивати цей процес та був найбільше схильний серед інших представників Єврокомісії пропонувати кращі умови для Меркосур. Проте після того, як він разом з усім складом Єврокомісії під головуванням Жака Сентера був змушений піти у відставку через корупційний скандал, рівень взаємодії між Меркосур та ЄС помітно знизився [3, с. 167].

Країни ЄС повільно займались розглядом питання розробки угоди. На рівні Ради міністрів закордонних справ французький уряд вказав, що лібералізація торгівлі з Меркосур створює потенційний ризик для аграрної моделі ЄС. Європейська сторона спочатку бажала виключити аграрну частину з переговорів щодо лібералізації торгівлі, проте це викликало дві проблеми: представники Меркосур, особливо Бразилія, рішуче наполягали на включенні аграрної сфери, оскільки це становило особливий інтерес для їхньої економіки; по-друге, згідно з правилами СОТ, угоди про вільну торгівлю між її членами повинні охоплювати близько 90% загального обсягу торгівлі [3, с.152].

22 липня 1998 року Єврокомісія, на основі свого тривалого трирічного дослідження, запропонувала Європейській Раді мандат на початок переговорів

щодо Угоди про асоціацію з Меркосур. Це рішення було прийнято незважаючи на скептичну позицію Франції та з огляду на наближення першого в історії Саміту глав держав Європейського союзу та Латинської Америки, який відбувся 28–29 червня 1999 р. Іспанія та Португалія намагались надати чіткості позиції ЄС стосовно створення Зони вільної торгівлі, але цьому опонували Франція, Велика Британія та Ірландія. Німеччина (яка на той час головувала в Раді ЄС та з огляду на потужну промисловість була зацікавлена в угоді), Данія, Фінляндія, Швеція, країни Бенілюксу зайняли в цьому питанні позицію посередників [3, с. 153].

Усе ж попри скептицизм з боку частини членів ЄС, спільні дії Іспанії, Єврокомісії та тиск урядів країн Меркосур на дипломатичні представництва Франції у своїх країнах призвели до того, що 21 червня 1999 р. Європейська Рада схвалила переговорний мандат на початок відповідних перемовин з представниками південноамериканського блоку. У листопаді 1999 р. обидві сторони погодили документ щодо структури, методології і календарю переговорів [14]. Переговори щодо зниження тарифів мали розпочатися 1 липня 2001 р.

Безпосередні переговори між ЄС та Меркосур щодо укладення Угоди про асоціацію також виявились дуже складним процесом. Сторони часто не мали конкретних цілей чи вказівок від своїх урядів та просто намагались досягти якнайкращих для себе умов, що ніяк не сприяло конструктивному ходу їхніх зустрічей [3, с. 156]. Для ЄС головним пріоритетом було обмеження сільськогосподарської сфери з огляду на побоювання щодо загрози конкуренції з боку бразильських та аргентинських виробників.

Європейські партнери, насамперед скептично налаштовані Франція та Велика Британія, пов'язували переговори з Меркосур з іншим процесом, який відбувався у цей час на рівні Світової організації торгівлі – Доський раунд. Ці переговори, які розпочались у 2001 р. мали на меті запровадити реформи світової системи торгівлі шляхом зниження торговельних бар'єрів між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються через зменшення протекціонізму в сільському господарстві з боку перших та зменшення тарифів у промисловому секторі з боку других. [3, с. 156].

Перший раунд переговорів між ЄС та Меркосур відбувся у квітні 2000 р. у Буенос-Айресі. Було утворено три субгрупи: з економічної співпраці, соціальної та культурної, фінансової та технічної. У сфері розвитку торгівлі було створене додатково три технічні групи. Перша займалась питаннями торгівлі товарами, тарифами та стандартами. Друга – сферами послуг та

захисту інтелектуальних прав. Третя – державними закупівлями, конкуренцією та вирішенням суперечок [3, с. 157]. Хоча торговельна сторона асоціації займала основну частину дискусії, важливими її складовими також залишався політичний діалог, тобто питання, які стосувались розвитку демократії, поваги до прав людини, прозорості органів влади тощо.

На Другому саміті країн Латинської Америки, Карибського басейну та Європейського Союзу, який відбувався у травні 2002 р. у Мадриді, в підсумковій декларації серед основних пунктів було виокремлено намір дати імпульс переговорам щодо Угоди ЄС-Меркосур. Як важливий результат було виділено практичне завершення роботи над політичним та інституційним розділом [15].

Відповідно до оголошених цілей, на наступних зустрічах ЄС-Меркосур, які відбулись в листопаді 2002 р., березні 2003 р., грудні 2003 р. та березні 2004 р. сторони обговорювали пропозиції щодо тарифів, митних процедур та співпраці для сталого розвитку. Незважаючи на широку варіацію піднятих тем, сторони продовжували висувати та обговорювати пропозиції, але не могли просунутись у напрямку прийняття конкретних рішень.

Напередодні Третього саміту країн Латинської Америки, Карибського басейну та Європейського Союзу, який відбувався 28–29 травня 2004 р. у м. Гвадалахара (Мексика) обидві сторони посилили зусилля для завершення угоди. У підсумковій декларації, учасники саміту відзначили прогрес у переговорах щодо Угоди з міжрегіональної асоціації між ЄС та Меркосур, а також висловили сподівання на успішне досягнення результату до жовтня 2004 р. ЄС був готовий погодити преференції для 90 % сільськогосподарського імпорту з країн Меркосур [7].

У жовтні 2004 р., за попередніми очікуваннями, мало відбутись успішне завершення переговорів. Попередні місяці пройшли у напружених переговорах з обопільними звинуваченнями у затягуванні процесу. Країни Меркосур не погоджувалися з умовами ЄС щодо сільськогосподарської торгівлі, а європейська сторона висловила невдоволення щодо державних тендерів та послуг, які були подані у пропозиції Меркосур.

На цей період головування в Раді ЄС перебувало в руках Португалії, яка намагалась використати свою позицію для наближення позитивного результату в переговорах. Тим не менше, сторони не змогли дійти згоди. Основним питанням залишилось аграрне, а саме спротив європейських фермерів-виробників м'яса, які мали побоювання, що після укладення Угоди знизяться ціни, адже Бразилія була найбільшим виробником м'яса у світі. У той же час,

багато глав урядів Південної Америки належали до лівого ідеологічного спектру та віддавали перевагу співпраці у форматі «південь-південь», ніж з Європою. Країни-члени Європейського Союзу (за виключенням іберійських держав) були менш зацікавлені в укладенні угоди, ніж Єврокомісія, яка не була настільки залежною від політичного тиску та лобістського впливу аграрного бізнесу, ніж національні уряди. Ця тема не стала топ-пріоритетом, та дуже часто була затьмарена іншими зовнішньо-політичними викликами.

Після невдалої спроби завершити переговорний процес у жовтні 2004 р. подальший розвиток подій у цьому напрямку призупинився. У рамках нового підходу до зовнішньої політики Європейський Союз розпочав встановлювати стратегічне політичне партнерство з регіональними силами, як Китай та Індія. Серед країн Латинської Америки таку угоду було запропоновано укласти Бразилії (Аргентина була також зацікавлена, але так і не отримала такої пропозиції) [3, с. 166].

Розмови про таке співробітництво з Бразилією серед членів ЄС розпочалось вже 2005 р., а в кінці 2007 р. договір було укладено в обхід Меркосур. Тим не менше, серед проголошених напрямків співпраці було зазначено розвиток взаємодії через Меркосур. У Спільному плані дій сторони формально відзначили важливість відновлення та активізацію переговорів між ЄС та Меркосур. Попри незначні досягнення у контексті міжрегіонального співробітництва загалом, все ж формат стратегічного партнерства частково сприяв відновленню переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію між ЄС та Меркосур у 2010 р. [16].

На цей період змінились і загальні обставини. Європа відновлювалась від фінансової кризи 2007-2009 рр., а в Латинській Америці все більше посилювався вплив Китаю. Відновлення переговорів у 2010 р. відбулось під час головування в Раді ЄС Іспанії та в рамках чергового, Шостого саміту країн Латинської Америки, Карибського басейну та Європейського Союзу в Мадриді [12]. У спільній декларації учасники саміту відзначили важливість перезапуску переговорів з метою укладення збалансованої Угоди про асоціацію між двома блоками [18].

Попри формальне відновлення процесу, переговори проходили без особливого ентузіазму. ЄС критикував протекціоністські заходи вжиті Аргентиною, яка на той час запровадила обмеження на певних європейських імпортерів. Найвідомішим прикладом було заблокування без пояснень грецького експорту на 2,4 млрд доларів. Зрештою це призвело до того, що Греція виступила проти переговорів. Також негативно вплинуло на

переговорний процес приєднання до Меркосур у 2012 р., адже з одного боку ерозія демократичних інституцій у Венесуелі під керівництвом Уго Чавеса ставила під сумнів політичну частину угоди щодо спільного відстоювання цінностей демократії, а з іншого боку, сам Чавес критично ставився до співпраці з ЄС та віддавав перевагу латиноамериканській інтеграції. Зрештою, Каракас не долучився до переговорів (у 2017 р. членство Венесуели взагалі було припинено) [16].

Традиційно, однією з головних проблем залишалась торгівля аграрною продукцією: Меркосур просив зниження митних бар'єрів для виходу на європейський ринок, що не підтримувалось ЄС. Зокрема своє невдоволення стосовно відновлення перемовин висловили міністри сільського господарства Австрії, Бельгії, Кіпру, Франції, Греції, Угорщини, Ірландії, Італії, Литви, Люксембургу, Польщі, Португалії, Румунії, Словенії, Словаччини [3, с. 185]. Наступні країни, які після Іспанії керували в Раді ЄС (президенство Мадрида припадало на січень-червень 2010 р.) не були особливо зацікавлені у винесенні питання переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію з Меркосур на порядок денний. Окрім цього, ЄС був зайнятий кризою Єврозони у цей період, що також відволікало їх від продовження складних перемовин з Меркосур.

У 2010-х рр. Меркосур також переживав виклики, які негативно впливали на його здатність вести переговори з іншими суб'єктами міжнародних відносин. У червні 2012 р. у Парагваї сенат проголосував за імпічмент президента Фернандо Луго, що було сприйнято іншими країнами-партнерами по Меркосур як державний переворот. З огляду на цю позицію було прийнято рішення призупинити участь Парагваю в організації до наступних президентських виборів. Скориставшись відсутністю Асунсьйона, Бразилія запросила до групи Венесуелу, приєднання якої тривалий час було заблоковано Парагваєм. У свою чергу Парагвай апелював до того, що це рішення було незаконним та зазначав, що «через порушення закону ЄС не буде вести переговори з блоком» [3, с. 190]. На додачу до цього, на тлі посилення економічних проблем в Аргентині, між Аргентиною та Бразилією зросли розбіжності щодо питань торгівлі та інвестицій.

Неспроможність завершити переговорний процес із ЄС викликало запитання стосовно майбутнього Меркосур як ефективного інтеграційного проекту в майбутньому. Також країни блоку переймалися, що Бразилія може самостійно укласти відповідно угоду з ЄС [3, с. 188].

Під час подальшої спроби завершити переговорний процес із ЄС найбільші проблеми виникли з Аргентиною. У той час, коли інші члени Меркосур

погоджувались, що 90% продуктів не будуть піддаватись митним тарифам, аргентинська президентка Крістіна Фернандес де Кіршнер погоджувалась лише на 80%. Таку позицію ліва президентка аргументувала нерівністю у розвитку двох блоків та тим, що більшу поступку аргентинська економіка не витримає і це може призвести до ще вищого рівня бідності. Загалом за її президентства (2007–2015 рр.) Аргентина була однією з найбільш протекціоністських країн світу та мала найбільшу кількість обмежувальних торговельних заходів серед країн Латинської Америки [6].

У червні 2015 р. у Брюсселі відбувався Другий саміт Співтовариства держав Латинської Америки та Карибського басейну та Європейського Союзу (Саміти СЕЛАК-ЄС – оновлений формат зустрічей глав держав обох регіонів). Аргентина заблокувала можливість укласти довгоочікувану угоду, а сама К. Кіршнер взагалі не приїхала на зустріч. З огляду на зростаючу конкуренцію у експорті продовольства до Європи з боку США, Бразилія та Уругвай навіть розглядали можливість виключити Аргентину з переговорного процесу. Провал цієї спроби завершити переговори укладенням угоди знову заморозили переговори на декілька років [3, с. 193].

Попри поширення у світі практики запровадження урядами країн протекціонізму переговори між блоками відновились у 2019 р. про що було оголошено на Саміті G-20 у Осаці. Перемога Дональда Трампа заморозила переговори ЄС із США щодо укладення Угоди Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства, що змусило європейців шукати інші альтернативні напрямки для розвитку торгівельних зв'язків. Для країн Меркосур відновлення перемовин щодо угоди було важливою альтернативою з огляду на посилення в останні роки впливу Китаю в Латинській Америці як основного інвестора та торговельного партнера, а також традиційно сильні позиції США в регіоні [5]. 28 червня 2019 року Європейський Союз і Меркосур досягли політичної згоди щодо «амбітної, збалансованої та всеосяжної торгової угоди» [9].

На цьому етапі переговорів додалися нові «виклики» пов'язані з впровадженням у 2019 р. в ЄС Зеленого пакту. Спираючись на нього, Франція вимагала від Меркосур застосування до своїх фермерів таких самих високих екологічних та санітарних вимог, як і в ЄС, а також виступала за заборону м'яса з гормонами. Занепокоєння щодо того, чи відповідає угода з Меркосур Паризькій угоді 2016 р. висловлювали й інші члени Європейського Союзу (наприклад Австрія), члени Європарламенту та частина громадських (насамперед екологічних) організацій.

«Екологічна тематика» стала також перешкодою до продовження переговорів через критику з боку ЄС президента Бразилії Жаїра Болсонару (2019–2022) через недотримання зобов'язань щодо зменшення вирубки тропічних лісів Амазонки. Зокрема саме це слугувало причиною прийняття у 2020 р. парламентом Нідерландів резолюції проти ратифікації угоди з Меркосур.

Важливо додати, що у 2004 р. відбулось велике розширення ЄС з приєднанням до організації 10 нових членів - Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Чехії. Окрім цього, у 2007 р. до ЄС доєднались Болгарія та Румунія, а у 2013 р. – Хорватія. Сільське господарство традиційно відіграло значну роль в економіці більшості із цих країн, тому угода з Меркосур та потенційна конкуренція з південноамериканськими постачальниками також непокоїла місцеве фермерське лобі. Хоча позиція цих країн не була такою рішучою, як Франції чи Ірландії, проте більшість з них долучилась до загального протесту проти відновлення перемовин у 2010 та 2019 рр. (тим паче, що ці країни мають менші обсяги торгівлі з країнами Меркосур, ніж держави Західної Європи).

У 2023 р. відбулась чергова спроба відродити укладення Угоди. Це було пов'язано із поверненням до влади в Бразилії президента Луїс да Сільви, який був не лише відомим прихильником завершення угоди ще за своїх перших двох президентських термінів (2003-2010), але й був згодний скоротити обсяги вирубки лісів в Амазонці. В умовах нових викликів світового порядку (зокрема повномасштабного російського вторгнення в Україну), ЄС прийняв нову програму для посилення партнерства ЄС з Латинською Америкою та Карибським басейном. Також відбувалось проведення першого за вісім років саміту ЄС-СЕЛАК у Брюсселі у липні 2023 р. На цей період якраз припадало президенство Іспанії в Раді ЄС, яка традиційно продовжила виступати адвокатом цієї угоди, а Бразилія головувала у цьому ж півріччі у Меркосур.

Франція виступила противником підписання угоди на цій зустрічі. За словами президента Франції Макрона це сталось через невідповідність вимог до торгівлі сільськогосподарською продукцією екологічним та соціальним стандартам ЄС, що поставило б європейських фермерів у гірше становище [12]. Після інтенсивних дипломатичних зусиль, проведення великої кількості зустрічей нова спроба підписати Угоду була зроблена на LXIII Саміті президентів Меркосур, який відбувався 4-5 грудня 2023 р. в Ріо-де-Жанейро, проте в останній момент проти цього виступив аргентинський президент

Альберто Фернандес з аргументацією, що наявні умови угоди поставлять вітчизняних виробників у скрутне становище.

Невдалі спроби завершити переговорний процес підписанням Угоди у 2023 р. обмежують подальші перспективи розвитку цього процесу. Попри офіційну підтримку подальших спроб укласти Угоду, песимізм щодо цього питання збільшується серед лідерів Меркосур. Президент Парагваю Сантьяго Пенья висловився за те, щоб звернути увагу на інші ринки [8]. Уругвай взагалі розглядає варіант укласти Угоду про вільну торгівлю з Китаєм, що ставить питання про можливість його подальшого перебування в блоці, адже відповідно до Асунсьйонського договору Меркосур члени організації повинні спільно вести переговори щодо тарифів та торгової політики з іншими країнами (можливість розпочати переговори між Китаєм та Меркосур є поки мало можливою через те, що Парагвай визнає Тайвань та немає офіційних дипломатичних відносин з Пекіном) [17]. Обраний в кінці 2023 р. прозахідний президент Аргентини Хав'єр Мілей, попри критику Меркосур під час своєї передвиборчої кампанії, висловився за підтримку укладення угоди. Традиційно прихильником залишається бразильська влада на чолі з Лулою да Сільва. Паралельно Меркосур розпочав процес укладення таких угод з іншими партнерами, як наприклад з Канадою, Європейською асоціацією вільної торгівлі, Сінгапуром.

Найбільшою перепоною з європейського боку залишається аграрне питання угоди, адже фермерське лобі в ЄС має дуже сильні позиції, тому буде надалі намагатись блокувати переговорний процес. Не підписання угоди може призвести до втрати великих можливостей (40% експорту ЄС до Латинської Америки припадає саме на країни Меркосур) та збільшення геополітичної дистанції між регіонами.

Висновки. Переговори щодо укладення угоди про асоціацію між ЄС і Меркосур, які почалися у 90-х рр. ХХ ст. та з перемінним успіхом тривають по цей час є ключовим питанням у відносинах між двома блоками та важливою частиною посилення зв'язків ЄС з Латинською Америкою. На основі даного дослідження можна виділити основні етапи розвитку переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію між ЄС і Меркосур. Попередній етап (1995–1999) характеризувався підписанням Міжрегіональної рамкової угоди про співробітництво між Європейським Союзом, яка вперше заклала ціль підготовки сторонами Угоди про асоціацію. З ратифікацією Рамкової угоди та її вступом у дію 1 липня 1999 року починається Перший етап переговорного процесу (1999–2004 рік), протягом якого було напрацьовано перші зразки

Угоди. Невдача завершити процес до поставленої дати (жовтень 2004 року) показала країни, які є прихильниками та противниками цього процесу, а також основну проблему - протидію аграрного лобі в ЄС. Другий період (2004–2010) характеризувався паузою в переговорах в результаті попередньої невдачі, а також через інші пріоритети в ЄС та Латинській Америці в цей час. Під час третього періоду (2010–2015 рік) відбулось відновлення переговорів, проте через опір аграрного лобі ЄС, аргентинський протекціонізм та внутрішні виклики в Меркосур (включення Венесуели та призупинення участі Парагваю) процес був знову заморожений. У наслідок попередньої невдачі четвертий етап (2015–2019 роки) характеризується паузою в переговорах, низькою інтенсивністю комунікації між блоками. П'ятий етап (2019–2022 роки) відзначається підписанням політичної угоди 28 червня 2019 року про готовність укласти торгову угоду, проте через впровадження в ЄС Зеленого пакту, уведення відповідних нових екологічних вимог, а також через критику політики Болсонару щодо вирубки тропічних лісів Амазонки подальші переговори зупинились. Шостий етап розпочався у 2023 році з відновленням переговорів у зв'язку з приходом до влади Лули да Сільви у Бразилії, а також зростанням інтересу у ЄС в напрямку Латинської Америки. Попри невдалі спроби укласти договір в липні та грудні 2023 року, процес залишається активним, а майбутнє Угоди досі є важливим елементом відносин між ЄС та Меркосур.

Протягом всього періоду ключову роль у стимулюванні переговорів між ЄС та Меркосур відігравали Іспанія та, меншою мірою, Португалія. Завдяки своїм історичним, культурним та бізнес зв'язкам іберійські країни намагались бути містками між регіонами та на час свого президенства в Раді ЄС пріоритезували питання переговорів. Поштовхом до відновлення переговорів і узгодження певних проміжних домовленостей ставали також саміти країн Латинської Америки, Карибського басейну та Європейського Союзу (особливо 1999 р., 2002 р., 2004 р., 2010 р., 2023 р.).

Тридцятирічний складний переговорний процес між двома блоками досі не завершився підписанням Угоди через рад причин, зокрема опір аграрного лобі Європи, яке боїться конкуренції дешевших латиноамериканських виробників (особливо відчутне у Франції та Ірландії), брак спільної стратегії ЄС щодо Латинської Америки в цілому та блоку Меркосур зокрема, неузгоджена позиція Меркосур та внутрішньополітичні проблеми, які виникали в країнах-членах блоку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вакарчук К. Співробітництво країн ЄС з МЕРКОСУР та СЕЛАК: регіональний та глобальний вимір [Електронний ресурс] / К. Вакарчук // Міжнародні та політичні дослідження. – 2022. – №35. – С. 145 – 156. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/34454/1/145-156.pdf> (Дата звернення: 13.03.2024).
2. Олійник Ю. Співробітництво ЄС та Меркосур як приклад для подальшої інтеграції України [Електронний ресурс] / Ю. Олійник // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2015. – № 27. – С. 129–135. – Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unir_2015_27_22.pdf (Дата звернення: 13.03.2024).
3. Arana A. The European Union's Policy Towards Mercosur: Responsive Not Strategic [Electronic resource] / A. Arana. – Manchester: Manchester University Press, 2017. – 242 p. – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1wn0s5p> (Last access: 13.03.2024).
4. Bizzozero L. Las relaciones MERCOSUR-Unión Europea Una nueva modalidad de participación de las regiones en la mundialización [Recurso electrónico] / L. Bizzozero // América Latina y el (des)orden global neoliberal Hegemonía, contrahegemonía, perspectivas. – Buenos Aires, 2004. – P. 97–116. – Modo de acceso: <https://biblioteca-repositorio.clacso.edu.ar/bitstream/CLACSO/12061/1/gomez.pdf> (Último acceso: 13.03.2024).
5. Blenkinsop P. EU, Mercosur strike trade pact, defying protectionist wave [Electronic resource] / P. Blenkinsop, L. Kihara // Reuters. – 29.06.2019. – Mode of access: <https://www.reuters.com/article/us-eu-trade-mercosur/eu-mercosur-strike-trade-pact-defying-protectionist-wave-idUSKCN1TT2KD/> (Last access: 13.03.2024).
6. Carugati M. Argentina, un país proteccionista [Recurso electrónico] / M. Carugati // El economista. – 26.10.2015. – Modo de acceso: <https://eleconomista.com.ar/economia/argentina-pais-proteccionista-n4246#:~:text=Argentina%20es%20uno%20de%20los,cualquier%20pa%C3%ADs%20de%20Am%C3%A9rica%20Latina> (Último acceso: 13.03.2024).
7. Declaration of Guadalajara [Electronic resource] // Foreign Trade Information System. – Mode of access: http://www.sice.oas.org/tpd/cacm_eu/Negotiations/Guadalajara2004_e.pdf (Last access: 13.03.2024).
8. El presidente de Paraguay se suma al pesimismo por el acuerdo del Mercosur-UE [Recurso electrónico] // Ámbito. – 04.12.2023. – Modo de acceso: <https://www.ambito.com/uruguay/el-presidente-paraguay-se-suma-al-pesimismo-el-acuerdo-del-mercosur-ue-n5891247> (Último acceso 13.03.2024).
9. EU-Mercosur agreement [Electronic resource] // European Commission. – Mode of access: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur/eu-mercosur-agreement/agreement-explained_en (Last access: 13.03.2024).
10. Guinea O. EU and Mercosur in the Twenty-First Century: Taking Stock of the Economic and Cultural Ties [Electronic resource] / O. Guinea, V. Sharma // Ecipe Policy Brief. – 2021. – № 15. – P. 1–21. – Mode of access: https://ecipe.org/wp-content/uploads/2021/11/ECI_21_PolicyBrief_15_2021_LY01.pdf (Last access: 13.03.2024).
11. Interregional framework cooperation agreement between the European Community and its Member States, of the one part, and the Southern Common Market and its Party States, of the other part [Electronic resource] // Foreign Trade Information System. – 15.10.2006. – Mode of access: http://www.sice.oas.org/tpd/mer_eu/negotiations/Framework1995_e.pdf (Last access: 13.03.2024).
12. Messad P. EU-Mercosur trade agreement negotiations halted hours before signing, says Macron [Electronic resource] / P. Messad // EURACTIV. – 02.02.2024. – Mode of access: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/eu-mercosur-trade-agreement-negotiations-halted-hours-before-signing-says-macron/> (Last access: 13.03.2024).

13. Molano-Cruz G. La Unión Europea en América Latina y el Caribe. Lógicas y políticas de un actor global [Recurso electrónico] / G. Molano-Cruz. – Bogotá: Universidad Sergio Arboleda, 2015. – 414 p. – Modo de acceso: <https://biblio.flacsoandes.edu.ec/libros/digital/55945.pdf> (Último acceso: 13.03.2024).
14. Nolte D. Mercosur and the EU: The False Mirror [Electronic resource] / D. Nolte, C. Neto // *Lua Nova: Revista de Cultura e Política*. – 2021. – № 112. – P. 87–122. – Mode of access: <https://www.scielo.br/j/ln/a/9Msq5gFqccKCBxWL9zDFDps/?format=pdf&lang=en> (Last access: 13.03.2024).
15. Quevedo-Flores J. Las relaciones Unión Europea-América Latina y El Caribe 1999–2019. Veinte años de asociación estratégica birregional eurolatinoamericana [Recurso electrónico] / J. A. Quevedo-Flores // *Latin American Journal of International Affairs*. – 2019. – Vol. 9, № 3. – P. 48–74. – Modo de acceso: <https://www.lajia.net/lajia/article/view/110/74> (Último acceso: 13.03.2024).
16. Saraiva M. The Brazil-European Union strategic partnership, from Lula to Dilma Rousseff: a shift of focus [Electronic resource] / M. G. Saraiva // *Revista Brasileira de Política Internacional*. – 2017. – № 60 (1). – P. 1–17. – Mode of access: <https://doi.org/10.1590/0034-7329201600117> (Last access: 13.03.2024).
17. Treaty Establishing a Common Market between the Argentine Republic, the Federal Republic of Brazil, the Republic of Paraguay and the Eastern Republic of Uruguay [Electronic resource] // Foreign Trade Information System. – Mode of access: http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/treatyasun_e.asp (Last access: 13.03.2024).
18. VI European Union – Latin America And Caribbean Summit Madrid, 18 May 2010 Madrid Declaration [Electronic resource] // Council of the European Union. – 2010. – P. 1–11. – Mode of access: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/114535.pdf (Last access: 13.03.2024).
19. World Bank Open Data [Electronic resource] // World Bank Group. – Mode of access: <https://data.worldbank.org/> (Last access: 13.03.2024).

References:

1. Vakarchuk, K. (2022). Spivrobitnytstvo krayin YES z MERCOSUR ta CELAK: rehional'nyy ta hlobal'nyy vymir. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennya*, 35, 145–156. Retrieved from: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/34454/1/145-156.pdf> [In Ukrainian].
2. Oliynyk, U. (2015). Spivrobitnytstvo YES ta Merkosur yak pryklad dlya podal'shoiy intehratsiyi Ukrayiny. *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*, 27, 129–135. Retrieved from: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unir_2015_27_22.pdf [In Ukrainian].
3. Arana, A. (2017). *The European Union's Policy Towards Mercosur: Responsive Not Strategic*. Manchester: Manchester University Press. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1wn0s5p> [In English].
4. Bizzozero, L. (2004). Las relaciones MERCOSUR-Unión Europea Una nueva modalidad de participación de las regiones en la mundialización. *América Latina y el (des)orden global neoliberal Hegemonía, contrahegemonía, perspectivas*. Retrieved from: <https://biblioteca-repositorio.clacso.edu.ar/bitstream/CLACSO/12061/1/gomez.pdf> [In Spanish].
5. Blenkinsop, P., & Kihara L. (2019). EU, Mercosur strike trade pact, defying protectionist wave. *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-eu-trade-mercosur/eu-mercosur-strike-trade-pact-defying-protectionist-wave-idUSKCN1TT2KD/> [In English].
6. Carugati M. (2015). Argentina, un país proteccionista. *El economista*. Retrieved from: <https://eleconomista.com.ar/economia/argentina-pais-proteccionista-n4246#:~:text=Argentina%20es%20uno%20de%20los,cualquier%20pa%C3%ADs%20de%20Am%C3%A9rica%20Latina> [In Spanish].

7. Declaration of Guadalajara (2004). Retrieved from: http://www.sice.oas.org/tpd/cacm_eu/Negotiations/Guadalajara2004_e.pdf [In English].
8. El presidente de Paraguay se suma al pesimismo por el acuerdo del Mercosur-UE (2023). *Ámbito*. Retrieved from: <https://www.ambito.com/uruguay/el-presidente-paraguay-se-suma-al-pesimismo-el-acuerdo-del-mercosur-ue-n5891247> [In Spanish].
9. EU-Mercosur agreement. (n.d.). *European Commission*. Retrieved from: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur/eu-mercosur-agreement/agreement-explained_en [In English].
10. Guinea, O., & Sharma, V. (2021). Guinea O. EU and Mercosur in the Twenty-First Century: Taking Stock of the Economic and Cultural Ties. *Ecipe Policy Brief*, 15, 1–21. Retrieved from: https://ecipe.org/wp-content/uploads/2021/11/ECI_21_PolicyBrief_15_2021_LY01.pdf [In English].
11. Interregional framework cooperation agreement between the European Community and its Member States, of the one part, and the Southern Common Market and its Party States, of the other part. (2006). Retrieved from: http://www.sice.oas.org/tpd/mer_eu/negotiations/Framework1995_e.pdf [In English].
12. Messad, P. (2024). EU-Mercosur trade agreement negotiations halted hours before signing, says Macron. *EURACTIV*. Retrieved from: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/eu-mercosur-trade-agreement-negotiations-halted-hours-before-signing-says-macron> [In English].
13. Molano-Cruz, G. (2015) *La Unión Europea en América Latina y el Caribe. Lógicas y políticas de un actor global*. Bogotá: Universidad Sergio Arboleda. Retrieved from: <https://biblio.flacsoandes.edu.ec/libros/digital/55945.pdf> [In Spanish].
14. Nolte, D. (2021). Mercosur and the EU: The False Mirror. *Lua Nova: Revista de Cultura e Política*, 112, 87–122. Retrieved from: <https://www.scielo.br/j/ln/a/9Msq5gFqccKCBxWL9zDFDps/?format=pdf&lang=en> [In English].
15. Quevedo-Flores, J. (2019). Las relaciones Unión Europea-América Latina y El Caribe 1999–2019. Veinte años de asociación estratégica birregional eurolatinoamericana. *Latin American Journal of International Affairs*, 9(3), 48–74. Retrieved from: <https://www.lajia.net/lajia/article/view/110/74> [In Spanish].
16. Saraiva, M. (2017). The Brazil-European Union strategic partnership, from Lula to Dilma Rousseff: a shift of focus. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 60(1), 1–17. Retrieved from: <https://doi.org/10.1590/0034-7329201600117> [In English].
17. Treaty Establishing a Common Market between the Argentine Republic, the Federal Republic of Brazil, the Republic of Paraguay and the Eastern Republic of Uruguay. (1991). Retrieved from: http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/treatyasun_e.asp. [In English].
18. VI European Union – Latin America And Caribbean Summit Madrid, 18 May 2010 Madrid Declaration (2010). Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/114535.pdf. [In English].
19. World Bank Open Data. (2024). *World Bank Group*. Retrieved from: <https://data.worldbank.org>. [In English].

Ivan Fechko,

Master 's student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NEGOTIATIONS ON THE CONCLUSION OF AN ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN THE EU AND MERCOSUR (1999–2023)

Abstract. *The article analyzes the negotiations on the conclusion of the association agreement between the EU and Mercosur. The stages of negotiations are defined, starting with the prerequisites for the start of this process (signing in 1995 of the Interregional Framework Cooperation Agreement between the EU and Mercosur), the official start of negotiations in 1999, the results of the main bilateral meetings of representatives of both sides, the resumption of the negotiation process in 2010, 2019, and 2023. The influence of the summits of the heads of state of the European Union and Latin America and the Caribbean, domestic and foreign political circumstances on this process is determined.*

In the course of the study, it was concluded that negotiations on the conclusion of an association agreement between the EU and Mercosur have become a key issue in the development of relations between the two regional integration associations and an important part of the EU's foreign policy strategy in Latin America. The prospects for further development of the negotiation process were also analyzed in view of the recent failures to complete the signing of the agreement in 2023 and the current situation in both blocs at the beginning of 2024.

Positive factors that influenced the attainment of certain milestones in the negotiation process were identified, such as the leadership role of the Iberian states - Spain and Portugal, which advocated negotiations due to their special linguistic, cultural, historical, and business ties with Latin America. Important stimuli included the summits of the countries of Latin America, the Caribbean, and the EU. Despite the lengthy negotiation process, the agreement was not signed due to resistance from the agrarian lobby in the countries of the European Union, the absence of a common EU strategy for Latin America, and domestic political issues in the Mercosur countries.

Key words: *European Union, Mercosur, European integration, integration processes in Latin America, negotiation process.*

Надійшла до редколегії 22.01.2024

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК:94:929.7]:[929.6:683.93]:551.524[(44)"16"

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.4>

Тарас Батенко,

канд. політ. наук, доц.,
народний депутат України,
Верховна рада України, м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0005-6588-2192

РОШФОР, «ЗАЛІЗНИЙ БАРОН»: ЗВИТЯГА, КРОВ, ЧАВУН І КЛІМАТ. ДО ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ДВОРЯНСЬКИХ СІМЕЙ ФРАНЦІЇ

(До питання ідентифікації дворянських сімей Франції на прикладі камінних чавунних плит XVI–XVII ст.)

Анотація. Стаття про сім'ю Рошфор та Рене де Рошфора зокрема є спробою дослідити та проаналізувати історію Франції у період з кінця XV – початку XVII століття, через призму життя та діяльності одного з найяскравіших представників дворянства епохи правління династії Валуа та Релігійних воєн у Франції між католицькою більшістю та протестантською меншістю. Ця стаття є першою в українській історіографії спробою дослідити та описати біографію Рене де Рошфора, звертаючи увагу на ключові події, що розгортались у Франції – одній з провідних держав Європи того часу, та постаті, які були сучасниками Рене де Рошфора. Зроблено акцент на внеску родини Рошфор у формування культурних, економічних та політичних процесів у країні, а також на їхніх взаємозв'язках з іншими впливовими родами та політичними структурами. Значна частина статті присвячена пошуку взаємозв'язків між кліматичними змінами у Європі того часу і суспільно-політичними процесами в Франції. Саме цим зумовлена актуальність і мета дослідження проблеми. Одним зі свідчень цієї епохи є камінні плити – фаєрбеки, що призначені для обігріву осель й широко використовувались у Франції та Європі зокрема людьми знатного походження. Вони були відлиті з чавуну – матеріалу, який був своєрідним символом цієї епохи та широко використовувався в побуті та військовій справі. Більшість фаєрбеків цієї епохи змогли дійти до нашого часу та становлять собою неоціненне джерело для вивчення історії, зокрема й фаєрбек зі зображенням герба Рене де Рошфора – однієї з найпомітніших політичних фігур Франції XVI століття. Методологія дослідження базується на принципах історизму, об'єктивізму та системності, а також використовуються методи періодизації, історико-системний та історико-порівняльний підходи, дослідження розкриває нові грані у розумінні взаємодії клімату та історії. Біографічний опис життя та діяльності сім'ї Рошфор проливає світло на безліч білих плям в історії Франції та допомагає збагнути суспільно-політичні процеси того часу.

Ключові слова. Франція, фаєрбек, Релігійні війни у Франції, династія Валуа, Малий льодовиковий період, дворянство у Франції.

Постановка проблеми. Період правління Генріха III в Франції відзначався глибокою соціальною, політичною та релігійною нестабільністю. Основною

проблемою того часу була суперечлива взаємодія між католицькими та протестантськими фракціями, що своєю чергою спричинило низку релігійних конфліктів і війн. Католицька Церква, що мала вирішальну роль у французькому суспільстві, стикалася з ростом протестантизму (гугенотів), що представляли собою значну частину населення, особливо серед дворянства та міського населення. Під час правління Генріха III, який вступив на трон після смерті Карла IX, країна стикалася зі зростаючим тиском інтриг, внутрішніх конфліктів та боротьби за владу. Поза конфліктом між католиками та протестантами, Франція також стикалася з утисками дворянства, економічними проблемами та загрозами з боку іноземних держав. Отже, постановка проблеми цього періоду полягає в тому, як країна, на прикладі дворянської родини Рошфорів, впоралася зі складними внутрішніми та зовнішніми викликами, пов'язаними з релігійними розбратами, політичною нестабільністю та загрозами з боку конкуруючих сил.

Аналіз досліджень і публікацій. В європейській та українській історіографії зокрема ця стаття є першою спробою узагальнити та систематизувати інформацію про Рене де Рошфора – засновника гілки Рошфор-Крузетт. Досі праці дослідників французької історії обмежувались кількома абзацами про життя Рене де Рошфора. Прикметно, що у більшості каталогів, що ведуть перепис членів Ордену Святого Духа – найвищої з можливих нагород Франції того часу, навіть не подано інформації про рік народження та смерті Рене де Рошфора. У роботі використано історико-генеалогічні праці Жан-Франсуа-Луї д'Озьє [11], Габрієля Брюно [10], Амбруаза Шалле [7], Шарля Карт'є-Сен-Рене [30], Флері Віндрі [34] тощо.

Також слід згадати про унікальність фаєрбеку Рене де Рошфора, який не був облікований в жодному реєстрі геральдичних камінних плит, які укладались провідними дослідниками французької історії: Анрі Карпент'є (Plaques de cheminées) та Філіпе Палазі [23] (Plaques de cheminées héraldiques). Фаєрбек Рене де Рошфора є унікальним, адже презентує провінцію Беррі – один з центрів чавунного виробництва Франції того часу.

Мета статті: завдяки дослідженню камінних геральдичних плит Франція і ряду інших європейських країн ми маємо унікальну можливість наново відкривати забуті і загублені імена своєї історії. Ряд перших кавалерів ордену Святого Духа вже мали прижиттєві чавунні камінні геральдичні плити. Вибір для дослідження особи Рене де Рошфора – одного з найближчих соратників останнього короля династії Валуа Генріха III зумовлений відсутністю історичних розвідок про цього діяча. Особа Рошфора вдало характеризує

атмосферу майже цілого XVI століття, яке було просякнуте кліматичними змінами, що закарбувалася в селянській книзі пам'яті, розвитком сталеливарної промисловості, громадянськими релігійними війнами, а завершилось це століття революцією та зміною династій у 1589–1594 роках. Зміни клімату і їх вплив на врожайність, формування продовольчих криз і соціально-політичних конфліктів у роки, які передували революції 1589 року важливі для дзеркальних порівнянь з аналогічною ситуацією у Франції напередодні революції 1789 року.

Виклад основного матеріалу. Сім'я Рошфор належала до давніх дворянських родин Герцогства Бургундія і Французького королівства, які дивом вцілилися після середньовічних та ранньомодерних релігійних війн, коли було знищено багато старих французьких дворянських родів. Як і багато інших дворянських сімей, бургундська сім'я Рошфор, перефразовуючи історика Жан-Франсуа д'Озьє (фр. Jean-François d'Hozier (1733–1811)), кров'ю сплатила великий податок герцогам Бургундії, королям Франції і католицькій вірі на полях битв, в яких брала участь. На прикладі Рене де Рошфора можна побачити, наскільки залізо й чавун, звитяга і кров, віра, зрада і забуття тісно йшли поруч у буремні роки французької державності другої половини XVI століття. Біографія Рене де Рошфора та його сім'ї, тісно вплетеної у релігійні війни Франції з 1562 по 1595 роки, розкриває для дослідника період, що характеризується високим рівнем кліматичного стресу. Такі біографії допомагають відстежити взаємозв'язок між «кліматом» і «історією».

Родина Рошфор присвятила себе не тільки війні – обов'язку сім'ї дворянського походження, – але й торгівлі. Упродовж XVI–XVII століть сім'я Рошфор суттєво доклалася до промислового виробництва заліза, чавуну і сталі у провінції Беррі. Річ у тім, що дощові осені у поєднанні з холодним і вологим літом упродовж 1560–90-х років здійснили кумулятивний вплив на сільськогосподарське виробництво у Франції і країнах Європи. Відсутність тепла і надлишок води піднімало рівень кліматичного стресу, створювало продовольчі кризи і загострювало військові конфлікти. Сільськогосподарський ринок і війни потребували більшого виробництва чавуну і сталі. Сім'я Рошфор належала до «залізних династій» у Франції за Старого режиму. Маючи землі, багаті на ліси і залізну руду, династія прагнула використовувати їх максимально вигідно – будуючи млини або доменні печі для виготовлення чавуну. Виробництво чавуну і сталі було визначальним для спорядження війська, модернізації видів зброї на замовлення королівського двору та провінцій.

На гербі сім'ї Рошфор домінує геральдичний крокуючий червоний леопард. Золотих левів і леопардів можна часто зустріти на гербах старої шляхти в Середньовіччі, коли «доблесть ще не поступилася (у гербах) марнославству» [33, с. 66]. У XV столітті представники сім'ї Рошфор були членами Бургундського парламенту; за герцога Філіпа Доброго (фр. Philippe Le Bon (1396/1419–1467)) зброєносцями та майстрами артилерії. Вони посідали важливі адміністративно-політичні посади при останніх герцогах незалежної Бургундії, а також при дворі королів династії Валуа починаючи з останньої чверті XV і до кінця 80-х років XVI століть. Після падіння незалежного Герцогства Бургундія у 1477 році і подальшого його розчленування між Священною імперією і Французьким королівством, представники сім'ї Рошфор опинилися на службі короля Франції.

Гілка Рошфор із Франш-Конте представлена двома канцлерами Франції братами Гійомом (Guillaume de Rochefort (1433/1439–1492)) і Гі (Guy de Rochefort (1447–1507)) Рошфорами.

Гійом де Рошфор був доктором законів і декретів, канцлером Франції при Людовіку XI і Карлу VIII, готував основи договору, за яким Карл VIII одружився з Анною Бретонською (1491).

Молодший брат Гійома і дід Рене де Рошфора Гі де Рошфор, сеньйор Плюво (фр. Pleuvaut) був радником і камергером герцога Бургундії Карла Сміливого. Після загибелі Карла Сміливого (1477), він деякий час був камергером Марії Бургундської [24, с. 43], згодом, на запрошення Людовика XI пішов працювати першим президентом парламенту (верховного суду) Бургундії. З метою «умиротворення» захоплених бургундських земель Людовик XI створив у Дижоні (1580) парламент на зразок паризького [24, с. 22–31, 43–44]. Згодом, у 1497 році Гі де Рошфор був призначений Карлом VIII канцлером Франції та хранителем королівської печатки (1497–1507) [2, с. 415]. Гі де Рошфор як канцлер ініціював створення «Великої ради» короля, що мала перевагу над Паризьким парламентом і провінційними парламентами, дбав про законодавче зміцнення централізованої влади монарха. У 1607 році Гі де Рошфор придбав важливе баронство Фролуа у Бургундії, відтак його спадкоємці почали іменуватися баронами Фролуа до середини XVII століття, поки через шлюб баронство не перейшло до іншої сім'ї і згодом стало графством. Гі де Рошфор володів чималими землями, які після його смерті перейшли у власність сина Жана. Серед спадщини варто виділити середньовічну фортецю Рошфор-сюр-Армансон у герцогстві Бургундія. Девізом Гі де Рошфора було гасло: «Sans mesdire» (фр.) – «Нічого не кажучи» [23, с. 371]; не виключено, що це гасло міг використовувати і його онук Рене де Рошфор. Гі де Рошфор був похований, поряд з іншими представниками сім'ї, у цистеріанському абатстві Сіто (фр. Cîteaux) у Бургундії [28, с. 263]; їхні могили були зруйновані в роки Французької революції XVIII століття.

Сім'я, яка в переломному періоді трансформації Французького королівства дала двох канцлерів – це, безумовно, винятковий приклад в історії.

Отож сім'я Рошфор була близькою до королів Франції від Людовика XI – і до останнього з династії Валуа – Генріха III, понад сто років займаючи високі посади в адміністративно-політичній ієрархії Французького королівства.

Окрім двох канцлерів, батько Рене – Жан де Рошфор (Jean de Rochefort (?–1536), лорд Фролуа і Плюво (фр. Pluvault, селище зі старим замком у департаменті Кот-д'Ор) також зробив кар'єру у період правління Людовика XII і Франциска I, не раз знаходячись між життям і смертю.

Як син канцлера Франції, Жан де Рошфор, лорд Плюво починав служити сквайром при дворі короля Людовика XII; одразу після смерті батька-канцлера

(1507) він був призначений першим виночерпієм короля [11, с. 167]. Був королівським лейтенантом у Бургундії. Під час облоги Дижона імперською армією Максиміліана I, що складалася переважно зі швейцарців (вересень 1513 року), пішов у полон до швейцарців разом із кількома видатними особами колишньої столиці Бургундії як заручник і гарант (депозит) того, що Франція (Людовик XII) і бургундська знать виплатять викуп за зняття облоги міста. Франція з військової точки зору не була готова до масштабного військового конфлікту на своїй території. Проте, як резюмують історики цього періоду, «зима («мінімуму Шперера» Малого льодовикового періоду завадила продовженню військових дій (1513–14 рр.), як на сході, так і на півночі: королівство було врятовано» [27, с. 110].

Протягом 16 місяців Жан де Рошфор провів у заручниках, оскільки Людовик XII, після втрати Міланського герцогства, не поспішав платити викуп і в цілому репарації за війну з імперською Конфедерацією. Швейцарський парламент засудив Жана де Рошфора і інших дижонців до смертної кари (відсікання голови), проте вирок не було виконано через очікування хоч якогось викупу. Деякі джерела стверджують, що Рошфор начебто сплатив велику за мірками того часу суму – 6000 екю (фр. écu, золота монета за Старого режиму, на аверсі містила зображення лицарського щита. Номінал становив 5,8 лівра) зі «своєї кишені», щоб вийти на волю [13].

У цей час (1514 рік) мати Жана де Рошфора, Марі Шамбеллан (фр. Marie Chambellan), на прохання Людовика XII стала гувернанткою дружини Франциска Орлеанського 15-річної Клод (фр. Claude (1499–1524)), спадкоємиці герцогства Бретань і доньки дружини Людовика XII Анни Бретонської [24, с. 47]. За кілька місяців Франциск став королем Франції, а Марі Шамбеллан сприяла кар'єрному зростанню сина при дворі нового суверена.

Жан де Рошфор був також судовим приставом (виконавцем) бургундського Дижона (bailly de Dijon) [11, с. 167]. На той час Дижон, столиця французької частини Бургундії, був ще й важливим прикордонним містом, воротами у ворожу Священну Римську імперію, корони якої у протиборстві з Карлом V марно домагався Франциск I. Дижоном володіла Франція, тоді як Безансоном – Священна імперія, і лише у другій половині XVII ст. Людовик XIV остаточно приєднав бургундські землі (Франш-Конте) до своїх володінь.

Рене де Рошфор народився у сім'ї Жана де Рошфора і Антуанети де Шатонеф (Antoinette de Chateauneuf) близько 1527 року. Він був третім і наймолодшим сином Жана де Рошфора. Ставши вдовою, Антуанета де Шатонеф подала королю заяву як опікун дітей (1540 р.) на спадковість

сеньйорії Фролуа, яку придбав незадовго до своєї смерті канцлер Гі де Рошфор [2, с. 415]. Франциск I висловлював жаль з приводу страждань вдови Антуанети і відправив у провінцію генерал-лейтенанту Іссудена листи-розпорядження щодо відновлення феодального володіння сім'ї Рошфор на ці території [13]. Відтак Рене де Рошфор, досягнувши у 1540 році повноліття, став лордом Фонтен-ле-Дижона (фр. Fontaine-lès-Dijon) у нинішньому регіоні Бургундія – Франш-Конте, тоді як його старші брати Жан і Клод вже володіли відповідно Фролуа і Плюво [32, с. 387]. Після смерті старшого брата Жана (після 1553 року), Рене успадкував баронство Фролуа.

Фаєрбек із зображенням герба Рене де Рошфора (фр. René de Rochefort (7 листопада 1527/28? – між 4 та 11 листопада 1594)) (*у доступних генеалогічних, бібліографічних чи історіографічних дослідженнях, які містять згадку про Рене де Рошфора, не має дати його народження та смерті. Дату народження спробували визначити, виходячи з біографічної довідки Фльорі Віндрі (фр. Fleury Vindry), який на підставі знайдених джерел завершував неповноліття (*mineur*) Рене де Рошфора 7 листопада 1540 роком [34, с. 485]), барон Фролуа (фр. Frôlois), Вассі (Vassy), засновник гілки Круазетт* (*фр. Rochefort – Croisette, вимерла гілка, яка названа від однойменного замку і набережної, що прилягали до селища Марей-Сюр-Арнон в історичній провінції Беррі. Замок Круазетт, який пережив бойові дії 1589 року, не зберігся) (фр. Croisette) у філії сім'ї Рошфор – Плюво (Pluvault) або Рошфор із графства Бургундія (Франш-Конте) (Rochefort du comté de Bourgogne); лорд Марей-сюр-Арнон (фр. Mareuil-sur-Arnon); губернатор графства Блуа, Турень, номінальний губернатор Осонна, генерал-лейтенант Артуа, Лудену, баяжа і замку Амбуаз, капітан королівської ордонансної роти (герцог Анжуйський (Генріх III)), звичайний джентльмен королівської кімнати, радник у приватній раді короля; кавалер ордена Святого Духа (1583), один з камергерів короля Генріха III.

Ширина 90 см, висота 83, глибина 4,5 см. Вага 123 кг.

Герб: крокуючий по лазуру, усипаному шматочками золота (або золотими монетами) червоний леопард. На щиті, оточеному комірами королівських орденів Святого Духа та Святого Михайла, вибито шолом лицаря у профіль (барона) з ламбрекенами у вигляді рослинного геральдичного орнаменту, листя дуба або аканта. Шолом, підтримуваний двома левами, увінчаний невизначеним гребенем, який нагадує птаха, як це можемо судити зі старої гравюри. Ця прямокутна чавунна плита з двома верхніми кутами, повернутими донизу, містить по центру верхнього контуру напис MAREVL, що означає селище Марей-сюр-Арнон в департаменті Шер, сучасний регіон Центр – Долина Луари. Поряд зазначено рік лиття плити – 1604. Має місце часткове вигорання чавуну у нижній частині плити у результаті тривалої й інтенсивної експлуатації; за іншою версією, могло бути навмисне пошкодження чавунної геральдичної плити в роки Французької революції, зокрема під час «іконоборчої» кампанії у 1793–1794 роках. Відсутня частина з двох орденських комірів – із вкрапленими мушлями, які тримають овальний медальйон архангела Михайла, а також ланцюг з хрестом ордену Святого Духа.

Аналогічна, без слідів пошкодження, камінна плита зберігається в музеї муніципалітету Іссуден (фр. Issoudun) [17, с. 180-181] у департаменті Ендр, регіоні Центр – Долина Луари.

Дерев'яна матриця, з якої була відлита ця чавунна плита, виготовлена у період після нагородження Рене де Рошфора орденом Святого Духа (1584) і, приблизно, до початку 1589 року, коли Марей-сюр-Арнон і регіон Беррі перебували в епіцентрі релігійних війн [31, с. 125-126]. Верхня табличка матриці з надписом «MAREVL 1604» є окремим штампом; вона була вирізана і накладена на стару дерев'яну матрицю у 1604 році. Причому, як видно з моделі, від самого початку матриця не передбачала місця для штампа із зазначенням року і місяця виготовлення плити.

Найбільш відомі геральдичні плити з накладними роками були виготовлені на залізорудних заводах Кузанс-ле Форж у Лотарингії. Доменні печі Марей-сюр-Арнона також перейняли від Кузансу моделі для плит зі скошеними верхніми кутами й, можливо, розміром. При тім вони відрізнялися технологією виплавки, про що свідчить колір чавунних плит Марей (коричневий) і Кузансу

(сірий). Якщо дерев'яна матриця плити і надпис «MAREVL 1604» були зроблені в різні роки, тоді мали існувати старіші за 1604 рік чавунні відбитки, які не дійшли до нас, вони просто могли не «пережили» різні військові і революційні події 1589–1594 або пізніших років. Інша, менш правдоподібна версія: матрицю після смерті Рене де Рошфора у пам'ять про чоловіка могла замовити його вдова Жанна Гюро (фр. Jeanne Hurault, 1533 –1601). Прикладом, скажімо, могла слугувати камінна плита її дядька, канцлера Франції Філіпа Гюро, графа де Шверні, або ж ініціатива належала його сину Анну (фр. Anne de Rochefort (? – 1609) [21, с. 763]), який у 1604 році був лордом Марєя і власником залізорудного заводу. Десята річниця загибелі Рене де Рошфора припадала на 1604 рік.

Геральдична плита могла відливатися, тиражуватися у литому чавуні стільки часу, скільки була актуальною і живою пам'яттю про першого лорда селища з дому Рошфор, або ж стільки, скільки «жила» сама дерев'яна матриця. Геральдична плита мала відповідати загальній картині соціального піднесення сім'ї [33, с. 66], а два королівські ордени на ній були ознакою визнання заслуг усієї сім'ї Рошфор перед Бургундією і Францією.

Своїй кар'єрі Рене де Рошфор мав завдячувати репутації діда Гі де Рошфора як канцлера Франції та близькості батька Жана де Рошфора до Франциска I. Іншими словами, його кар'єрний успіх значною мірою ґрунтувався на яскравій сімейній генеалогії. Рене де Рошфор почав робити кар'єру офіцера при королівському дворі. Просуванню по службі сприяла також сім'я Гюро (канцлер Франції Філіп Гюро) через вдале одруження.

У 1557 році у битві при Сен-Квентіні у Пікардії (фр. Bataille ou S.Quentin), вирішальній битві в італійській війні між Францією і габсбурзькою Іспанією, французи зазнали поразки. У цій битві загинув рідний брат Рене де Рошфора Клод де Рошфор (фр. Claude de Rochefort), лорд Плюво (фр. Pleuvaut) і капітан 50 солдатів [33, с. 386]. Рене де Рошфор у 1563 році взяв опікунство над неповнолітніми дітьми свого брата [2, с. 419]. Того ж року він як барон Фролуа став звичайним джентльменом королівської кімнати.

У 1563 році Рене де Рошфор одружився з Жанною Гюро (фр. Jeanne Hurault, 1533–1601) [34, с. 485]. Сім'я Гюро була відома у Франції своєю близькістю до королівської сім'ї. Різні гілки Гюро були лордами Шверні, володіли водами і лісами графства Блуа, де розміщалась головна королівська резиденція після Лувру, а також лордами Сен-Дені біля Парижу (у готичному соборі Сен-Дені знаходиться головна усипальниця королів), володіли землями в самому Парижі. Одна з найближчих довірених осіб короля Генріха III граф де

Шеверні Філіп Гюро, близько п'ятнадцяти років був канцлером Франції (1583–88 і 1590–1599). Він залишив нащадкам цінні мемуари, в яких, зокрема, згадує про Жанну Гюро, яка з честю вийшла заміж (фр. «mariées honoralement») за лорда Рошфора [19, с. 27]. Наприкінці XVI століття канцлер Філіп Гюро став замовником будівництва і першим власником знаменитого замку Шеверні в долині Луари, в каплиці якого заповідав себе поховати. Утім знаменитим селищем Шеверні Жан Гюро, тесть Рене, вже не володів. Саме в ці роки, коли відбувся шлюб Рене де Рошфора і Жанни Гюро, король Генріх II вилучив землі Шеверні в дохід корони, а згодом подарував своїй фаворитці Діані де Пуатьє. Так само їй дістались від Генріха II, щойно він став королем у 1547 році, землі Шенонсо з ренесансним однойменним замком.

Отож дві сім'ї – Рошфор і Гюро дали Франції трьох канцлерів, які впливали на прийняття рішень п'ятьма французькими королями двох династій – Людовиком XI, Карлом VIII, Людовиком XII, Генріхом III та Генріхом IV Бурбоном. Випадок винятковий для європейської історії пізнього Середньовіччя та раннього Нового Часу і є підставою для глибокого історіографічного дослідження про ці родини.

У 1565 році Рене де Рошфор як лорд Круазетт почав скуповувати залізоносні володіння у провінції Беррі (вперше володіння Рошфорів у провінції Беррі з'являються після одруження Жана де Рошфора і Антуанети де Шатонейф у 1618 році), придбавши у бургундської родини Дамас (фр. Maison de Damas), яка володіла Марей-сюр-Арнон, частину цього селища. У 1572 році Рене де Рошфор став єдиним власником Марей [31, с. 124].

Регіон Беррі – саме серце Франції та її житниця. Замок у селищі ще раніше перейшов до рук батька Рене – Жана де Рошфора. Чому саме регіон Беррі зацікавив Рене після родинної Бургундії? Окрім місць, які могли асоціюватися з дитинством, мав місце, очевидно, економічний розрахунок.

Ґрунт, геологічна номенклатура Беррі є унікальними. На думку археологів, в часи Римської імперії в історичному регіоні Беррі існував великий виробничий центр залізорудної промисловості і жвава його торгівля [4, с. 519]. Тому, можливо, перший розрахунок Рене був прагматично-економічний.

Марей-сюр-Арнон лежить на річці Арнон у природній заповідній зоні, поряд розташовувалась набережна Круазетт, де також знаходився замок, з якого до початку XX століття дійшла лише турель (невелика вежа). По краях долини річки Арнон здавна були розвідані родовища залізної руди і на момент купівлі бароном Рене де Рошфором цієї землі, тут вже мав бути активний її видобуток. Вже з початку XVI століття тут працювали кузні і доменні печі, які давали

чималий економічний дохід від виробів з чавуну. У тому числі там відливали камінні чавунні плити, попит на які поволі зростав як серед дворян, так і дрібних фермерів. Селище також знаходиться неподалік головних королівських замків долини Луари – Блуа, Шамбор, Амбуаз. У такий спосіб Рене де Рошфор прив'язав себе географічно ближче до осередків королівського дому, продовжуючи служити при дворі монарха і розширювати сімейний бізнес. Тим більше саме в Беррі його покійний батько вже володів окремими землями.

В роки, коли Рене де Рошфор скуповував території, багаті на поклади залізної руди, у Франції сформувались несприятливі погодні умови. У 1562, 1565, 1573 роках погодні умови завдали шкоди врожаю і поглибили тривалу інфляцію XVI століття [14, с. 225]. Можливо, швидке зростання ціни на вироби з заліза і чавуну на фоні цієї інфляції спонукали Рошфора вкласти інвестиції у залізорудну промисловість як майбутній прибутковий сімейний бізнес. Будівництво великої кузні вимагало великого капіталовкладення, значні витрати йшли на ремонт кузні та її технічне обслуговування. Регулярність поставок руди та дров'яного вугілля вимагала певної кількості працівників. Доменна піч, яка контролює весь виробничий цикл на початку ланцюга, працює безперервно, і зупинка через відсутність сировини була б дуже шкідливою.

Велика частина військово-політичної кар'єри Рене де Рошфора тісно пов'язана з сином короля Генріха II – Генріхом III, спершу герцогом Анжуйським, а згодом останнім королем Франції династії Валуа. Ретельний дослідник французької жандармерії XVI століття Флері Віндрі (фр. Fleury Vindry (1869(?)-1925) відносить Рене де Рошфора до невеликого списку керівників жандармерії – «роти герцога Анжуйського», палацової поліції [34, с. 484–486]. За аналогом з королівським палацом, капітан охоронців повинен був патрулювати у дворі та розподіляти своїх лучників у кімнатах і поза ними. Рене де Рошфор починав служити при малолітньому Генріху прапорщиком, згодом став у нього радником і камергером (1564–1568) [34, с. 485]. У 1568 році він отримав орден Святого Михайла [15, с. 427], поширене нагородження за лояльність і вислугу років на королівській службі у ці роки.

У січні 1574 року, в останні місяці життя короля Карла IX, Рене де Рошфор призначається на жандармську посаду капітана королівської ордонансної роти джентльменів (фр. *les capitaines des compagnies d'ordonnance*) і пробує на цій військово-жандармській посаді до 1585 року. Рене де Рошфор був не лише звичайним джентльменом королівської кімнати, але й радником у його приватній раді [11, с. 166], тобто біля короля він стояв одразу за прелатами і князями, що говорить про його високий статус у новій політичній системі,

вбудованій Генріхом III. Як генерал-лейтенант жандармського війська він з'являється у провінціях і містах Артуа, Амбуаз, Луден. У 1581 році стає губернатором Блуа, у 1585 губернатором важливої провінції Турень зі столицею у місті Тур. Водночас слід зауважити про характерну різницю, яка існувала у Франції XVI століття між губернатором і генерал-лейтенантом.

Жан Франсуа Луї д'Озьє зазначав, що Рене де Рошфор «служив з найбільшою відзнакою у війнах того часу» [11, с. 166]. Він мав на увазі насамперед внутрішні – громадянські релігійні війни: Третя релігійна війна (1568–1570), яку проводив проти протестантів герцог Анжуйський; Четверта релігійна війна (1572–1573) Карла IX; П'ята релігійна війна (1574–1576) Франсуа д'Алансона; Шоста релігійна війна (1677), яка завершилась Бержеракським миром і едиктом Пуатьє; далі крихкий мир – сім років відносного спокою (за винятком короткої війни 1579–1580) і врешті Восьма релігійна війна (1585–1598), в якій Рене де Рошфор брав участь у Беррі і Бургундії фактично до своєї загадкової загибелі.

У 1576 році Рене де Рошфор за спеціальним дорученням Генріха III мав дбати про безпеку шляхів, які вели до Блуа, Амбуаза, Лудуна, спостерігати за проходами через Луару та за розгін грабіжницьких загонів, які бродили країною, чекаючи нагоди увійти до королівської армії і таким чином забезпечити свою безкарність. Хоча ці території були сферою відповідальності канцлера Філіпа Гюро де Шеверні, Рошфор отримав статус генерал-лейтенанта, себто представника короля у військовому уряді [31, с. 201]. Рошфор дбав про безпеку шляхів до міст і територій, що належали до історичного серця королівського домену.

Зустрічається відмінна характеристика істориками XVIII століття участі Рене де Рошфора у цих війнах. Сен-Фуа, з посиланням на неназваних сучасників Рошфора, дає йому скоріш негативну характеристику через неналежне керівництво у різних ситуаціях. Д'Озьє пише про ефективну участь Рошфора у війнах. Як аргумент він наводить грошові оплати, які Рошфор отримував за службу у Генріха III і його попередників. Так у липні 1570 року Рене де Рошфор отримав винагороду від Карла IX у розмірі 2500 екю (écus) «за свої послуги»; у 1576 році ще 5000 екю «за похвальні послуги, які він надав (Генріху III), а також покійним королям, його попередникам, а також за те, що належало йому з його платні камергера 1576 року та його посади капітана 50 солдатів»; у 1577 році Рошфор отримав від короля винагороду у розмірі 12000 екю [11, с. 166-167].

Рене де Рошфор належав до першої групи фаворитів Генріха III, яка формувалась з-поміж колишніх офіцерів з «компанії герцога Анжуйського». Згодом фаворитами короля стали дуже молоді люди, «ефемерні» й «панівні», а також ті, яких назвуть «архімінійонами» (Жуайєз, Епернон). Вони належали до покоління Генріха III, або ж були молодші за нього і були піддані жорсткій критиці тодішнім суспільством [9, с. 460-461]. Така політика поглиблювала розкол зі старим дворянством. Рене де Рошфор, який був із Генріхом III з юного його віку, належав хоч і до провінційного, але старої і уславленої історією дворянської родини; слава діда, канцлера Франції Гі де Рошфора, чи батька Жана де Рошфора, який відбував іспанський полон разом Франциском I, завжди його супроводжувала і полегшувала у просуванні кар'єри. У 1577–82 роках, користаючись ситуацією відносного спокою, Генріх III зміцнює свою внутрішню політику призначенням нових губернаторів і генерал-лейтенантів, блокуючи в такий спосіб впливи Католицької ліги братів Гізів [9, с. 474]. Призначення Рене де Рошфора у 1581 році губернатором Блуа, де знаходилась друга за значенням резиденція короля, місце для проведення засідань Генеральних штатів, говорило про високу довіру до нього з боку Генріха III.

У період крихкого миру Рене де Рошфор, паралельно з військово-політичними обов'язками, зайнявся сімейним бізнесом, шукаючи надійних менеджерів для роботи залізорудного заводу. Історик Даніель Аррібет-Дероен на основі чисельних бухгалтерських звітів великих кузень XV – XVIII століття простежив, що діяльність великих кузень могла приносити як великий прибуток, так і значні збитки. Поширеним способом була передача металургійних заводів у довгострокову королівську концесію, або ж концесію, які надавали окремі власники заводів і копалень [4, с. 563].

Як великий землевласник у Бургундії і Беррі, Рошфор розумів перевагу литого чавуна для військових потреб і розвитку сільського господарства. У цей час у Європі тривала фаза холодного розширення Малого льодовикового періоду. Починаючи з 1564 року, коли Париж спіткала холодна зима, похолодання ставало нормою життя. Саме в ці холодні роки Рошфор зайнявся розширенням і збільшенням потужностей залізорудного заводу в Марей-сюр-Арнон, що стало прибутковим сімейним бізнесом на кілька десятиліть. Також це може представляти певний інтерес для аналізу суспільних реакцій на нову хвилю холодних зим і погодних аномалій Малого льодовикового періоду (після 1563 року), адже доменні печі відливали камінні чавунні плити, які були індикаторами цих холодних кліматичних умов. Ця тяглість сім'ї Рошфор до металу сягає часів Столітньої війни, коли предок Рене – майстер і менеджер

артилерії Філіпа Доброго Жан де Рошфор (?–1442), опікуючись гарматами та іншими артилерійськими установками брав участь в облозі Кале (1436) [13].

Ставши єдиним власником Марєя, а відтак і його залізних кузень, Рене де Рошфор значно розширив у 1570-х роках потужності сталеливарного заводу, створивши нову фабрику в одному кілометрі вниз за течією від селища Марєй, з водосховищем площею 30 гектарів, що живилося річкою Арно (фр. d'Arnon) [30, с. 290]. У 1580 році він як лорд Марєя продав 107 тис. тонн заліза [30, с. 286] і поставив собі за мету значно розширити потужності з його виробництва. Поглинений військовою службою, Рене де Рошфор доручив займатися залізоплавильним заводом агентам, віддавши їм в розпорядження ліси прилеглих до Марєя територій. У 1580 році Рошфор підписав 29-річну оренду (концесію) з Гектором Дюбреєм (фр. Hector Dubreuil), який за два роки зобов'язувався побудувати нові великі кузні на місці старих. Ціна річної плати встановлювалася на рівні ста тисяч ліврів (livre tournois). Однак Гектор Дюбрей невдовзі збанкрутував, так і не завершивши проєкт реконструкції доменної печі. У результаті добудували нову кузню його кредитори Берж'є та де Ла Шатр (фр. Bergier et de La Châtre), які також потрапили у борги. У 1583 році кредитори домовилися керувати залізорудним заводом від імені Рене де Рошфора [31, с. 17]. Ці випадки говорять про те, що Рошфор скоріш не тримав обліку витрат і доходів своїх кузень, не вдавався у рентабельність і собівартість продукції. Утім, на відміну від багатьох господарів кузень XVIII століття, він, покладаючись на рутину робітників, вочевидь знав як деревина перетворювалася на вугілля, а залізна руда на чавун. Фабрика Марєя задовольняла як тодішні господарські потреби, так і частину військових потреб королівства, виготовляючи гарматні ядра.

Французький дослідник залізорудної промисловості Луї Картьє де Сен-Рене (фр. Louis Cartier de Saint-René (1839–1916)) наводить цікаву інформацію про ціни у Франції на залізо та чавун. У 1552 році одна тисяча фунтів чавуну коштувала 13 ліврів і 10 соль (sols). У благополучному 1580 році одна тисяча чавуну коштувала 18 ліврів і 16 соль. У 1583 році чавун коштував 8 екю (або 24 ліври) за тисячу фунтів. У 1633 році фермер сеньйорії Марєй продав 100 тис. штук кованого заліза, доставлених до кузні, за 81 лівр, 10 соль за тисячу. Того ж 1633 року власниця заводу, внучка Рене Едме-Франсуаза де Рошфор продала 33 363 фунти кованого заліза різних видів по 80 ліврів за тисячу [31, с. 17-18]. У 1670 роках залізорудний завод Марєй-сюр-Арнон суттєво збільш свої потужності з виробництва чавунних гарматних ядер, задовольняючи зростаючі військові апетити Людовика XIV, який надав підтримку фабрикам провінції

Беррі окремими листами-патентами. Лише у 1678 році, коли Людовик XIV офіційно (відповідно до Німвененського мирного договору) захопив Франш-Конте, три залізорудні заводи Беррі–Марей, Шаретон (фр. Charenton) і Мейян (фр. Meillant) виготовили близько 16 тисяч таких ядер [31, с. 18]. У 1715 році (у рік смерті Людовика XIV), доменна піч Марей виробляла 3500 фунтів чавуну на день, або 105 тисяч на місяць. Вартість тисячі фунтів чавуну тоді становила 37 ліврів 1 соль [31, с. 18].

За довгі роки служби Генріх III нагородив Рене де Рошфора двома найвищими нагородами Франції. Два ланцюги орденів святого Михайла і Святого Духа, зображені на камінній чавунній плиті, говорили про сімейне піднесення та гордість, поки пам'ять не затерла спогади про вимерлу гілку Рошфор–Крузетт. Причому Рене де Рошфор був першим представником сім'ї Рошфор з Франш-Конте, нагородженим орденом Святого Михайла і єдиним, нагородженим орденом Святого Духа. Тож посмертне зображення цих орденів на чавунній плиті у 1604 році було ознакою гордості цієї сім'ї.

У 1469 році Людовик XI у замку Амбуаз заснував Орден святого Михайла. Передбачалося, що орден буде мати всього лише 36 лицарів-кавалерів. На кінець XV – початок XVI ст., за Карла VIII і Людовика XII, отримати цей орден все ще було непросто навіть для вищої знаті. Скажімо, кавалерами цього ордену не були канцлери Франції Гійом та Гі де Рошфори [11, с. 167]. Однак вже Франциск I неофіційно відійшов від статуту і збільшив кількість його кавалерів. У 1565 році, у розпал релігійних війн, Карл IX збільшив кількість лицарів ордену з 36 до 50. А згодом політична інфляція, падіння престижу королівської влади, скасували і це обмеження. Главою і суверенним, великим магістром ордену (фр. *chef et souverain grand maitre de l'Ordre*) був король, проте на визначення кавалерів впливала королева-мати Катерина Медічі. Станом на 1568 рік, коли Рене де Рошфор отримав орден Святого Михайла, список усіх кавалерів (з 1469 року) нараховував понад 700 осіб, і лише у період з 1560 по 1568 рік відбулося 515 таких нагороджень, ще за п'ять років правління Карла IX (1569–1574) відбулось 946 нагороджень [10]. Тому єдина нагорода Франції суттєво девальвувалася за короткий період часу, втратила свій престиж через нерозбірливі вручення «безлічі малоповажних і (не)цінних людей» (Ф. Гюро) [19, с. 79].

Бажаючи виправити помилку своїх попередників і знову об'єднати дворянство довкола особи короля, у 1578 році Генріх III заснував нову найвищу нагороду Франції – орден Святого Духа. Процедура нагородження цим орденом була інституційною частиною становлення абсолютної монархії. Нагорода, як

згадував канцлер Філіп Гюро де Шеверні, була «більш пишна і піднесена під іменем Святого Духа», на згадку про те, що у день п'ятидесятниці король Генріх III став королем Польщі і згодом, того ж календарного дня, успадкував корону Франції [19, с. 79–80]. В країні не вщухали громадянські релігійні війни. Бездітний король, звинувачуваний у нетрадиційній сексуальній орієнтації, мав опозицію у великої частини дворянства, об'єднаній у Католицьку лігу на чолі з братами Гізами. Авторитет «останнього Валуа» стрімко падав. Тому Генріх III вирішив «просіяти» лицарів – кандидатів у кавалери ордену і обрати серед них найбільш благородних, відтак лояльних. Вже перші кавалери ордену повинні були довести не менш як сто років свого дворянства [8, с. 499]. Як згадував Філіп Гюро, винятків не могло бути ні для кого [19, с. 79].

Поява Ордену Святого Духа була зумовлена також потребою підняти авторитет короля і посилити лояльність до нього серед аристократичної верхівки Франції. За винятком кількох перших номінантів (йдеться про лідерів Католицької ліги братів Гізів), інші члени ордену переважно погодилися після смерті Генріха III служити Генріху IV. Як стверджує П'єр Шевальє, «з усіх ініціатив Генріха III ініціатива встановлення (ордену) Святого Духа була найтривалішою і найкраще сприйнятою нащадками» [8, с. 501]. У ширшому аспекті ця ініціатива була частиною реформаторських заходів короля з морального відродження дворянства, його політичного підприємництва з реконструкції лицарської величі [16, с. 248, 263]. Система двох орденів як молодшої і вищої нагороди Франції зберігалася до кінця XVII століття. Кандидат на орден Святого Духа мусив неодмінно бути кавалером ордену святого Михайла. Цей дуалізм орденів було вперше змінено лише Людовиком XIV у 1693 році, коли він заснував ще один лицарський орден – Святого Людовика.

Рене де Рошфору не складало труднощів офіційно підтвердити більш як столітнє дворянське походження своєї родини. Проте перед висуненням на нагородження, він отримав опозицію серед членів ордену. Як пише історіограф французьких наказів Жермен-Франсуа Сен-Фуа (фр. Germain-François Poullain de Saint-Foix (1698–1776)), деякі лицарі говорили, що Рошфор не гідний цієї честі через те, що неналежно проявив себе як командир у різних ситуаціях [28, с. 262]. І справді, історія багато що замовчує, не раз важко прочитати, що приховано за титулами та нагородами; ми не знайдемо й портрету Рене де Рошфора, в тому числі серед кавалерів Ордену Святого Духа, зібраних ретельними дослідниками у XVIII столітті. Авторитет сім'ї переважив недоліки самого шевальє. При тім, як пише Сен-Фуа, у лицарів не було сумнівів

у благородному походженні Рене де Рошфора, який перед представленням до ордену Святого Духа пред'явив свої титули, довів, що предки його діда – канцлера Франції Гі де Рошфора, були людьми з іменем і зброєю, а деякі – маршалами Герцогства Бургундії (фр. *Maréchaux de Bourgogne*) [28, с. 263].

Через п'ять років після заснування ордену, 31 грудня 1583 року Рене де Рошфор був відзначений підвіскою лицаря Ордену Святого Духа [29, с. 93-94]. Причому такі діячі як герцог Шарль де Майєнн і герцог д'Епернон (фр. *Jean Louis de Nogaret de La Valette, duc d'Épernon (1554–1642)*), один із найближчих до Генріха III вельможа-«архімініон», отримали цю нагороду всього роком швидше. Сама церемонія нагородження з рук короля відбулася на початку січня 1584 року. Отримавши омріяний титул «CHEVALIER DES ORDRES DU ROY», Рошфор опинився серед перших сімдесяти його кавалерів – державних, військових і церковних діячів, які в уяві канцелярії і самого монарха символізували моральний фундамент монархічної, католицької Франції. Водночас ми не виключаємо, що нагородженню Рошфора Орденем Святого Духа, з огляду на певну опозицію до нього, сприяв канцлер Франції, хранитель печаток Філіп Гюро як дядько дружини Рене де Рошфора. Філіп Гюро водночас був ще й канцлером обох статутів орденів Франції. Канцлер користувався також великою довірою з боку Катерини Медічі. Як згадував Гійом де Со, лорд Таванн (фр. *Guillaume de Saulx, seigneur de Tavannes (1553–1633)*) і кавалер ордену Святого Духа (1585), «король нагородив цим орденем певних знатних людей, які протягом тривалого часу та в останні роки надавали йому кілька хороших послуг» [20, с. 324]. Ставши кавалером ордена, Рене де Рошфор відповідно до протоколу отримав додаткові можливості для супроводу короля Генріха III у Луврі та Парижі [16, с. 246, 250, 254]. Цей церемоніал також визначав табель про ранги у державі, який за Генріха III можна відтворити, скажімо, по протоколу зустрічі англійського посла у Луврі 1585 року: король стояв під навісом, за бар'єрами, оточений прелатами, князями, радниками держави, лицарями Святого Духа, губернаторами, генерал-лейтенантами, капітанами жандармів [16, с. 254].

У 1582 році з нагоди шлюбу свого сина Жана, на той час вже капітана ордонансної роти, Рене де Рошфор передав йому у феодалне володіння Рошфор-сюр-Армансон і низку сіл. В тому числі синові дістався величний сімейний готичний замок XIII ст. (*Chateau de Rochefort sur Armancon*) [13], чудовий зразок воєнної архітектури та епохи Ренесансу (сьогодні це значно зруйнована, але законсервована будівля). Жан де Рошфор у військовій кар'єрі пішов шляхом батька, у 1584 році отримав орден Святого Михайла [15, с. 426].

Відродження у 1584 році Католицької ліги становило собою відправну точку кінця правління династії Валуа, якій залишалося п'ять років правління. Ще наприкінці 1584 року, побоюючись поведінки одного з головних політичних суперників при дворі Генріха Гіза, Генріх III реорганізував і зміцнив свою жандармську службу охорони. Вона налічувала сорок п'ять осіб з-поміж дрібних гасконських лордів (історик Ніколя Ле Ру називає їх «головамі») [16, с. 259]. Політика особистої безпеки Генріха III досягла вершини взимку 1584–85 років і породила памфлети та критику у дворянських колах [16, с. 261–262]. Рене де Рошфор перебував капітаном жандармської роти якраз до січня 1585 року [34, с. 485]. Цього ж 1585 року, будучи наляканими фактом відродження Католицької ліги, Генріх III і Катерина Медічі відправили Рошфора у Бургундію стежити і доповідати про дії губернатора провінції, молодшого брата Генріха Гіза герцога Шарля де Майєнна (фр. Charles de Lorraine, duc de Mayenne (1554–1611)). Наступного, 1586 року, король дав Рошфору для цієї провінції нові довірчі доручення [11, с. 167]. Навесні 1585 року Катерину Медічі турбував намір Герцога Гіза взятися за зброю і вона робила все можливе, щоб це відтермінувати. Серед інформаторів Катерини Медічі у Бургундії був Рене де Рошфор. На основі його листів з Бургундії Катерина Медічі формувала бачення Генріха III щодо вимушеного перемир'я з Лігою [18, с. 242–243, 246, 249].

Події, які передували у Франції революційним 1588–89 рокам, інколи можуть нагадувати ті, що підвели країну до революції 1789 року. Так само мали значення погодні умови, вплив клімату на врожаї зернових культур і збір виноградної лози, ріст цін на зернові, епідемії чуми і супутніх хвороб, які забирали життя бідних, але також і багатих. Усе це поглиблювало кризу королівської влади, почуття розчарування накопичувало непопулярність Генріха III. Продовольча криза підривала основи абсолютної монархії. Зусилля Генріха III з розподілу допомоги нужденним одержувачам матеріальної допомоги не змогли змінити вкрай негативне ставлення до нього громадськості. Спробуємо проаналізувати деякі деталі.

Найбільш неврожайними для Франції виявились 1585–1587 роки, а найтравматичнішим з погодної точки зору – 1586 рік, коли, як писав Шалль, «пшениця була рідкісною і дорогою. Вона зросла в десять разів вище звичної ціни» [7, с. 102]. Ле Руа Ладюрі зафіксував, що на паризьких ринках ціна на зерно пшениці у жовтні 1586 року у порівнянні з жовтнем 1585 року показала вражаюче зростання на +160% [14, с. 233]. Париж у 1586 році заповнили жебраки зі всієї Франції. Утім Ле Руа Ладюрі писав, що таке зростання вартості

зернових культур у 1585–87 роках частково було спровоковане тривалим ростом цін у XVI столітті «непогодного», себто монетарного і демографічного характеру [14, с. 230]. Зима 1585–86 років була дуже суворою і наближалася до показників зими 1709 року [14, с. 226]. У 1586 році зима, разом із холодною і повеневою весною відчувалася аж до 11 травня; усі чотири сезони 1586 року були вологими і як наслідок поганий врожай у поєднанні з епідемією чуми [14, с. 226–227].

Через перманентні громадянські релігійні війни у 1584–1586 роках у містах Франції спостерігалася інтенсивна епідемія чуми. З цієї причини королева-мати Катерина Медічі не змогла заїхати по дорозі до Парижу в бургундське місто Сан (фр. Sens) [7, с. 102–103]. У липні 1585 року король Генріх III хотів укласти у місті Сан договір, який жорстоко забороняв би будь-яке сповідування кальвіністської релігії під загрозою конфіскації майна. Через епідемію чуми місто Сан поступилося місту Немуру цією сумною честю – дати своє ім'я цій угоді [7, с. 98, 103]. У бургундському місті Осер лише за один 1586 рік чумою було інфіковано не менше 400 будинків [7, с. 103].

Подальше часткове економічне відновлення у 1588–89 роках не змінило на краще політичний і соціальний клімат у Франції [14, с. 233]. У 1587 році релігійна війна спалахнула у Франції з новою силою і жорстокістю. Союз короля Наварри з німецькими князями, а потім і зі швейцарськими кантонами, став для Генріха III і Католицької ліги національною небезпекою, якій необхідно було протидіяти всіма засобами військового опору насамперед на прикордонні з протестантами, в долині Луари. Історичні джерела свідчать, що за прямим наказом короля, пильний нагляд за долиною та проходами Луари залишався за Рене де Рошфором [31, с. 201].

20 жовтня 1587 року королівські сили на чолі з герцогом Анн де Жуайєзом зазнали розгрому від армії короля Наварри у битві при Кутра (фр. Coutras), у 45 км на північний схід від Бордо. Кутра стала першою битвою, яку протестанти виграли з початку релігійних війн. Ця битва стала також особистою трагедією для Рене де Рошфора, який втратив у ній сина Жана де Рошфора [2, с. 419].

Після цієї поразки страх перед військовими можливостями короля Наварри ще більше зріс. Залишки рот королівських солдатів з-під Кутра спішно повернулися охороняти стратегічно важливу для безпеки королівського домену і Парижу долину Луари. Після битви при Кутра, у жовтні 1587 року Генріх III побоювався, що король Наварри, який зібрав від 23 до 40 тисяч військових підрозділів з іноземців (німців та швейцарців) та протестантів Лангедоку і Гієні, піде у долину Луари і завдасть ще більшої поразки королівським

військам. Німецько-швейцарські війська зайшли у Францію через Лотарингію і прямували у долину Луари. Генріх III, опираючись на армії герцогів Генріха де Гіза та Шарля де Майєнна, не мав достатніх сил і фінансів, щоби протистояти об'єднаним силам гугенотів і іноземців. І хоча великих зіткнень у Луарі вдалося уникнути, а німецькі війська зазнали невдачі від армії під командуванням Генріха де Гіза у битві при Віморі (26 жовтня 1587) та битві при Оно (24 листопада 1587) [6, с. 441–443], важливо простежити хід думок Генріха III, викладених герцогом Невером. Генріх III вибудував план, яким намагався виграти час і відтак знекровити армію короля Наварри, використовуючи несприятливі для ведення військової кампанії погодні умови кліматично стресового 1587 року. Ось як цей план короля, який ґрунтувався на зимово-весняній кліматичній ситуації, фіксує у спогадах Людовик де Гонзага, герцог Невер (іт. Ludovico di Gonzaga–Never (1539–1595)). Генріх III вважав, що якщо велику армію короля Наварри зупинити на берегах Луари, тоді він зможе виснажити її і розгромити протягом трьох-чотирьох місяців. Протягом грудня 1587 – червня 1588 років, прогнозував Генріх III, у більшості міст і сіл долини Луари протестантська армія неминуче зіткнулася б із незручностями розквартирування солдат і кінноти, проживання і харчування; після Різдва комори сільських громад були б майже порожніми в тому числі через неврожай і голод. «Згадане військо його ворогів тануло б щодня, як сніг на сонці, навіть за тривалої і безперервної роботи, яку їм довелося б виконувати протягом шести або семи місяців, проходячи через поля під дощем та іншими образами неба і землі, які приносить зимова пора року...» [3, с. 56], зафіксував задум Генріха III герцог Невер [3, с. 55–57]. Цей спогад є важливою ілюстрацією значення погодних умов зими-весни кінця XVI століття при плануванні військових операцій французьких релігійних війн.

Генріх III відновив тоді старі інструкції, які давав Рене де Рошфору щодо оборони долини; внесок Рошфора в охорону підходів (бродів) долини Луари у 1587–88 роках, військове мистецтво випереджати противника герцог Невер також відзначав у своїх польових матеріалах, які згодом стали основою його спогадів [3, с. 58].

Убивство протестантами після битви при Кутра першого джентльмена королівської кімнати герцога Анн де Жуайєза, головного опонента герцога Гіза за лідерство у Католицькій лізі (Генріх III влаштував фавориту похорон «екстравагантної розкішності» [7, с. 115]), а також загибель 300 дворян-католиків [6, с. 442], серед них Жана де Рошфора, були важкими втратами для королівської армії. Ці події підвели ризику під військовою кар'єрою Рене де

Рошфора при дворі Генріха III. Через рік, 25 жовтня 1588 року він залишив посаду звичайного джентльмена королівської кімнати, яку займав з 1563 року [34, с. 485]

Відставка Рошфора сталася услід за звільненням Генріхом III низки ключових осіб з вищої знаті королівського дому за два місяці до вбивства у замку Блуа братів Гізів. Ці відставки були кульмінацією глибокого розколу і недовіри між королем і станами суспільства. Тогочасна громадська думка ставилася до короля зі зростаючою ненавистю; король втратив не тільки Париж, але й багатьох лояльних губернаторів та воєначальників. Вибухонебезпечні відносини між партією короля і Католицькою лігою посіяли недовіру до свого найближчого оточення. Твердження братів Гізів, що саме вони прямі нащадки Карла Великого, підривали легітимність і законність династії Валуа впродовж кількох останніх років правління бездітного Генріха III. Останній король Валуа був зі складним і вибуховим характером до того ж, як писав його сучасний біограф П'єр Шевальє, зима, пора холодів, туманів проявляли у ньому найвиразнішу меланхолію [8, с. 651-662]. Цей вплив мінливої погоди на характер короля і прийняття ним рішень залишається недослідженим в історіографії.

У вересні 1588 року Генріх III дистанціювався від значної частини королівської ради, замінив своїх державних секретарів (їх звинуватили у відкритті таємниці депеш) і звільнив канцлера Філіпа Гюро, якому, як згадував він сам, було поставлено у провину зближення з домом Лотарингії через родинний шлюб [19, с. 114–118]. Можливо, вбивство Генріха Гіза було задумано сувереном вже у час «чистки» своєї державної ради і канцелярії. Ці емоційні кадрові зміни ще більше послабили Генріха III напередодні відкриття Генеральних штатів.

16 жовтня 1588 року у великій залі королівського замку Блуа відкрилася сесія Генеральних штатів з-поміж депутатів від духовенства, дворянства і третього стану, більшість яких склали прихильники Католицької ліги. У цих же Генеральних штатах засідав Антуан де Брішанто, маркіз Бове-Нанжі (фр. Antoine de Brichanteau, marquis de Beauvais-Nangis (1552–1617)), невдовзі адмірал Франції (1589), син якого згодом одружився з внучкою Рене де Рошфора Едме-Франсуазі, яка успішно продовжуватиме займатись залізною мануфактурою діда. Антуан де Брішанто входив до вузького довіреного кола Генріха III і на таємній нараді, зі слів його сина, виступив проти вбивства герцога Генріха де Гіза. У листопаді-грудні 1588 року Генріх III оточив себе лише найвідданішими послідовниками, деякі з яких, для прикладу Антуан де

Брішанто, чекали посад і звань від короля. Було розроблено й реалізовано таємний план убивства лідера Ліги Генріха де Гіза напередодні Різдва, 23 грудня 1588 року, а згодом арешт та вбивство брата-кардинала.

Рене де Рошфор залишив своє членство у королівській кімнаті у час проведення Генеральних штатів. Якщо припустити, що це не був звичайний вихід на пенсію заслуженого королівського офіцера, то причиною відставки могла стати немилість Генріха III до Рене де Рошфора, як це було у випадку з канцлером Філіпом Гюро. Можливо, король підозрював Рошфора у симпатіях до братів Гізів, зокрема до герцога Майєнна, маючи на це певні підстави. Значні землі і маєтки сім'ї Рошфор–Крузетт знаходились у Бургундії, губернатором якої у 1585 році став Шарль де Майєнн. Бургундія майже повністю (за винятком кількох міст, зокрема Осера, Аваллонна, Осонна), потрапила під вплив Католицької ліги, тож статки треба було ефективно захищати, демонструючи лояльність до двох політичних партій – короля і Ліги.

Спірним залишається питання, якою мірою Рене де Рошфор підтримував Католицьку лігу у період з січня 1589 року, коли вбивство Генріхом III братів Гізів до краю радикалізувало еліти й суспільство. Ймовірно, його поведінка у 1589–90 роках нагадувала поведінку герцога Невера, який в той самий час робив реверанси у бік Католицької ліги, а згодом, відмовившись від цієї ультрарадикальної католицької партії, був підданий випробуванню уже на службі короля Генріха IV. Не все «братство кавалерів ордену Святого Духа», склавши присягу на вірність королю Генріху III, підкорилося Генріху IV. Герцог д'Епернон, скажімо, зробив це лише у 1595 році.

Історик Амбруаз Шалль у своїй ґрунтовній праці «Кальвінізм і Ліга в департаменті Йонна» пише, що Рене де Рошфор підтримував партію короля [7], іншими словами займав роялістську позицію. Проте відомо, що на початку останнього періоду громадянських релігійних війн (1589–1595) син Рене – Анн де Рошфор, відверто виступав саме на стороні Католицької ліги. Після оголошення Генеральною радою Ліги у Парижі герцога Майєнна генерал-лейтенантом королівства, а згодом, після смерті Генріха III, кардинала Шарля де Бурбона (фр. Charles Ier de Bourbon (1520/23–1590)), королем Франції, ряд командирів католицької армії і впливових французьких сімей вичікували, яка з двох сторін переможе. Монетний двір Дижона у 1590 році короткий час навіть карбував монети зі зображенням в'язня Генріха IV кардинала де Бурбона, визнаного Паризьким парламентом королем під ім'ям Карл X. Ще одна партія, яка була присутня у Франції – це інтерес короля Іспанії Філіпа II, який оголосив себе «захисником королівства Франція» під час полону кардинала де Бурбона.

Намагаючись обійти при підтримці Ліги салічний закон, Філіп II запропонував свою старшу доньку Ізабеллу, племінницю Генріха III на трон Франції. Як придане, Філіп II обіцяв віддати їй Фландрію і Франш-Конте [7, с. 161]. За цих обставин підтримка Ліги і герцога Майєнна з боку Рене де Рошфора у 1589-1590 роках цілком нагадувала не війну за Лігу, а «війну для збільшення свого особистого рахунку»; ця підтримка могла бути ситуативною і з користю для себе.

Одним із регіонів, який у 1589 році найбільше постраждав від військового протистояння між королівськими військами Генріха III і протестантськими Генріха Наваррського з одного боку, та військами Католицької ліги з іншого, був регіон Беррі. Після заключення у квітні 1589 року в м. Тур миру між Генріхом III і королем Наварри, представник Ліги губернатор Беррі Клод де Ля Шатр (фр. Claude de La Châtre) почав збирати війська, щоб чинити їм спротив. Серед очільників спротиву королю Наварри історик де Буазе де Курсене (фр. de Boisé de Coursenay) називає одного з найуспішніших «лейтенантів» Рене де Рошфора. У своєму дослідженні де Буазе де Курсене, скоріш, мав на увазі сина Рене – Анна де Рошфора. Губернатор Беррі доручив воювати Рошфору, лорду Круазетт і Марей на кордонах Турені та Пуату з метою повернути території, зайняті королем Наварри. Проте військова експедиція Рошфора-молодшого мала лише ситуативний успіх і згодом загони його солдат були розформовані [5, с. 47].

Історик Картєс де Сан-Рене писав, що у 1589 році сімейні замки сім'ї Рошфор – Марей-сюр-Арнон і Круазетт перебували під владою Католицької ліги, проте губернатору Ісудуна, який представляв партію короля Наварри, вдалося взяти під контроль цю місцевість. Свідченням боротьби за Марей стали скелети, розкопані в середині XIX століття у цьому селищі [31, с. 125]. Анн де Рошфор, спадкоємець батьківських земель і статків, спершу брав активну участь у цій боротьбі на стороні Ліги (його до цього могла спонукати помста за загиблого брата і, можливо, позиція батька).

Військові дії не меншою мірою ніж складні погодні умови заважали збору врожаю. У 1590 році на три місяці сторони громадянського протистояння досягнули перемир'я, в іншому випадку спустошення сільської місцевості загрожувало голоду [7, с. 188]. Досягати угод про перемир'я під час посіву і збору врожаю вдавалося і в наступні роки. Проте погода не визнавала політичних домовленостей. У 1594 році в Бургундії навколо Дижона спостерігалися пізні заморозки зі снігом (до кінця травня), холодне та дощове літо разом з дощовим осіннім періодом [22, с. 449]. Крістіан Пфістер

простежив, що Франція страждала від неврожаїв і супутніх епідемій до кінця 1590-х років [25, с. 55]. У цей час у континентальній Європі літо було переважно прохолодним і дощовим, що формувало загальний кліматичний стрес на великих європейських просторах [25, с. 52]. Щоденник Пепіна залишає нам кілька важливих погодних нотаток на фоні складних місяців політичної боротьби. Пепін пише, що «22 травня (1594 року) більшість виноградних лоз (у Дижоні) вимерзли як за день до Вознесіння, так і в неділю після нього» [10, с. 114-115]. У першій декаді червня знову почало холоднішати і сильний град завдав додаткової шкоди врожаю. Вітряна та дощова холодна погода зашкодила проведенню святкових церковних процесій. У липні 1594 року Пепін зафіксував у щоденнику «дуже холодну погоду з вітром та дощем, (яка) дуже заважала сінокосінню та збиранню врожаю» [10, с. 116]. На фоні поганих погодних умов не припинялися випадки пограбувань, убивств, чимало мешканців, серед них виноградарів, злочинці брали у полон з метою їх подальшого викупу. Збирання врожаю восени 1594 році у столиці Бургундії могло відбутися тільки завдяки охороні жандармських військ Католицької ліги. «Наприкінці місяця (вересня 1594 року), – занотував Пепін, – ми почали збирати врожай з великим страхом перед ворогами (повстанцями, які підтримували Генріха IV. – автор), так що треба було мати жандармерію, яка залишилась (в Дижоні) за рахунок міста, жителів і духовенства під час згаданого врожаю, щоб (вона) боронила нас» [10, с. 119]. Щоправда, вимерзання виноградної лози у Бургундії не мало тотального характеру. Коли приблизно 9 жовтня завершилися жнива, вина було виготовлено на радість у великій кількості, – констатував Пепін [10, с. 119-120]. Біля воріт Реймса у 1594 році також збирали урожай під наглядом військ, але вже королівської армії Генріха IV [22, с. 449]. Це був єдиний спосіб запобігти вандалізму. У квітні 1594 року Державна Рада Генріха IV прийняла рішення звільнити всіх платників податків королівства від податку «taille» з 1589 до 1592 року і призупинити такий податок на 1593 рік. Виняток було встановлено для жителів міст і сіл, які насильно виступали за скасування податків і, які відкрито підтримували партію Ліги. Звільнення селян від оподаткування значно стимулювало повстанські процеси у Бургундії, коли, приміром, групи виноградарів, екіпірованих і захищених солдатами-роялістами, виганяли зі своїх сіл жандармів герцога Майєнна [22, с. 449].

Отже, короткі перемир'я під час релігійних війн між 1590 і 1594 роками були зумовлені зборами врожаю та посіву задля уникнення голоду. При тім ці та наступні факти лише підтверджують тезу науковців: з огляду на обставини

антропогенного впливу – військові загрози, складну політичну обстановку, епідемії тощо, – зв'язок між датами збору врожаю (зокрема виноградної лози) і температурою повітря, не може розглядатися як стабільний. Також нестабільним цей зв'язок був у Бургундії і Франш-Конте і в роки Тридцятилітньої війни.

Сільська місцевість в околицях міст, на відміну від самих міст, захищених ровами та мурами, була наче на долоні для різних озброєних загонів, які наживалися задля власної вигоди. Це були загони роялістів чи капітанів Ліги; також загони розбійників, за якими стояли лорди міст і містечок. Як тільки жителі наважувалися виїхати з міста хоча б для того, щоб обробляти землю та вирощувати виноград, вони цілком могли потрапити в полон задля грабежу і викупу [7, с. 151, 156, 191]. Зібрати вчасно врожай означало вижити, особливо в умовах обмеженої і зруйнованої торгівлі, перерваного судноплавства і нестачі коштів. Щоб транспортувати до Парижу по річці Йонна (лівій притоці Сени) бочки з вином, треба було заплатити близько 12 екю [7, с. 214]. Шалль писав, що багато врожаїв з околиць міст, містечок і сіл Жуаньї, Дімон, Вільнев-ле-Руа, Сенс, Малай-ле-Віконт (фр. Joigny, Dixmont, Villeneuve-le-Roi, Sens, Màlay-le-Vicomte) були не зібрані і втрачені через одного лише барона де Сотура (фр. Saultour) [7, с. 157–158]. Таких лордів, баронів, що здійснювали «полювання» на людей з провінції Бургундії у 1589–1595 роках було декілька. До них історики відносять і деяких лицарів родини Рошфор. Історик-бенедиктинець Урбен Планшер (фр. Urbain Plancher (1667–1750)), автор чотиритомної «Загальної та особливої історії Бургундії» описує гнітючий випадок, який трапився у 1589 році і назавжди закарбувався в аннали Бургундії. Йдеться про пограбування абатства Мутьє-Сен-Жан (фр. Moutier-Saint-Jean) і вбивство великого пріора. Авторами розбою Планшер називає «лицаря Рошфора і Марєя, його брата» (фр. «Chevalier de Rochefort, & de Mareuil son frere»). Пограбоване абатство, знищені його архіви, переплавлені на артилерію дзвони, зведення платформ для батарей артилерії через засипання нижніх крил церкви і монастиря, примусове «заохочення» селян довколишніх сіл палицями до будівництва цих споруд, – це далеко не повний перелік того, чим відзначилися солдати «лицаря Рошфора і Марєя», переоблаштовуючи абатство на опорний командний артилерійський пункт. Слова Планшера про «лицаря Рошфора і Марєя, його брата» адресувались сину Рене де Рошфора – Анну де Рошфору, лорду Марєя і його зведеному брату Клоду де Рошфору, лорду Люсе (фр. Claude de Rochefort, seigneur de Luçay) [2, с. 174]. Планшер визнавав, що в обох

партіях (Ліги та роялістів) були ті, що з сумом підтримували закони, до яких їх змушувало перемир'я [26, с. 598].

Одна з останніх згадок участі Рене де Рошфора у військових кампаніях стосується військової експедиції герцога Невера весною 1593 року у районі міста Шаблі (фр. Chablis, місто в департаменті Йонна у Бургундії – Франш-Конте). Бургундські роялісти, лорди й капітани своїх кантонів, перетворених на військові опорні пункти наполягали, що Бургундія, Шампань і Ніверне мають діяти спільно у боротьбі з Лігою і просили герцога Невера про військову підтримку [7, с. 226-240]. Загони Рене де Рошфора, якого герцог Невер серед інших королівських капітанів залучив до боротьби з військами Ліги, які очолював син Генріха де Гіза Шарль I де Гіз (фр. Charles Ier de Lorraine, 4e duc de Guise (1571–1640)), боролися разом з іншими впливовими роялістськими лордами регіону поблизу міста Тоннерр (фр. Tonnerre, департамент Йонна). У липні 1593 року Рене де Рошфор, «від імені Генріха IV» і при підтримці герцога Невера, заволодів містом і замком Даннмуан (фр. Dannemoine), поблизу Тоннера [7, с. 238]. За визволення цієї території від Ліги герцог Невер зажадав від мешканців Тоннерра і довколишніх сіл контрибуцію у сумі 1 тисячі екю. Для розорених та розграбованих вторгненнями ворожих сторін мешканців, які не були звільнені від королівського податку, така контрибуція була по суті непідйомною [7, с. 238].

Після того як 25 липня 1593 року Генріх IV зрікся протестантської релігії і урочисто повернувся в лоно католицької церкви, а 22 березня 1594 року був коронований у Шартрському соборі і згодом без бою увійшов у Париж, у Франції наступило тримісячне загальне перемир'я. У Бургундії одразу активно проявив себе рух за визнання нового короля. Зміна політичного напрямку відбувається в головах дижонських парламентарів, які раніше були частиною Ліги. Тож лідери Католицької ліги вирішили жорстоко придушити цей повстанський рух.

У травні 1594 року деякі лорди і мешканці, які вигукували у різних містечках Бургундії «Хай живе король!» і одягнули білі шарфи, були жорстоко вбиті жандармами маршала Католицької ліги віконта де Таванна [10, с. 114]. 21 серпня 1594 року віконт де Таванн виявив у Дижоні змову групи впливових, багатих і озброєних осіб, які на 22 серпня готувались відкрити ворота Дижона для королівських військ Генріха IV.

У вересні 1594 року Анн де Рошфор, син Рене де Рошфора, виходячи зі свого будинку у Рошфор-сюр-Армансон, був заарештований жандармами віконта де Таванна [10, с. 324]. Невдовзі міська палата, заснована як суверенний

суд і за наполяганням віконта де Таванна винесла частині заарештованих осіб смертні вироки [10, с. 118–119]. Спротив дисидентського парламенту провінції було подолано. Причому вважалося, що міський суд поспішив зі смертними вирокami, не дочекавшись повернення у місто губернатора Бургундії герцога Майєнна.

24 жовтня віконт де Таванн залишив Дижон і попрямував до герцога Майєнна, щоб той прийшов на допомогу і відновив порядок у Бургундії [10, с. 120]. 29 жовтня, не дочекавшись прибуття герцога Майєнна, у місті почалися страти. Зокрема, було відсічено голову колишньому меру Дижона Жаку Лаверну, серед страчених були прокурор, канонік церкви, староста міста, олдермен, колишній охоронець королеви-матері Катерини Медічі [10, с. 201].

Лише 2 листопада до Дижона повернувся Майєнн. «Лив такий сильний дощ, – писав Пепін, – що все було в безладі» [10, с. 120]. Ряд впливових осіб Бургундії поспішили зустрітися з лідером Католицької ліги і залагодити деякі справи. Серед них на зустріч до герцога поспішав і лорд Круазетт барон Рене де Рошфор.

Габріель Брюно, який попри свою обережність вже не приховував у щоденнику-дайджесті свого негативного ставлення до Ліги, записав коротку нотатку без конкретно вказаної дати (ймовірно, йдеться про період від 4-го до 11 листопада 1594 року) під назвою «Процес Рошфора»: «Пан де Рошфор Круазетт, лорд Марєя, прибувши до міста Бон (фр. Beaune, місто у регіоні Бургундія – Франш-Конте, розташоване неподалік від тодішньої столиці провінції міста Дижон) вночі з кількома військами, пройшовши біля Со-ле-Дюк (фр. Saul le Duc, село поблизу міста Бон у регіоні Бургундія – Франш-Конте) був убитий разом із трьома з його свити; решта втекла. Він прийшов, щоб знайти пана (герцога) Майєнна. Вважається, що це була «особлива сварка через любов. Інші говорять про це в інший спосіб» [10, с. 378]. Габріель Брюно не називає інших версій убивства і більше до цієї теми не повертається. Як головна версія – «особлива сварка через любов» – прозвучала, ймовірно, з огляду на особливу репутацію, яку набув Рене де Рошфор. Канонік Пепін не згадує про вбивство Рошфора, проте пише, що 12 листопада герцог Майєнн зі своєю компанією вирушив у напрямку міста Бон, де напередодні стався «якийсь переполох» [10, с. 120]. Співставляючи відомі факти, ми не можемо виключати того, що причиною вбивства могла бути давня особиста неприязнь до сім'ї Рошфор і особисто до Рене де Рошфора з боку маршала Католицької ліги Жана де Со, віконта де Таванна, якого історики характеризували як «амбітного, бунтівного, запального, сміливого і нещадного маршала» [12, с.

247–248]. Злі пристрасті маршала, писав історик Жанде, штовхали його на злочини, і він проявляв себе насильницьким, жорстоким і таємно-безжальним [12, с. 250]. Неприхована підтримка сім'ями Рошфор–Крузетт і Рошфор–Плюво партії короля Генріха IV у 1594 році також могла пришвидшити цю трагічну розв'язку.

Загадкова загибель Рошфора сталася у дні, коли поширилася інформація про визнання Генріха IV королем Папою Римським, а частина королівських військ стояла під Осером, за 125 км від Дижона. На початку листопада представники бургундської еліти далі радикально змінювали свої настрої і переконували герцога Майєнна укласти стійкий мир із новим сувереном, а Генріх IV приймав делегації з бургундських міст, обіцяв прощення і посади, відправляв еліті послання про те, що готовий визнати їх добрими підданими, або ж покарати, якщо вони його зрадять. [4, с. 368–378].

Дружина Рене де Рошфора Жанна Гюро незадовго до смерті у 1601 році отримала від сина для проживання замок Крузетт в околицях Марєя у провінції Беррі і дохід від спадкової землі Вассі (Vassy) у Бургундії замість пенсії у 2400 ліврів [31, с. 126]. Вона померла 29 серпня 1601 року [34, с. 485] і була похована поряд з чоловіком у мармуровій гробниці готичної каплиці замку Рошфор у селі Рошфор-сюр-Армансон (нинішня назва Asnières-en-Montagne), де знайшли спочинок також батьки Рене де Рошфора. Каплиця Рошфорів, разом з їхніми могилами, була зруйнована в роки Французької революції.

З поверненням мирного життя, на початку 1600-х років внучка Рене де Рошфора – Едме-Франсуаза де Рошфор (фр. d'Edmée-Françoise de Rochefort (?–1639) вийшла заміж за сина Антуана де Брішанто – Ніколя де Брішанто (фр. Nicolas de Brichanteau, marquis de Nangis (1582–1654)), маркіза Нанжі, талановитого воєначальника та кавалера ордену Святого Духа [31, с. 126–127]. Парафія Марєй у 1626 році у результаті довгих сімейних судів перейшла у володіння сім'ї Брішанто [30, с. 126–127], була здійснена модернізація залізорудного заводу. Господарі кузень, розсіяних по всій Франції, як писав Фернан Бродель, багато працювали на різноманітні замовлення. Скажімо генеральний підрядник кузень морського флоту розподіляв свої замовлення в Беррі, Франш-Конте, Бургундії 1720 року [1, с. 284]. Близько 1717 року фабрики Марєя виробляли від 450 до 500 тисяч фунтів чавуну на рік [31, с. 19]. Це було як виробництво сировини – заліза і чавуну, попит на який у купців-фабрикантів залишався високим, так і виготовлення інструментів, у тому числі чавунних камінних плит на різних етапах холодних хвиль клімату, надто у період «мінімуму Маундера» Малого льодовикового періоду.

Висновки. Постать Рене де Рошфора, засновника гілки Рошфор–Крузетт, мало досліджена у французькій історіографії. Дослідження його життя допомагає пролити світло на низку білих плям в історії Королівства Франція в період правління династії Валуа та Релігійних воєн у Франції між католицькою більшістю та протестантською меншістю. Рене де Рошфор, як представник давнього французького дворянського роду, відіграв важливу роль у політичному житті Франції XVI століття. Зокрема ми можемо прослідкувати як завдяки доброму іменні своєї родити та вдалому шлюбу Рене де Рошфор займав важливі посади при дворі королів Генріха II, Франциска II, Карла IX і Генріха III.

У періоди крихкого миру в Франції Рене де Рошфор приділяв чимало увагу розвитку сімейного бізнесу – залізорудного виробництва, що відіграло важливу роль для військових потреб та сільського господарства.

Стрімкий кар'єрний ріст Рене де Рошфора, як і згодом не менш швидка відставка, допомагають зрозуміти суспільно-політичний устрій та тодішню кон'юнктуру при королівському дворі Франції. Навіть найближчі фаворити короля могли швидко потрапити в немилість, коли за найменшу помилку втрачали довіру суверена.

Не меншим викликом для дворян того часу стало політичне балансування під час війни «трьох Генріхів»: чинного короля Генріха III з династії Валуа, Генріха Гіза з Католицької ліги та Генріха IV, короля Наварри з династії Бурбонів. Зрештою, Рене де Рошфор, який здебільшого підтримував партію короля Генріха III, був вбитий, найімовірніше, за наказом маршала Католицької ліги Жана де Со, віконта де Таванна. При цьому, син Рене де Рошфора Анн де Рошфор спершу виступав на боці Католицької ліги, а згодом перейшов на сторону роялістів, а більшість членів сімей Рошфор–Крузетт і Рошфор–Плюво відкрито підтримали партію короля Генріха IV у 1594 році.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бродель Ф. Ідентичність Франції / Ф. Бродель. – Київ: видавництво Жупанського, 2017. – Т. 3. – 368 с.
2. Anselme de Sainte-Marie. Histoire généalogique et chronologique de la Maison royale de France: Des pairs, grands officiers de la Couronne / Anselme de Sainte-Marie. – Paris: Éditions du Palais-Royal, 1967. – 848 p.
3. Archives curieuses de l'histoire de France depuis Louis XI jusqu'à Louis XVIII: Ou Collection de pièces rares et intéressantes. Publiées d'après les textes conservés à la Bibliothèque royale, et accompagnées de notices et d'éclaircissemens [sic] Ouvrage destiné à servir de complément aux collections Guizot, Buchon, Petitot et Leber. – Paris: Beauvais, 1834. – 474 p.
4. Belhoste J-F. Mutations techniques et filières marchandes dans la sidérurgie alpine entre le XIIIe et le XVIe siècle / J-F. Belhoste // La sidérurgie alpine en Italie (XIIe-XVIIe siècle). – Rome: École Française de Rome, 2001. – P. 515–592.

5. Boisé de Coursenay F.S.H. Généalogie générale de la maison de Boisé en Berry / F.S.H Boisé de Courcenay. – Mesnil-Sur-l'Estrée, 1925. – 204 p.
6. Carpi O. Les guerres de Religion (1559-1598): Un conflit franco-français / O. Carpi. – Paris: Ellipses, 2012. – 718 p.
7. Challe A. Histoire des guerres du calvinisme et de la Ligue dans l'Auxerrois, le Sénonais et les autres... / A. Challe. – Impr. de Perriquet et Rouille, 1864. – 470 p.
8. Chevallier P. Henri III / P. Chevallier. – Paris: Fayard, 1985. – 751 p.
9. Cornette J. Le livre et le glaive: Chronique de la France au XVIe siècle / J. Cornette. – Paris: A. Colin, 1999. – 668 p.
10. Garnier J. Journal de Gabriel Breunot, conseiller au Parlement de Dijon: Précédé Du Livre De Souvenance De Pépin, Chanoine De La Sainte-Chapelle De Cette Ville, 1866 / J. Garnier. – 2019. – 498 p.
11. Hozier J.F.L.D. Recueil historique des chevaliers de l'Ordre de Saint-Michel / J.F.L.D. Hozier. – Paris: Le Léopard d'or, 1998. – 318 p.
12. Jeandet A. Pages Inedites D'Histoire de Bourgogne Au 16e Siecle, La Ville de Verdun-Sur-Saone-Doubs / A. Jeandet. — Dijon: Imprimerie Darantiere, 1893. – 506 p.
13. La maison Rochefort Jean, 2020 [Ressource électronique]. – Mode d'accès: <https://la-maison-rochefort.fr/index.php/2020/02/29/7-jean-de-rochefor/> (Date d'application: 23.11.2023)
14. Ladurie E. L. R. Histoire humaine et comparée du climat. Canicules et glaciers. XIII-XVIII siècles / E. L. R. Ladurie. – Paris: Le Grand Livre du Mois, 2004. – 739 p.
15. Lartigue J-J. Dictionnaire & armorial des chevaliers de l'ordre royal de Saint-Michel (1469–1830) / J-J. Lartigue. – Paris : Patrice du Puy editeur, 2017. – 400 p.
16. Le Roux N. La cour dans l'espace du palais. L'exemple de Henri III [Ressource électronique] / Nicolas Le Roux / Palais et Pouvoir, de Constantinople à Versailles. – Saint-Denis: Presses universitaires de Vincennes, 2003. – P. 229–267. – Mode d'accès: <https://cour-de-france.fr/article266.html> (Date d'application: 11.02.2024).
17. Les plaques de cheminées armoriées du Musée du Berry / Mémoires de la société des antiquaires du Centre. 1931–1933. Volume XLV (15 de la 2 Série). – Bourges : Imprimerie André Tardy, 1934. – 102 p.
18. Médicis C. d. Lettres de Catherine de Médicis / Catherine de' Medici. — Imprimerie nationale, 1891. – 612 p.
19. Mémoires de messire Philippe Hurault, comte de Cheverny, chancelier de France // Collection complète DES MÉMOIRES relatifs a l'histoire de France. Avec des notices sur chaque auteur, et des observations sur chaque ouvrage. — par. M. Petitot. – T. 36. – Paris: Libraire, rue de Sorbonne, 1823. – 460 p.
20. Mémoires des choses advenues en France es guerres civiles, depuis l'an 1560 jusques en l'an 1596. Par messire Guillaume de Saulx, seigneur de Tavannes / Collection complète DES MÉMOIRES relatifs a l'histoire de France. Avec des notices sur chaque auteur, et des observations sur chaque ouvrage. – par. M. Petitot. – T. 35. – Paris : Libraire, rue de Sorbonne, 1823. – 484 p.
21. Moreri L. Le Grand dictionnaire historique, ou le melange curieux de l'histoire sacree et profane / L. Moreri. – T. 3. – Paris: Jean-Baptiste Coignard, 1744. – 1042 p.
22. Moriceau J.-M. La mémoire des croquants: Chroniques de la France des campagnes, 1435–1652 / J.-M. Moriceau. – Paris: Tallandier, 2018. – 607 p.
23. Palasi P. Mots, cris et devises emblématiques dans l'europe occidentale médiévale et moderne: Dans l'Europe occidentale médiévale et moderne / P. Palasi. – Paris: Picard, 2016. – 672 p.
24. Palliot P. Le Parlement de Bourgogne / P. Palliot. – Dijon, 1649. – 378 p.
25. Pfister C. Climatic Extremes, Recurrent Crises and Witch Hunts: Strategies of European Societies in Coping with Exogenous Shocks in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries [Ressource électronique] / C. Pfister // The Medieval History Journal. – 2006. – Vol. 10, No. 1–2. – P. 33–73. – Mode d'accès: <https://doi.org/10.1177/097194580701000202> (Date d'application: 07.02.2024)

26. Plancher U. Histoire générale et particulière de Bourgogne: Avec des notes, des dissertations et les preuves justificatives / U. Plancher. – Farnborough: Gregg International Publishers, 1968. – 952 p.
27. Potter D. Book Review: 1513: L'année terrible. Le siège de Dijon [Ressource électronique] / D. Potter // War in History. – 2016. – Vol. 23, No. 4. – P. 516–517. – Mode d'accès: <https://doi.org/10.1177/0968344516659794> (Date d'application: 16.12.2023)
28. Saint-Foix G.F.P. Oeuvres complètes de M. de Saint-Foix / G. F. P. de Saint-Foix. – Maestricht: J.E. Dufour & P. Roux, 1778. – 512 p.
29. Saint-Foix G.F.P. Catalogue des chevaliers, commandeurs et officiers de l'Ordre du Saint-Esprit / G.F.P. de Saint-Foix. – Paris, 1760. – 597 p.
30. Saint-René L. Archéologie industrielle histoire des forges de Mareuil. Mémoires de la société des antiquaires du Centre / L.C. de Saint-René. – Vol. VII. – Bourges, 1878. – 332 p.
31. Saint-René L. Histoire de la Seigneurie de Mareuil / L.C. de Saint-René. – Issoudun: Alice Lyner Editions, 2009. – 188 p.
32. Société Bourguignonne De Géographie Et. Mémoires De La Société Bourguignonne De Géographie Et D'histoire. – Arkose Press, 2015. – Vol. 23. – 656 p.
33. Vernot N. Adopting Arms in France, 1500–1789: New Considerations of the Social and Symbolic Meanings of Heraldic Practice [Ressource électronique] / N. Vernot. – 2016. – P. 51–70. – Mode d'accès: https://www.academia.edu/64068306/Adopting_Arms_in_France_1500_1789_New_Considerations_of_the_Social_and_Symbolic_Meanings_of_Heraldic_Practice (Date d'application: 15.02.2024)
34. Vindry F. Dictionnaire de l'état-major français au XVe siècle: Gendarmerie / F. Vindry. – Paris: Cabinet de l'historiographe, 1901. – Partie 1. – 278 p.

References:

1. Brodel, F. (2017). *Identychnist Frantsii*. T.3. Vydavnytstvo Zhupanskoho [in Ukrainian].
2. Anselme de Sainte-Marie. (1967). *Histoire généalogique et chronologique de la Maison royale de France: Des pairs, grands officiers de la Couronne*. Paris: Editions du Palais-Royal [in French].
3. Archives curieuses de l'histoire de France depuis Louis XI jusqu'à Louis XVIII: Ou Collection de pièces rares et intéressantes. Publiées d'après les textes conservés à la Bibliothèque royale, et accompagnées de notices et d'éclaircissements [sic] Ouvrage destiné à servir de complément aux collections Guizot, Buchon, Petitot et Leber. (1834). Beauvais [in French].
4. Belhoste, J-F. (2001). Mutations techniques et filières marchandes dans la sidérurgie alpine entre le XIIIe et le XVIe siècle. *La sidérurgie alpine en Italie (XIIIe-XVIIe siècle)*, 515–592 [in Italian].
5. Boisé de Coursenay, F.S.H. (1925). *Généalogie générale de la maison de Boisé en Berry*. Mesnil-Sur-l'Estrée [in French].
6. Carpi, O. (2012). *Les guerres de Religion (1559–1598): Un conflit franco-français*. Paris: Ellipses [in French].
7. Challe, A. (1864). *Histoire des guerres du calvinisme et de la Ligue dans l'Auxerrois, le Sénonais et les autres...* Impr. de Perriquet et Rouille [in French]
8. Chevallier, P. (1985). *Henri III*. Paris: Fayard [in English].
9. Cornette, J. (1999). *Le livre et le glaive: Chronique de la France au XVIe siècle*. Paris: A. Colin [in French].
10. Garnier, J. (2019). *Journal de Gabriel Breunot, conseiller au Parlement de Dijon: Précédé Du Livre De Souvenance De Pépin, Chanoine De La Sainte-Chapelle De Cette Ville, 1866* [in French].
11. Hozier, J.F.L.D. (1998). *Recueil historique des chevaliers de l'Ordre de Saint-Michel*. Paris: Le Léopard d'or [in French].
12. Jeandet, A. (1893). *Pages Inédites D'Histoire de Bourgogne Au 16e Siècle, La Ville de Verdun-Sur-Saone-Doubs*. Dijon: Imprimerie Darantière [in French].

13. La maison Rochefort Jean (2020). Retrieved from: <https://la-maison-rochefort.fr/index.php/2020/02/29/7-jean-de-rochefort/n> [in French].
14. Ladurie, E.L.R. (2004). *Histoire humaine et comparée du climat. Canicules et glaciers. XIII–XVIII siècles*. Paris: Le Grand Livre du Mois [in French]
15. Lartigue, J-J. (2017). *Dictionnaire & armorial des chevaliers de l'ordre royal de Saint-Michel (1469–1830)*. Paris: Patrice du Puy editeur [in French].
16. Le Roux, N. (2008). La cour dans l'espace du palais. L'exemple de Henri III. *Palais et Pouvoir, de Constantinople à Versailles*, 229–267. Retrieved from: <https://cour-de-france.fr/article266.html> [in French].
17. Les plaques de cheminées armoriées du Musée du Berry. (1934). Mémoires de la société des antiquaires du Centre. 1931–1933. (Vol. XLV). Imprimerie André Tardy [in French].
18. Médicis, C.d. (1891). *Lettres de Catherine de Médicis*. Imprimerie nationale [in French].
19. *Mémoires de messire Philippe Hurault, comte de Cheverny, chancelier de France*. (1823). Collection complète DES MÉMOIRES relatifs a l'histoire de France. Avec des notices sur chaque auteur, et des observations sur chaque ouvrage, par. M. Petitot. T. 36. Paris : Libraire, rue de Sorbonne [in French].
20. *Mémoires des choses advenues en France es guerres civiles, depuis l'an 1560 jusques en l'an 1596*. (1823). Par messire Guillaume de Saulx, seigneur de Tavannes. Collection complète DES MÉMOIRES relatifs a l'histoire de France. Avec des notices sur chaque auteur, et des observations sur chaque ouvrage, par. M. Petitot. T. 35. Paris : Libraire, rue de Sorbonne. [in French].
21. Moreri, L. (1744). *Le Grand dictionnaire historique, ou le melange curieux de l'histoire sacree et profane*. Paris: Jean-Baptiste Coignard [in French].
22. Moriceau, J.-M. (2018). *La mémoire des croquants: Chroniques de la France des campagnes, 1435–1652*. Paris: Tallandier [in French].
23. Palasi, P. (2016). *Mots, cris et devises emblématiques dans l'europe occidentale médiévale et moderne: Dans l'Europe occidentale médiévale et moderne*. Paris: Picard [in French].
24. Palliot, P. (1649). *Le Parlement de Bourgogne*. Dijon [in French].
25. Pfister, C. (2006). Climatic Extremes, Recurrent Crises and Witch Hunts: Strategies of European Societies in Coping with Exogenous Shocks in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *The Medieval History Journal*, 10 10 (1–2), 33–73. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/097194580701000202> [in English].
26. Plancher, U. (1968). *Histoire générale et particulière de Bourgogne: Avec des notes, des dissertations et les preuves justificatives*. Farnborough: Gregg International Publishers [in French].
27. Potter, D. (2016). Book Review: 1513: L'année terrible. Le siège de Dijon. *War in History*, 23 (4), 516–517. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0968344516659794> [in French].
28. Saint-Foix, G.F.P. (1778). *Oeuvres complètes de M. de Saint-Foix*. Maestricht : J.E. Dufour & P. Roux [in French].
29. Saint-Foix, G.F.P. (1760). *Catalogue des chevaliers, commandeurs et officiers de l'Ordre du Saint-Esprit*. Paris [in French].
30. Saint-René, L. (1878). *Archéologie industrielle histoire des forges de Mareuil / Mémoires de la société des antiquaires du Centre*. (Vol.VII). Bourges [in French].
31. Saint-René, L. (2009). *Histoire de la Seigneurie de Mareuil*. Issoudun : Alice Lyner Editions [in French].
32. Société Bourguignonne De Géographie Et. Mémoires De La Société Bourguignonne De Géographie Et D'histoire. (2015). (Vol. 23). Arkose Press [in French].
33. Vernot, N. (2016). Adopting Arms in France, 1500–1789: New Considerations of the Social and Symbolic Meanings of Heraldic Practice, 51–70. Retrieved from: https://www.academia.edu/64068306/Adopting_Arms_in_France_1500_1789_New_Considerations_of_the_Social_and_Symbolic_Meanings_of_Heraldic_Practice [in French].
34. Vindry, F. (1901). *Dictionnaire de l'état-major français au XVIe siècle: Gendarmerie*. (Partie 1). Cabinet de l'historiographe [in French].

Taras Batenko,

Ph.D. (Political Science), Associate Professor,

Member of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ROCHEFORT, «IRON BARON»: VICTORY, BLOOD, CAST IRON AND CLIMATE. ON THE ISSUE OF IDENTIFICATION OF NOBLE FAMILIES OF FRANCE

(On the issue of identification of noble families of France on the example of fireplace cast-iron slabs of the XVI–XVII centuries)

***Abstract.** The article about the family of Rofshore and René de Rochefort, in particular, is an attempt to research and analyze the history of France in the period from the end of the 15th to the early 17th century, through the prism of the life and activities of one of the brightest representatives of the nobility during the reign of the Valois dynasty and the Wars of Religion in France between Catholic majority and Protestant minority. This article is the first attempt in Ukrainian historiography to research and describe the biography of René de Rochefort, paying attention to the key events that unfolded in France - one of the leading states of Europe at that time, and figures who were contemporaries of René de Rochefort. Emphasis is placed on the contribution of the Rochefort family to the formation of cultural, economic and political processes in the country, as well as on their relationships with other influential families and political structures. A large part of the article is devoted to the search for interrelationships between climatic changes in Europe at that time and socio-political processes in France. This is what determines the relevance and purpose of researching the problem. One of the evidences of this era are fireplace stoves - firebacks, which were intended for heating homes and were widely used in France and Europe, in particular by people of noble origin. They were cast from cast iron, a material that was a kind of symbol of this era and was widely used in everyday life and military affairs. Most of the firebacks of this era were able to reach our time and are an invaluable source for the study of history, in particular, a fireback with the image of the coat of arms of René de Rochefort - one of the most prominent political figures of France in the 16th century. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivism and systematicity, as well as periodization methods, historical-systemic and historical-comparative approaches are used, the research reveals new facets in understanding the interaction of climate and history. The biographical description of the life and activities of the Rochefort family sheds light on many blind spots in the history of France and helps to understand the social and political processes of that time.*

***Keywords.** France, fireback, Wars of Religion in France, House of Valois, Little Ice Age, nobility in France*

Надійшла до редколегії 27.02.2024

УДК 327:316.351]:355.01(477+470)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.5>

Галина Калінічева,
канд. іст. наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна,
ORCID: 0000-0002-7978-1844

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті аналізується ціннісний вимір консолідації українського суспільства в умовах російсько-української війни. Авторську увагу акцентовано на ставленні українців до ціннісних засад об'єднаної Європи. Спираючись на соціологічні дослідження 2014–2024 рр., автор простежує динаміку ставлення українців до Європейського Союзу, можливості вступу України до ЄС, базових та політичних європейських цінностей (свободи, рівності, безпеки, демократії, політичної системи, політичного режиму). У статті наголошується на трансформації, що відбулася в українському суспільстві: від нерозуміння, стриманості чи заперечення до масової підтримки європейської перспективи України і усвідомлення цивілізаційного вибору. Консолідація розглядається як єдність суспільства на основі спільних цінностей і спільної мети. Російсько-українська війна стала одним із засобів консолідації українського суспільства навколо європейських цінностей для захисту права на існування України як незалежної демократичної держави. Будь-яка країна, прагнучи бути суб'єктом історії, має спиратися на певний рівень внутрішньої та зовнішньої консолідації. У статті аргументовано, що лише спираючись на спільноту своїх консолідованих громадян, країна може втілювати власний цивілізаційний проєкт, залишаючись історичним і геополітичним суб'єктом. Водночас, для забезпечення гідного життя і самореалізації цих громадян, країна має економічно і політично консолідуватися з іншими країнами. Доведено, що консолідація українців на аксіологічних засадах об'єднаної Європи в умовах російсько-української війни є основою її стабільності, рушійною силою суспільного розвитку та єднальним чинником формування політичної нації та громадянського суспільства в Україні. Резюмуючи, автор зазначає, що під час повоєнного відновлення країни на засадах європейських демократичних цінностей практичного значення набуває розробка науково-обґрунтованої стратегії суспільної консолідації та залучення до її реалізації професіоналів.

Ключові слова: європейські цінності, консолідація, російсько-українська війна, трансформація, демократія, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Нинішня геополітична ситуація, перебіг російсько-української війни, прагнення України захистити своє право на існування як європейської демократичної держави актуалізують звернення до ціннісних засад об'єднаної Європи, які є підґрунтям ліберально-демократичних інституцій європейського простору. Ключовими європейськими цінностями виступають фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава. В умовах військового протистояння України проти російської навали європейські демократичні

цінності набувають дедалі більшого значення, оскільки вони згуртували українське суспільство у перші місяці війни і наразі залишаються консолідуючим чинником для українських громадян.

Історичний досвід багатьох країн світу переконує, що детермінантою соціального гуртування слугували природні, політичні, соціально-економічні катаклізми, але наслідком національної пасивності й атомізованості, байдужості та егоїзму (індивідуального чи суспільного) були ліквідація державності та політичне забуття. Тому Україна в умовах повномасштабної російсько-української війни потребує консолідації суспільства навколо ціннісних засад цивілізованого світу, адже майбутнє держави і суспільства залежить від здатності акумулювати свій потенціал й усі ресурси на боротьбу з екзистенційним противником.

Аналіз досліджень і публікацій. Євроінтеграційні устремління України детермінували теоретичне осмислення українськими науковцями сутності європейських цінностей, їхню органічність для українців та перспективи адаптації до відповідних стандартів життя. В дослідженнях Н. Амельченко [1], М. Михальченка [11], Ю. Щербакової [34], Г. Яворської та О. Богомолва [35] та багатьох інших українських науковців розкрито низку ключових питань, пов'язаних з перспективами євроінтеграції, проблемами і перешкодами на шляху до об'єднаної Європи, можливими ризиками і викликами для українського суспільства.

На особливу увагу заслуговують ґрунтовні наукові дослідження Інституту всесвітньої історії НАН України [10; 27; 28], щорічні моніторинги Інституту соціології НАН України [21; 30; 31] та політична аналітика Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України [9; 25; 29].

Аналізу цінностей українського суспільства, їх ролі у процесі державотворення, євроінтеграції та суспільної консолідації присвячені роботи Є. Головахи, С. Дембицького, А. Єрмоленка, Н. Кононенко, Г. Луцишин, Н. Паніної, В. Пасісниченко, М. Пірен, О. Рафальського, А. Редькіної А. Ручки, М. Рябчука, Ю. Шайгородського, О. Шевченка, В. Шамрай, О. Шульги та багатьох інших науковців.

Попри наявність численних зарубіжних і вітчизняних досліджень, в яких здійснено аналіз змісту і ролі цінностей у соціально-політичній сфері суспільства, сутності цінностей об'єднаної Європи, а також динаміки цінностей українського суспільства упродовж років незалежності, науковий дискурс щодо ролі європейських демократичних цінностей в кризових умовах, зокрема – в

умовах повномасштабної війни, знаходиться на початковому етапі. Потребує подальшого вивчення проблема суспільної консолідації українців в кризових умовах, зокрема – під час повномасштабного військового вторгнення.

Метою статті є дослідження впливу європейських цінностей на консолідацію українських громадян в умовах російсько-української війни, визначення динаміки у сприйнятті демократичних цінностей об'єднаної Європи українськими громадянами упродовж 2014-2024 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Теоретико-концептуальне підґрунтя проблеми.

Визначення поняття «цінність» належить І. Канту, який вважав її вищим принципом людської поведінки та сформулював «вищий принцип моральності» [38, р. 5].

Європейські цінності, які є базисом сучасного розвитку країн об'єднаної Європи, «є сукупністю та/або системою аксіологічних максим, основних принципів розбудови сім'ї, суспільства та держави, політико-економічних, культурних, правових та інших норм, що об'єднує значиму більшість жителів Європи та становить основу їх ідентичності» [1, с. 2].

Спільні цінності Європейського Союзу були окреслені в 54 статтях «Хартії основних прав Європейського Союзу» [40]. Складовими структури європейських цінностей визначено гуманістичне мислення, раціональність, секулярність, верховенство права, демократію, захист прав людини [37, р. 17]. Вони стали підґрунтям для розвитку таких цінностей як фундаментальні права; рівність усіх членів суспільства; плюралізм думок; справедливість; самореалізація; відповідальність; єдність; мир; повага до людського життя; демократія; законність; свобода особистості (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); толерантність; солідарність; повага до людської гідності; релігія [34, с. 66]. Цінності об'єднаної Європи можна згрупувати в чотири блоки прав і свобод: 1) фундаментальні; 2) політичні; 3) соціальні; 4) культурні.

Війна обумовила гуртування українців навколо європейських цінностей та європейської перспективи, консолідувала колективну енергію у боротьбу проти агресора, який становить екзистенційну загрозу для України.

Ми поділяємо думку експертів, що суспільну консолідацію можна розуміти передусім як єдність соціуму на основі спільних цінностей і спільної мети. «Таке визначення вказує на значущість саме світоглядного компонента задля консолідації економічної, політичної, військової тощо – адже люди можуть відчуті справжню спорідненість і довіру лише на спільній ціннісній основі», – наголошують науковці [29, с. 12].

Суспільна консолідація в демократичній країні має на меті два завдання: 1) внутрішнє – сприяти гідному життю і самореалізації громадян і 2) зовнішнє – актуалізувати роль країни як історичного і геополітичного суб'єкта. Історія знає випадки свідомого відокремлення країн від світової спільноти та трагічні наслідки такого вибору.

Погоджуємося з тим, що «суспільна консолідація – не просто основа стабільності будь-якого суспільства, вона є рушійною силою його розвитку, у тому числі – виходу з будь-яких криз, обтяжених зовнішньою та внутрішньою конфронтацією» [29, с. 10]. Одним із засобів консолідації українського суспільства є сьогодні війна, яка після Майдану стала потужним єднальним чинником формування політичної нації та громадянського суспільства в Україні.

Цивілізаційний вибір України в напрямку європейської інтеграції детермінував розбудову держави і суспільства на засадах європейських цінностей. Вартою уваги є думка А. Ручки, щов умовах перехідного періоду ціннісні зміни загалом характеризуються значною ускладненістю. Перед суверенною Україною постало водночас чотири стратегічні завдання: державотворення (побудова правової соціальної держави), націєтворення (формування політичної нації), маркетизація (побудова розвинутої ринкової економіки), демократизація (створення демократичних інститутів і просування до зрілої, консолідованої демократії) [22, с. 448].

Поділяємо точку зору Л. Якубової, що «ритуальне викрадення Криму та ритуальне ж жертвоприношення Донбасу на олтар геополітичних амбіцій Кремля започаткували новий етап світової історії, на якому Україна зрештою мусила чітко визначитися із своєю позицією та в той чи інший спосіб завершити визвольну антиколоніальну російсько-українську війну» [36, с. 39].

Т. Снайдер, наголошуючи на глобальному та історичному вимірі конфлікту, зауважує: «Ця війна – про утвердження принципів у XXI ст. та про можливість демократичного майбутнього» [39].

Сьогодні, як ніколи, актуальні слова Мирослава Поповича: «Україна веде свою вітчизняну війну... Наша війна справедлива не тільки тому, що вона оборонна і що вона захищає нашу землю. Річ у тому моральнісному змісті, який вона має від початку. Ми воюємо за свободу, наша війна — це продовження нашого Майдану» [19, с. 4].

Неоголошена «гібридна війна» Росії у відповідь на Революцію Гідності, анексія Криму, створення квазіреспублік на Донбасі та повномасштабне військове вторгнення суттєво вплинули на українське суспільство та ціннісні

орієнтації українців. Ці зміни, помітні як на дискурсивному, так і поведінковому рівнях, демонструють соціологічні дослідження 2014–2024 рр.

Обсяг статті зумовлює нас обмежитися висвітленням двох аксіологічних аспектів консолідації: 1) ставлення респондентів до європейської інтеграції України; 2) ставлення українців до політичних та базових цінностей об'єднаної Європи.

1. Ставлення до європейської інтеграції.

Всеукраїнське дослідження, проведене у 2017 р. Інститутом Горшеніна, засвідчило, що більшість українців (51,6%) вважали, що Україні варто інтегруватися до Європейського Союзу, при цьому 10,2% виступало за тісне співробітництво з Митним Союзом Євразійського економічного союзу. У той же час, 23,3% респондентів висловилися проти інтеграції як з ЄС, так і Митним Союзом, ще 8,8% не змогли відповісти на поставлене запитання. Майже кожен з єврооптимістів бачив доцільним напрямком інтеграції України до Європейського Союзу (93,0%) і до НАТО (90,6%), у той час як євроскептики вважали, що Україна має йти своїм шляхом і не вступати ані в ЄС, ані в ТС (35,9%), ані в НАТО (40,8%). Переважна більшість єврооптимістів (88,5%) – це люди у віці 30-59 років (64,6%), що відвідували європейські країни, переважно мають вищу освіту (56,3%) та ідентифікують себе, як українці (99,0%). Серед євроскептиків зустрічаються частіше пенсіонери (38,4%), які себе іноді ідентифікують як громадяни колишнього СРСР (8,3%), більшість з них має середню спеціальну освіту (40,1%), майже кожен десятий (11,9%) назвав себе росіянином за національністю [32].

Згідно з результатами цього дослідження, у 2017 році українці найважливішими цінностями вважали верховенство права, рівність перед законом; права людини; демократію, яку респонденти асоціювали із особистою свободою, свободою слова та правом на протест; мир; рівність; самореалізацію; чесність/прозорість; прагнення надати рівні можливості усім громадянам солідарність; толерантність; цінність людського життя; свободу віросповідання. Водночас, в ціннісних орієнтирах більшості учасників опитування домінували цінності особистого благополуччя та цінності патерналістського спрямування. При цьому, європейські цінності у переліку найважливіших цінностей згадувалися переважно в Києві та Львові [32].

Проведене у 2017 році дослідження засвідчило, що громадяни України, які позитивно ставилися до євроінтеграції, частіше мали більш цілісне та несуперечливе уявлення про європейські цінності, аніж ті, хто ставилися до європейської інтеграції України скептично. Для жителів Західної України

європейські цінності були більш значущими, аніж для респондентів зі Східної та Південної України.

Зауважимо, що попри те, що європейський світогляд і цінності визнавалися у 2017 році респондентами важливими і значущими для них, характерним для українців є схильність гіпотетично підтримувати ці цінності, а у повсякденній практиці втілювати їх вибірково.

Комплексне соціологічне дослідження ідеологічних маркерів українського суспільства у квітні 2022 р. продемонструвало найнижчий за історію спостережень показник ностальгії за розпадом СРСР (11%), не жалкують за ним – абсолютна більшість, 87%. Показово, що оцінюючи сучасну російсько-українську війну три чверті респондентів вважають, що українські солдати та офіцери захищають сьогодні як народ України, так і народи Європи, і лише 22% – що тільки народ України [6].

У період війни значно покращилися оцінки ефективності української держави. Якщо наприкінці 2021 р. лише 5% вважало, що центральні органи влади справлялися майже зі всіма своїми обов'язками, то у травні 2022 р. їх кількість зросла до 54%. З точки зору вікових груп порівняно вищі оцінки характерні для молоді. Суттєво зросла кількість оптимістів: з 13% до 76%. З точки зору регіонального та вікового поділу відповіді є доволі однорідними – всі регіони вірять у краще майбутнє України [4].

Загальнонаціональне опитування «Ідентичність. Патріотизм. Цінності», проведене у серпні 2022 р., продемонструвало, що абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94%). Половина ідентифікують себе європейцями (здебільшого – молодь), а близько 30% – ні. «Радянською людиною» ототожнюють себе майже 10% (старше покоління), натомість більше 80% – ні. Головна емоція, яку відчувають респонденти, думаючи про Україну – гордість (75%). Якби сьогодні стояв вибір підтримати проголошення Незалежності України, то абсолютна більшість (86% однозначно і 11% скоріше) зробили б це. Порівняно з 2021 роком цей показник зріс з 80 до 97%, порівняно з 2012 роком – з 62 до 97% [24].

Обираючи між двома моделями суспільного розвитку – європейською та російською, 70% віддають перевагу європейській моделі, лише 0,5% — російській (у 2017 р. ці показники становили відповідно 58% і 4%) [16]. Також з 7% до 1% зменшилася частка респондентів, які вважають європейську та російську моделі однаково привабливими [26].

Вартою уваги є думка Л. Якубової, яка зазначає, що на противагу проекту об'єднаної Європи, яка спирається на три пагорби – Акрополь, що

сформулював цінності свободи, філософії та демократії; Капітолій, що створив римське право; та Голгофу, що явила принципи християнського гуманізму, «руській мір», запропонував геополітичний проект, трьома вершинами якого є: Кремль, як символ необмеженої і незалежної від суспільства влади; Луб'янка, як символ відсутності права; і Лобне місце, як інструмент збереження існуючого стану речей [36, с. 12].

Це підтверджують і показники симпатиків відновлення Радянського Союзу: лише 3,5% однозначно хочуть повернути часи Радянського Союзу, здебільшого це люди старшого віку, а для української молоді – це радше негативний досвід [2]. Переважна більшість українців (69%) вважають розпад СРСР позитивною історичною подією, ностальгія за СРСР притаманна здебільшого старшим поколінням (хоча і люди старшого віку вже позитивно ставляться до розпаду СРСР). Так, 75,8% респондентів у віці 18-29 років, 75,7% у віці 30-39 років вважають цю подію скоріше доброю, аніж поганою [7].

Згідно результатів проведеного у 2021 р. соціологічного дослідження щодо підтримки вступу України до ЄС, то за вступ проголосували б 56% усіх опитаних (або 78% учасників референдуму), проти — відповідно 26% і 18%) [16].

Початок повномасштабної російсько-української війни у 2022 р. детермінував трансформацію світоглядних та ціннісних орієнтацій українських громадян: на зміну поміркованому і скептичному ставленню до європейського майбутнього України більшість респондентів (82%) висловилися на користь євроінтеграції [3].

Соціологічні дослідження у 2022–2023 рр. продемонстрували, що 79% українців підтримують вступ України до Європейського Союзу незалежно від віку, макрорегіону проживання, рівня освіти чи майнового стану. При цьому 60% опитаних вважають, що українська влада повинна виконувати всі вимоги європейських інституцій, якщо це зможе прискорити вступ України до ЄС. Чим молодші респонденти, тим частіше вони збираються голосувати за вступ до ЄС [8; 17]. Водночас, показовим є опитування, проведене Соціологічною групою «Рейтинг» у липні 2023 року серед громадян України, які проживають в Україні та Європі: підтримка вступу до ЄС серед тих, хто проживає сьогодні в Україні, становить 85%, а серед тих, хто знаходиться у Європі, – 83%. Проти вступу до ЄС: в Україні – 4%, у Європі – 8% [18].

У січні 2024 р. переважна більшість (84%) опитаних підтримують вступ України до Європейського Союзу, не підтримують вступ до ЄС лише 7% респондентів. Вступ до ЄС підтримують 91% жителів Західного регіону, 86%

— Центрального регіону, 78% жителів Сходу та 74,5% жителів Півдня Чим молодші респонденти, тим частіше вони підтримують вступ до ЄС — частка таких зростає з 80% у найстаршій (60 і більше років) групі до 89% серед тих, кому менше 30 років [13].

Спираючись на оприлюднені результати соціологічних досліджень Центру Разумкова [33], у таблиці 1 нами представлено динаміку ставлення українців до Європейського Союзу протягом 2014–2024 рр.

Таблиця 1.

Динаміка ставлення українського суспільства до Європейського Союзу протягом 2013-2024 рр.

Період	Цілком позитивно	Пере-важно позитивно	%	Пере-важно негативно	Цілком негативно	%	Важко відповісти	Баланс ставлення
Січень 2024	44,0	42,6	86,6	4,9	2,0	6,9	6,4	79,7
Серпень 2023	35,8	50,4	86,2	5,6	1,7	7,3	6,4	78,9
Лютий–березень 2023	50,2	38,4	88,6	4,0	1,6	5,6	5,9	83,0
Березень 2021	24,7	40,8	65,5	13,4	10,2	23,6	10,9	41,9
Жовтень 2014	15,0	46,1	61,1	15,3	10,4	25,7	13,2	35,4
Вересень–жовтень 2013	17,2	31,7	48,9	15,9	18,4	34,3	16,8	14,6

Складено за: Центр Разумкова. Соціологічні дослідження. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia>

Як бачимо, з початком неоголошеної війни у 2014 р. і по мірі загострення російської агресії, спостерігається поступове, але неухильне збільшення симпатиків Європейського Союзу і зменшується кількість євроскептікв.

У таблиці 2 продемонстровано динаміку ставлення українців щодо вступу до Європейського Союзу.

Таблиця 2.

Динаміка підтримки українського суспільства вступу до Європейського Союзу протягом 2021-2024 рр.

Період	Так	Ні	Важко відповісти
Листопад-грудень 2021 р.	55,6	26,2	18,3
Грудень 2022	79,4	7,9	12,8
Лютий-березень 2023	79,0	7,0	14,0
Січень 2024	84,3	7,4	8,3

За результатами соціологічного дослідження у січні 2024 р, 23% респондентів вважають, що Україна зможе вступити до ЄС упродовж 1–3 років, 27% — упродовж 3–5 років, 15% — упродовж 5–10 років, 5% — 10–20 років, а 6% дотримуються думки, що Україна ніколи не зможе вступити до ЄС. Серед тих, хто *не підтримує* вступ до ЄС, 42% вважають, що Україна ніколи не зможе вступити до цього союзу, серед тих, хто *підтримує вступ*, так вважають лише 2% [13].

Отже, динаміка підтримки українцями євроінтеграції свідчить про консолідацію зраненого війною українського суспільства навколо європейських політичних цінностей та європейського майбутнього України, трансформацію зовнішньополітичних орієнтацій: посилення «західного вектору» та ослаблення «східного, російського». Водночас, ми маємо враховувати той факт, що подібну трансформацію спричинила, серед іншого, втрата окупованих територій з кількома мільйонами переважно прорадянського й проросійського населення. Попри євроінтеграційні устремління українців та підтримку ними європейських цінностей, очевидні колізії: європейський вибір не вплинув на свідомість і поведінку більшості українських громадян, не зробив їх «більш європейськими». Водночас, задекларована «українськість» істотно не вплинула на мовні практики та культурні вподобання певної частини українців, а до початку повномасштабної війни – і на ставлення до країни-агресора.

2. Ставлення до європейських політичних та базових цінностей.

У період між 2010 і 2021 роками частка респондентів, які вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою, перебувала в межах 48–56%, а тих, хто віддавав перевагу авторитарному режиму – в межах 18–24%. За даними опитування, що проводилося у вересні–жовтні 2022 р., частка перших зросла до 68%, а частка других знизилася до 11,5%. Порівняно з 2017 р. частка прихильників демократії зросла у всіх регіонах [2].

Протягом останніх років сумарна частка громадян України, які вважають, що *демократична політична система* є «скоріше хорошою» або «дуже хорошою» для країни, зросла від 86,5% у 2017 р. до 93% у 2023 р. Більш помітно зросла частка тих, хто вважає демократичну політичну систему «дуже хорошою» (з 36% до 57%) [26]. Якщо спиратися на динаміку загальнонаціональних опитувань Центру Разумкова, то домінує позитивне ставлення до демократичного типу політичної системи [15].

Показовими є також результати соціологічних опитувань щодо ставлення українців до демократії та «сильної руки». Так, 64% респондентів вважають, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України, а 14%

вважають, що за певних обставин автократія може бути кращою, аніж демократія, і ще для 13% не важливим є тип політичного режиму. Зауважимо, що такі показники підтримки демократії найвищі за багато років спостережень: до 2014 року пріоритетність демократії підтримували менше 50%, після Революції Гідності цей показник виріс до 54%, але лише після початку великої війни він перевищив 60% [5].

Українські соціологи зауважують, що з початком вторгнення РФ в Україну очікувалося, що на тлі воєнного стану, централізації влади та масового згуртування навколо політичних лідерів зросте суспільний запит на авторитарний устрій. Проте результати опитувань у 2022–2023 рр., навпаки, продемонстрували суттєве зростання підтримки демократичного устрою та зниження підтримки авторитаризму й невизначеної позиції. Динаміку відповідей респондентів наведено у таблиці 3.

Таблиця 3.

**Динаміка відповідей громадян на запитання
«З яким із наведених нижче суджень Ви згодні?»**

Судження щодо державного устрою	2016	2021	2022	2023
Демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України	54,0	54,0	63,9	73,1
За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний	19,8	19,6	13,8	9,5
Для такої людини, як я, немає значення демократичний режим в Україні чи ні.	15,1	16,7	13,1	8,8
Важко відповісти	11,1	9,7	9,2	8,6
Разом	100	100	100	100

Сладено за: опитування Фонду «Демократичні ініціативи» спільно з КМІС (серпень 2016); опитування Фонду «Демократичні ініціативи» спільно з Центром Разумкова (липень-серпень 2021 р.); опитування Фонду «Демократичні ініціативи» спільно з Центром Разумкова (серпень 2022 р.); опитування Центру Разумкова (травень 2023 р.) з використанням матеріалів [20].

Та попри це, вагома частина населення демонструє певну амбівалентність у поглядах, коли виявляє своє ставлення до різних типів політичного устрою. Водночас значна частка українців позитивно ставляться й до авторитарного типу політичної системи, а 58% опитаних вважають хорошими одночасно обидві ці системи, парадоксально не вбачаючи суперечності між такими підтримками. Примітним є те, що за умов війни зросла частка противників

авторитарної моделі (з 20% у 2017 р. до 32% у 2022 р. та до 37% у 2023 р.) [20, с. 105].

Результати соціологічного моніторингу **базових цінностей** українців у травні 2022 р. засвідчили, що серед ключових прав, гарантованих Конституцією України, найважливішим для них сьогодні є право захищати своє життя (58%). Свобода слова найважливіша для 32%, право на особисту недоторканість – для 30%, право на працю – для 27%, право на соціальний захист – для 25%, право на власність для 21%. Право на пересування найважливіше для 14%, судовий захист – 13%, на освіту – 11%, на безпечне довкілля – 8%, свободу віросповідання – 7%, на підприємницьку діяльність – 6%. Понад 90% опитаних вважають, що свобода є однією з головних цінностей для українців [12].

Водночас, в умовній дихотомії «**свободи**» чи «**достатку**» українське суспільство залишається розділеним: 31% респондентів в обмін на власний добробут готові поступитися державі часткою своїх прав та громадянських свобод. Понад 47% українців заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав готові терпіти певні матеріальні труднощі, а 22% не визначились з власною відповіддю [5].

Соціологічні моніторинги Центру Разумкова демонструють, що останнім часом зменшується кількість тих, для кого достаток є важливішим за свободу, і збільшується кількість тих, хто за свободу здатен терпіти матеріальні труднощі.

Показовим є 2023 рік, коли понад 50% українців обрало особисту свободу та дотримання громадянських прав, і лише для 23% респондентів важливішим став достаток. При цьому чверть населення не визначилася щодо цього питання

Соціологічні дослідження також засвідчили певну динаміку у виборі **між свободою і рівністю**. За необхідності вибирати, що є важливішим – свобода чи рівність, 75% опитаних обирають свободу (у 2022 р. таких було 71%, у 2020 р. – 64%). Частка тих, хто віддає перевагу свободі, істотно зростає із зниженням віку респондентів. У виборі **між свободою і безпекою**, 56% українців вибирають безпеку, а 44% – свободу. Частка тих, хто віддає перевагу свободі, істотно зростає із зниженням віку респондентів (від 36% серед тих, кому 60 і більше років, до 55% серед респондентів віком 18–29 років). Молодь – єдина група респондентів, яка віддає перевагу свободі перед безпекою [26].

Отже, соціологічні дослідження свідчать про орієнтацію українців на демократичне державне управління та зниження прихильників авторитарної моделі управління. Незаперечним позитивом є усвідомлення українцями

цінності особистої свободи: заради неї українці готові терпіти матеріальні труднощі в умовах війни.

Зміст і спрямованість аксіологічних трансформацій сприймалися різними поколіннями людей по-різному, що так чи інакше відбивалося на ціннісних пріоритетах представників цих поколінь. При цьому, зміна цінностей не завжди відбувалася синхронно з макрозмінами в політиці, економіці, соціокультурній сфері, різноманітними впливами процесу глобалізації тощо. Найбільшу підтримку та сприйняття європейських цінностей демонструє українська молодь, яка орієнтована на дотримання прав і свобод, верховенство права та демократичні перетворення.

Погоджуємося з М. Рябчуком, у тому, що ціннісні зміни – процес значно тривалий і складний. Фактично цінності у суспільстві можуть змінитися лише зі зміною поколінь. «І для того, щоб вони відбулися в масштабі усього суспільства у життєвому проміжку принаймні кількох поколінь, слід би уже сьогодні подбати про відповідні інституційні зміни, котрі, власне, й забезпечують еволюційний розвиток, замість революційних потрясінь [23, с. 107].

Висновки. Соціологічні моніторинги 2014–2024 рр. свідчать про підтримку європейської перспективи та європейських цінностей в українському суспільстві. Точкою відліку незворотніх змін у суспільній свідомості, трансформації суспільних цінностей та завершення формування єдиної нації стали Революція Гідності та початок війни на сході України у 2014 році. Протягом тривалого часу українське суспільство рухалося до консолідації, яку прискорило повномасштабне російське військове вторгнення.

Однією з визначальних змін у суспільній свідомості стало зникнення регіональних відмінностей між мешканцями України щодо громадянської ідентичності та цивілізаційного вибору України. Динаміка у сприйнятті європейського вибору демонструє нерозуміння й стриманість у перші роки української незалежності та рекордну підтримку та переконання у незворотності євроінтеграційної стратегії України в умовах російсько-української війни.

Спостерігається геополітична переорієнтація значної частини населення: посилюється західний вектор в їхній свідомості й ослаблюється східний (російсько-радянський). Це демонструє вибір західної («європейської») моделі розвитку для України та готовості інституціалізувати цей вибір вступом до Європейського Союзу. Європейські цінності виступають сьогодні

цементуючим чинником, який об'єднує українців, які прагнуть захистити своє право на життя в цивілізованій європейській демократичній країні.

Війна, яка є свідченням кризового стану, біфуркаційного моменту суспільства, з одного боку, є загрозою, з іншого – перспективою для нього. В умовах війни викристалізувалися світоглядні виміри демократії та авторитаризму, ствердилися етичні принципи та ціннісний фундамент демократії в українському суспільстві.

Новим суспільним явищем стала суспільна консолідація, яка є процесом і результатом зміни ціннісних пріоритетів. Перший етап консолідації українців відбувся у 2014 році, після першої хвилі російської агресії, другий — після повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. Консолідуючим чинником стали державна незалежність, суверенітет, територіальна цілісність, демократичний розвиток, загальнолюдські та європейські цінності свободи, демократії, міжнародного права.

Як в нинішніх умовах, так і під час повоєнного відновлення нині постає суспільна потреба у професійних, компетентних управлінцях, здатних керувати певною поляризованістю та мозаїчністю, характерною для демократичного суспільства, яке не може бути гомогенним, адже різноманітність та плюралізм є нормою для демократії. На часі – орієнтація на професіоналів в усіх галузях суспільного життя, які визначатимуть модернізаційну стратегію держави на засадах європейських демократичних цінностей після завершення російсько-української війни.

Є сподівання на те, що суспільна консолідація українців в роки російсько-української війни на європейській аксіологічній основі, матиме конструктивний вплив і під час повоєнної відбудови України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи / Н. Амельченко. – К.: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. – 42 с.
2. Биченко А. Люди свідомо обирають свободу, а не «ковбасу» / А. Биченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/liudy-svidomo-obyraiut-svobodu-a-ne-kovbasu> (Дата звернення: 10.03.2024 р.).
3. Більшість українців пов'язують майбутнє країни зі вступом в ЄС. Опитування. 2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economistua.com/bilshist-ukrayintsiv-pov-yazuyut-majbutnye-krayiny-zi-vstupom-do-yes-opytuvannya/> (Дата звернення: 01.03.2024 р.).
4. Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (18–19 травня 2022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_o_braza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html (Дата звернення: 01.03.2024 р.).
5. День Незалежності України: що об'єднує Українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/den->

[nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yak-mi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni](#) (Дата звернення: 02.03.2024 р.).

6. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyu_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markey_voyny_27_aprelya_2022.html (Дата звернення 02.03.2024 р.).

7. Звіт за підсумками опитування «Війна, мир, перемога, майбутнє» (липень 2023 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/analitichniy-zvit-za-pidsumkami-opituvannya-viyna-mir-peremoga-maybutne> (Дата звернення: 01.03.2024 р.).

Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий–березень 2023 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-oriientsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення 03.03.2024 р.) (Дата звернення 02.03.2024 р.).

9. Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії / В. А. Войналович (ред.) К.: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. – 344 с.

10. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку // За заг. ред. А.І. Кудряченка. – К.: Університет «Україна», 2010. – 405 с.

11. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

12. Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcaty_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html (Дата звернення: 05.03.2024 р.).

13. Оцінка громадянами зовнішньої політики влади, ефективності міжнародної підтримки та впливу зовнішньополітичних чинників на Україну (січень 2024 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-zovnishnoi-polityky-vlady-efektyvnosti-mizhnarodnoi-pidtrymky-ta-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-sichen-2024r> (Дата звернення: 05.03.2024 р.).

14. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriientsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (Дата звернення: 04.03.2024 р.).

Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> (дата звернення 05.03.2024 р.) (Дата звернення: 04.03.2024 р.).

16. Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні. Ставлення до вступу до Європейського союзу та НАТО (листопад–грудень 2021 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protsesiv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yeuropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r> (Дата звернення: 04.03.2024 р.).

17. Підсумки-2022: Під синьо-жовтим прапором свободи! (грудень 2022 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni>

- doslidzhennia/pidsumky2022-pid-synozhovtym-praporom-svobody-gruden-2022r (Дата звернення: 04.03.2024 р.).
18. Підтримка міжнародних союзів: опитування в Україні та Європі (4–10 липня 2023) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/p_dtrimka_m_zhnarodnih_soyuz_v_opituvannya_v_ukra_n_ta_vrop_4-10_lipnya_2023.html (Дата звернення: 02.03.2024 р.).
19. Попович М. До читачів / М. Попович // Філософська думка. – 2015. – №1. – С. 4.
20. Резнік О. Політична свідомість суспільства, що воює // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 / О. Резнік, О. Козловський. – К.: Інститут соціології НАН України, 2023. – 343 с.
21. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2020. – Вип. 7 (21). – 547с.
22. Ручка А. Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України / А. Ручка // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. – К.: Інститут соціології НАН України, 2021. – Вип. 8 (22). – С. 486–497.
23. Рябчук М. «Європейці» мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності / М. Рябчук // Наукові записки ІПЕНД. – 2018. – № 3–4. – С. 93–123.
24. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17–18 серпня 2022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_s_nnost_17-18_serpnya_2022.html (Дата звернення: 03.03.2024 р.).
25. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
- Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-oriientsatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r> (Дата звернення: 02.03.2024 р.).
27. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації. – К.: Фенікс, 2014. – 444 с.
28. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с.
29. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 336 с.
30. Українське суспільство в умовах війни. 2022. – К.: Інститут соціології НАН України, 2022. – 410 с.
31. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023. – К.: Інститут соціології НАН України, 2023. – 343 с.
32. Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі (2017 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEuropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR.pdf (Дата звернення: 25.02.2024 р.).
33. Центр Разумкова. Соціологічні дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/> <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> (Дата звернення: 25.02.2024 р.).
34. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи / Ю. Щербакова. – К.: «Академія», 2013. – 105 с.
35. Яворська Г.М. Непевний об'єкт бажання: Європа в українському політичному дискурсі / Г.М. Яворська, О.В. Богомовлов. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 136с.
36. Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / Л. Якубова – К.: Інститут історії України НАН України, 2023. – 72 с.

37. Definition of the most basic European Values and their significance for our modern society. CC by EuropeanValues. – 2002. – 46 p.
38. Kant I. Grounding for the Metaphysics of Morals / I. Kant. – Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1993. – 92 p.
39. Snyder T. Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism [Electronic resource] / T. Snyder // Foreign Affairs. – 2022. – September-October. – Mode of access: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder> (Last access: 01.03.2024)
40. The Charter of Fundamental Rights of the European Union [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (Last access: 01.03.2024)

References:

1. Amelchenko, N. (2013). *Tsinnosti obiednanoi Yevropy*. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchikh initsiatyv [In Ukrainian].
2. Bychenko, A. (2023, 14 lipnya). Liudy svidomo obyraiut svobodu, a ne «kovbasu». *Razumkov Centr*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/statti/liudy-svidomo-obyraiut-svobodu-a-ne-kovbasu> [In Ukrainian].
3. Bilshist ukrayinciv povyazuyut majbutnye krayini zi vstupom v YeS. Opituvannya (2023, 13 Bereznya). *EconomistUA*. Retrieved from: <https://economistua.com/bilshist-ukrayintsiv-povyazuyut-majbutnye-krayiny-zi-vstupom-do-yes-opytuvannya/> [In Ukrainian].
4. Dvanadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: dynamika otsinky obrazu derzhavy (2022, 18–19 travnia). *Sociologichna grupa «Rejting»*. Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dynamika_ocenki_o_braza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html [In Ukrainian].
5. Den Nezalezhnosti Ukrainy: shcho obiednuie Ukraintsiv i yak my bachymo peremohu na shostomu misiatsi viiny (2022, 22 serpnia). *Fond «Demokratichni iniciativi» imeni Ilka Kucheriva*. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednuie-ukraintsiv-i-yak-mi-bachymo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni> [In Ukrainian].
6. Desiate zahalnonatsionalne opytuvannia: ideolohichni markery viiny (2022, 27 kvitnia). *Sociologichna grupa «Rejting»*. Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markey_voyny_27_aprelya_2022.html [In Ukrainian].
7. Zvit za pidsumkamy opytuvannia «Viina, myr, peremoha, maibutnie» (lypen 2023 r.). *Fond «Demokratichni iniciativi» imeni Ilka Kucheriva*. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/analitichniy-zvit-za-pidsumkami-opytuvannya-viyna-mir-peremoga-maybutne> [In Ukrainian].
8. Zovnishnopolitichni oriyentaciyi gromadyan Ukrayini, ocinka zovnishnoyi politiki vladi, stavlennya do inozemnih derzhav ta politikiv (lyutij–berezen 2023 r.). *Razumkov Centr*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r> [In Ukrainian].
9. Vojnalovich, V.A. (Ed.) (2021). *Iierarkhiia tsinnostei naseleattia Skhodu ta Pivdnia Ukrainy: etnopolitychnyi aspekt v umovakh rosiiskoi ahresii*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [In Ukrainian].
10. Kudryachenko, A.I. (Ed.) (2010). *Kulturno-tsyvilizatsiyni prostir Yevropy i Ukraina: osoblyvosti stanovlennia ta suchasni tendentsii rozvytku*. Kyiv: Universytet «Ukraina». [In Ukrainian].
11. Mykhalchenko, M.I. (2004). *Ukraina yak nova istorychna realnist: zapasnyi hravets Yevropy*. Drohobych: VF «Vidrodzhennia». [In Ukrainian].
12. Odinadcyate zagalnonatsionalne opytuvannia: osobista svoboda, bezpeka ta pitannya zbroyi (2022, 23 travnia). *Sociologichna grupa «Rejting»*. Retrieved from:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html [In Ukrainian].

13. Otsinka hromadianamy zovnishnoi polityky vlady, efektyvnosti mizhnarodnoi pidtrymky ta vplyvu zovnishnopolitychnykh chynnykiv na Ukrainu (sichen 2024 r.). *Razumkov Centr.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-zovnishnoi-polityky-vlady-efektyvnosti-mizhnarodnoi-pidtrymky-ta-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-sichen-2024r> [In Ukrainian].

14. Otsinka gromadyanami situaciyi v krayini, dovira do socialnih institutiv, politiko-ideologichni oriyentaciyi gromadyan Ukrayini v umovakh rosijskoyi agresiyi (veresen–zhovten 2022 r.). *Razumkov Centr.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosijskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> [In Ukrainian].

15. Otsinka hromadianamy situatsii v kraїni, dovira do sotsialnykh institutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do okremykh initsiatyv orhaniv vlady (lypen 2023 r.). *Razumkov Centr.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> [In Ukrainian].

16. Otsinka hromadianamy situatsii ta protsesiv, shcho vidbuvaiutsia v kraїni. Stavlennia do vstupu do Yevropeiskoho soiuzu ta NATO (lystopad–hruden 2021 r.). *Razumkov Centr.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protsesiv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskoho-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r> [In Ukrainian].

17. Pidsumky-2022: Pid syno-zhovtym praporom svobody! (hruden 2022 r.). *Razumkov Centr.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidsumky2022-pid-synozhovtym-praporom-svobody-gruden-2022r> [In Ukrainian].

18. Pidtrymka mizhnarodnykh soiuziv: opytuvannia v Ukraini ta Yevropi (4-10 lypnia 2023). *Sociologichna grupa «Rejting».* Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/p_dtrimka_m_zhnarodnih_soyuz_v_opituvannya_v_ukra_n_ta_vrop_4-10_lipnya_2023.html [In Ukrainian].

19. Popovych, M. (2015). Do chytachiv. *Filosofska dumka*, 1, 4 [In Ukrainian].

20. Reznik, O., & Kozlovskiy, O. (2023). Politychna svidomist suspilstva, shcho voiuie. *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023.* Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [In Ukrainian].

21. Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. (2020). Vyp. 7 (21). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [In Ukrainian].

22. Ruchka, A. (2021). Tsinnosti ta tsinnisni zminy v novitnii istorii Ukrainy. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti.* Vyp. 8 (22). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [In Ukrainian].

23. Riabchuk, M. (2018). «levropeitsi» mymovoli? Pro tsinnisnyi vymir ukrainskoi natsionalnoi identychnosti. *Naukovi zapysky IPIEND*, 3–4, 93–123 [In Ukrainian].

24. Simnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Identychnist. Patriotyzm. Tsinnosti (2022, 17–18 serpnia). *Sociologichna grupa «Rejting».* Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html [In Ukrainian].

25. Suspilni tsinnosti naseleння Ukrainy v teoretychnykh i praktychnykh vymirakh (2013). Kyiv: IPIeND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [In Ukrainian].

26. Suspilno-politichni oriyentaciyi gromadyan Ukrayini (traven 2023 r.). *Razumkov Centr.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r> [In Ukrainian].

27. Kudryachenko, A.I., & Metelova, T.O. (Eds.). (2014). *Suchasni yevropeiski kulturno-istorychni tsinnosti v konteksti vykykiv hlobalizatsii*. Kyiv: Feniks [In Ukrainian].
28. Kudryachenko, A.I. (Ed.). (2009). *Ukraina v Yevropi: poshuky spilnoho maibutnoho*. Kyiv: Feniks. [In Ukrainian].
29. *Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: natsionalna dopovid* (2017). Kyiv: Institut politichnih i etnonacionalnih doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayini [In Ukrainian].
30. *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022* (2022). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [In Ukrainian].
31. *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023* (2023). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [In Ukrainian].
32. *Ukrayinske suspilstvo ta yevropejski cinnosti. Zvit za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya* (2018). Friedrich Ebert's Fund; Gorshenin Institute. Retrieved from: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf> [In Ukrainian].
33. Tsentrazumkova. Sotsiologichni doslidzhennia Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/>
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> [In Ukrainian].
34. Shcherbakova, Yu. (2013). *Tsinnosti obiednanoi Yevropy*. Kyiv: «Akademiia» [In Ukrainian].
35. Yavorska, H.M., & Bohomolov, O.V. (2010). *Nepevnyi ob'ekt bazhannia: Yevropa v ukrainskomu politychnomu dyskursi*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [In Ukrainian].
36. Yakubova, L. (2023). *Ukraina ta ukraintsi v svitohliadnii matrytsi «russkoho myra»*. *Analitychna zapyska*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
37. Definition of the most basic European Values and their significance for our modern society (2002). *CC by EuropeanValues* [In English].
38. Kant, I. (1993). *Grounding for the Metaphysics of Morals*. Indianapolis: Hackett Publishing Company [In English].
39. Snyder, T. (2022, September-October). Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder> [In English].
40. The Charter of Fundamental Rights of the European Union. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [In English].

Halyna Kalinicheva,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EUROPEAN VALUES AS A FACTOR OF UKRAINIAN SOCIETY'S CONSOLIDATION UNDER THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. *The article analyzes the value dimension of the consolidation of Ukrainian society under the conditions of the Russian-Ukrainian war. The author's attention is focused on the attitude of Ukrainians toward the value foundations of a united Europe. The paper is based on sociological research from 2014–2024 years. The author traces the dynamics of the attitude of Ukrainians toward the European Union, the possibility of joining Ukraine the EU, basic and political European values (freedom, equality, security, democracy, political system, political regime). The article emphasizes the transformation that has taken place in Ukrainian society: from misunderstanding, reticence or denial to mass support for the European perspective of Ukraine and awareness of the civilizational choice. Consolidation is seen as the unity of society based on common values and a common goal. The Russian-Ukrainian war became one of the means of*

consolidating Ukrainian society around European values to protect Ukraine's right to exist as an independent democratic state. Any country striving to be a subject of history must rely on a certain level of internal and external consolidation. The article argues that only by relying on the community of its consolidated citizens, the country can realize its own civilizational project, remaining a historical and geopolitical subject. At the same time, to ensure a dignified life and the self-realization of these citizens, the country must economically and politically consolidate with other countries. It has been proven that the consolidation of Ukrainians on the axiological basis of a united Europe in the conditions of the Russian-Ukrainian war is the basis of its stability, the driving force of social development, and the unifying factor in the formation of a political nation and civil society in Ukraine. Summarizing, the author notes that during the post-war reconstruction of the country on the basis of European democratic values, the development of a scientifically based strategy of social consolidation and the involvement of professionals in its implementation acquires practical significance.

Keywords: *European values, consolidation, Russian-Ukrainian war, transformation, democracy, European integration.*

Надійшла до редколегії 03.03.2024

УДК 94(437.1/.2:477):314.151(=162.3)"18"
 DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.6>

Ірина Малацай,
 канд. іст. наук, доц.,
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
 Київ, Україна

ІМІГРАЦІЯ ЧЕХІВ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Анотація. Кінець 60-х - початок 70-х рр. ХІХ ст. був сприятливим періодом для розселення чехів на Волинських землях. Іміграція чехів з Моравії на Волинь була викликана, перш за все, економічними чинниками. Збідніння чеських селян, ремісників, робітників змушувало їх шукати кращої долі за межами Чехії. Одним із напрямків еміграції в цей час стали українські землі, а саме Волинь. Поява чеських поселенців на Волині була пов'язана з бажанням частини польської шляхти позбутися майна та залишити межі Російської імперії. Ситуація, що склалася на українських землях після Січневого повстання, відкрила чехам можливість купувати землі та оселятися. Спочатку купівля землі мала неконтрольований характер і досить часто відбувалася з порушенням законів. Не було виключенням недоброчесне ставлення з боку посередників, які намагалися нажитися на бажуючих купити землю.

Для російської влади поява чехів на Волині стала своєрідним засобом тиску на поляків-католиків. Підтримка, надання пільг, преференцій, прискорене отримання чехами російського підданства – кроки, на які пішов російський уряд. Для чехів були створені окремі поселення та округи. Що стосувалося релігійного питання, то тут спостерігався «м'який примус» переходу з римо-католицької до православної церкви. Втім, чехи особливо не переймалися релігійним питанням, оскільки облаштування власного господарства, заснування приватних невеличких виробництв, створення гідних умов життя – це були ті пріоритетні завдання, які вони ставили перед собою. З часом російська влада почала поступово обмежувати пільги та скорочувати поступки чехам. Побачивши, що політичні плани щодо створення з чехів потужної антикатолицької сили не виправдалися, у 1884 р. виданий указ про заборону чехам-переселенцям купувати землю на Волині. На певний час іміграція чехів на українські землі припинилася, але разом з тим чеські переселенці, які вже облаштувалися, стали важливим компонентом процесу розвитку промисловості та підприємництва кінця ХІХ ст.

Ключові слова: іміграція, переселенці, чехи, розселення, українські землі.

Постановка проблеми. Міграційні процеси є невід'ємною складовою історії людства. З найдавніших часів люди намагалися знайти кращі умови для життя та діяльності. Відчуття безпеки та захищеності також були та залишаються важливим компонентом людського буття. Як зазначають сучасні дослідники міграційних процесів та дотичних напрямків: «міграційні потоки є індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь якого суспільства» [2]. В історичній ретроспективі ми можемо спостерігати, що для ХІХ ст. міграційні процеси досить часто були двигуном соціально-економічного розвитку, розбудови інфраструктури, культурного збагачення населення територій, де оселялися новоприбулі

поселенці. Не стали виключенням у цьому процесі й українські землі. Друга половина XIX ст. в історії Центральної та Східної Європи стала часом важливих змін в контексті соціально-економічного, етно-національного та культурного розвитку. На середину XIX ст. російський уряд продовжував політику асиміляції українських земель з метою їх влиття в загальноімперську систему. Одним із напрямків була політика заселення земель після того, як корінне населення під тиском або ж за певних політичних чи соціальних умов було змушене їх залишати.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження питання етнічного складу населення українських земель, взаємовідносин між різними народами, їх місце в соціально-економічному та культурному розвитку завжди викликало інтерес серед науковців [11; 12; 3; 7; 10; 13; 12; 14]. Вивчення означеної теми й сьогодні залишається актуальним, важливим, ревалентним завданням для науковців. Віднаходження нових документів дозволяє з більшою об'єктивністю аналізувати, визначати характерні особливості міграційних процесів в другій половині XIX ст. Дослідження як, коли та чому саме чехи почали переселятися на українські землі, що входили до Російської імперії, а також аналіз тих соціально-економічних умов, в яких їм доводилося влаштовувати своє життя, мають беззаперечний науковий інтерес. На сьогодні вони потребують переоцінки та переосмислення, адже не дивлячись на те, що окремі аспекти вивчалися багатьма дослідниками, все ж присутня певна заангажованість, викривлення чи замовчування тих чи інших аспектів проблеми.

Мета статті. На основі джерел з урахуванням висновків попередніх дослідників окремих аспектів проблеми визначити передумови що стали причиною для імміграції чехів на українські землі у другій половині XIX ст. Означити ставлення російської влади до новоприбулих поселенців; дослідити та охарактеризувати взаємодію чехів з місцевою владою.

Виклад основного матеріалу. Про перших чеських переселенців на українські землі ми можемо говорити, починаючи ще з кінця XVII – на початку XVIII століть. В більшості це були поодинокі випадки, пов'язані з необхідністю рятувати представників общини «чеських братів» від переслідувань католицької церкви. Численною імміграція чехів на українські землі стала лише на другу половину XIX ст. Основними напрямками були межі Київського, Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторств.

На другу половину XIX ст. чеські землі були складовою імперії Габсбургів. Спроби обмежити централістську політику та понімечення з боку Відня в ході революції 1848–1849 рр. досягнуті не були. Однак в Чехії були

проведені аграрні реформи, які скасували феодальні повинності селян та перетворили їх на власників земельних наділів. Почався активний процес капіталізації економічного та соціального життя. На 50-ті роки XIX ст. в Богемії та Моравії відбувається промисловий переворот, який сприяв швидкому зростанню економіки Чехії. Економічні зрушення спричинили тривалу кризу, яка відчутно вплинула на просте населення. Обмеження в доступу до землі, яка належала великим землевласникам (переважно це були німці) ще більше ускладнювала становище чеських селян. На кінець 50-х років XIX ст. більша частина селян аграрного краю Моравії мала дрібні земельні наділи, із-за чого була змушена йти в найми. Як результат, на початок 60-х років XIX ст. збільшилася кількість безземельних селян. Відсутність землі стала головною причиною, яка підштовхнула чеських селян до еміграції. Економічна криза першої половини 50-х років XIX ст. також спричинила безробіття серед робітників, яка до того ж була пов'язана з робітничим перенаселенням міст. Безземелля та безробіття стали причиною голоду, з яким стикнулося чимало родин. Таким чином, основними причинами еміграції стало безземелля, безробіття, голод. Не варто також відкидати і національно-релігійний чинник, а саме – понімення та утиски з боку католицької церкви, що також підштовхувало чехів до роздумів про міграцію.

На території України чеські переселенці з'явилися в першій половині 60-х років XIX сторіччя. До 1867 р. на Волині мешкало лише 14 чеських родин, які оселилися на запрошення польської шляхти але залишалися і далі підданими австрійської корони. Початок масової імміграції чехів на Волинь був пов'язаний із діяльністю Варшавського товариства, яке займалося продажом земельних наділів та працевлаштуванням. Його власниками були поляк Вільковський та німець Бардаш. Частина польської шляхти хотіла продати свої маєтки та виїхати за межі імперії. Таке бажання було викликано посиленням реакційної політики з боку російської влади після придушення Січневого повстання 1863–1864 рр. До того ж, з липня 1864 по грудень 1865 року уряд заборонив полякам-католикам купувати землі в межах Російської імперії. Оскільки особливого попиту на землю не було, частина поляків звернулася до Варшавського товариства у якості ріелтерів. Справи йшли не дуже добре. І щоб не втрачатися, Вільковський та Бардаш вирішили запропонувати одному зі своїх клієнтів - чеху Ф. Пршибилу, який на той час шукав приробіток, поїхати на Волинь, в село Глинськ (нині Здолбунівська громада Рівненського району) вивчити ринок землі. Після цієї мандрівки між власниками товариства та Ф. Пршибилом була укладена угода про співпрацю. Суть угоди полягала в тому,

що Ф. Пршибил шукав бажаючих купити землі на Волині, а Вільковський з Бардошем мали організовувати та укласти угоди з купівлі-продажу маєтностей, тобто займалися правовою стороною справи. Після того, як Пршибил повернувся до Богемії, він розгорнув активну агітацію серед чехів, проводив зустрічі, давав оголошення в місцеві газети про можливість придбати землю на Волині, яка коштувала в 10 разів дешевше ніж в самій Богемії. Він також розповідав про можливості та сприятливі умови для розвитку підприємництва та виробництва, адже місцеве знаходилося на доволі низькому рівні та було малочисельним. Знаходилися й інші вагомні аргументи, які мали зацікавити чехів до переселення – це близькість до кордонів Австрії на відміну від Америки, куди в той час переважно емігрували чехи, а також мова, яка була більш зрозумілою. В результаті Ф. Пршибилу вдалося загітувати 14 чехів, які разом з ним приїхали до села Глинськ аби побачити на власні очі все те, про що він розповідав. По прибуттю чехи самостійно переконалися у можливості придбати землі та побачили умови, що чекають на переселенців. Двоє з них – Й. Оліч та Слобода відразу купити землю, а решта повернулася до Богемії, щоб забрати та перевести сюди свої родини з майном та загітувати ще бажаючих переїхати на Волинь [5, с. 5].

Хоча масове переселення чехів на Україну тривало лише в 60-80-х роках XIX ст., воно викликало жвавий суспільний інтерес в Австрійській та Російській імперіях того часу. Переселення чехів на українські землі сприймалося негативно. Піддавалася сумніву сама ідея переселення чехів до Російської імперії. Скептичні настрої та критика були пов'язані з досвідом та враженнями від політики, яку проводив царат по відношенню до поляків, не говорячи вже про українців, про релігійні утиски та економічні негаразди, які могли очікувати чехів. Щодо ставлення російської влади, то тут навпаки почала проявлятися не абияка зацікавленість, пов'язана з соціально-економічним та політичним моментом.

На кінець 1868 р. чехи викупили до 1.5 тис. десятин землі [5, с. 6]. Були куплені маєтки Ульбарів (нині село Підцурків, Здолбунівського району), Підгайці, Семидуби (Дубенський район). На весну 1869 р. в Рівненському та Дубенському повітах вже нараховувалося біля 1 тис. чеських родин, які переїхали з Богемії [4, с. 50]. Бажаючих переїхати було не менше. Багато хто з чехів давав завдаток посередникам, які викупували землі у поляків. Однак дуже часто операції з купівлі-продажу відбувалися з численними порушеннями. Незнання законів та мови дуже часто ставало причиною того, що чехи втрачали кошти, адже були випадки, коли вони віддавали гроші за землю, яка

знаходилася під арештом й відповідно не могла бути об'єктом будь-якої торговельної операції. Поширеним явищем стала непорядна поведінка з боку посередників, які працювали на Варшавське товариство, від чого в подальшому виникало багато проблем. Часто траплялося так, що посередники віддавали лише частину завдатку продавцям наділів, а решту залишали собі, але чеху-господарю повідомляли, що купівля землі відбулася. У цьому випадку втрачали обидві сторони: і продавець, і покупець. Варшавське товариство повністю контролювало процес еміграції, розселення чехів та намагалося з усього отримувати відсоток. Непоодиноким явищем було оформлення посередниками договорів купівлі землі на себе і тоді чехи лише через певний час, коли вже жили та займалися господарством дізнавалися, що вони не є власниками цієї землі. До урядових установ почали надходити скарги з проханням владнати спірні питання [5, с.10].

Імміграція чехів на українські землі в 60-ті роки XIX ст. розпочалася з бажання Варшавського товариства не прогоріти в бізнесових справах. В Російській імперії поселення чехів на Волині отримало значення державного рівня. Як вже зазначалося, полякам-католикам було заборонено купувати землю в Південно-Західному краї імперії. Оскільки чехи сповідували католицьку віру, тому продаж їм земель можна було теж вважати протизаконною. Щоб «легалізувати» переселення, в середовищі організаторів імміграції чехів почали лунати розмови про те, що всі переселенці є не католики, а гусити, які були змушені приховувати свою справжню віру від австрійського уряду, що нав'язував католицтво. А в Росію вони переселялися, сподіваючись знайти прихисток та свободу віросповідання серед слов'янського братнього народу і що гуситське віросповідання є близьким до православ'я, а тому чехи, які оселяться на Волині, переймуть його [5, с. 9]. Однак самих чехів-переселенців більше цікавили можливості розвитку власних господарств та організація підприємницької діяльності.

У вересні 1869 р., Волинську губернію відвідав генерал-губернатора А.М. Дундукова-Корсакова. Крім іншого, він ознайомився й із ситуацією з чеськими поселенцями. На підставі скарг від Ф. Пршибила на протиправні дії поляків А.М. Дундуков-Корсаков доручив своєму помічникові, полковнику з особливих питань П. Грессеру детально ознайомитися зі скаргами чехів та вирішити питання їх облаштування на Волині. В цьому питанні помічниками П. Грессера стали Ф. Пршибил та Оліч, адже будучи посередниками та знаходячись у витоків імміграції чехів на українські землі, вони чудово знали про потреби та розумілися на деталях переселення [5, с. 11]. Збільшення кількості та

різноманітності проблем, з якими стикалися переселенці, почало вимагати безпосередньої уваги з боку уряду як до окремого явища.

Для зручності й конструктивної взаємодії між чехами та владою були створені три округи – Глинська, Мирогощанська та Будеражська. Їх очолювали старшини, яких чехи обирали самостійно. В кожному поселенні були старости, котрим довіряли чехи вирішувати власні справи. Будеражським старшиною став Ф.Пршибил, а Й. Оліч – заступником Глинського старости (Слободи). На кінець 1869 р. вже існувало 14 чеських поселень, мешканці яких придбали у власність 8 093 десятин землі (1 дес. - 1.09 га) витративши 270 тис. руб [3, с. 261]. У середовищі переселенців існувала кругова порука, яка підтримувала лад серед самих чехів, які справляли позитивне враження на урядовців, про що неодноразово згадувалося у донесеннях.

На кінець 60-х років XIX ст. процес прибуття та розселення чехів у Волинській губернії повністю перейшов під державний контроль. Відповідно були врегульовані конфлікти між чехами та поміщиками-поляками стосовно продажу земель. Повітові судді мали наказ першочергово розглядати питання щодо купівлі землі чехами. Справники та мирові посередники також мали допомагати та сприяти чехам під час оформлення дозвільних документів на розселення.

За першим загальним переписом населення Російської імперії 1897 р., в її межах нараховувалося 50 385 чехів та словаків. Чехів, які переїхали з Австрійської імперії було 27 670 осіб, які проживали у Волинській губернії становили майже 1% від всього населення Волинської губернії та належали до стану селян. Переселення чехів набуло активного характеру після того, як влада у 1867 р. запровадила поступки, наприклад, звільнення від військової повинності й тривало аж до 1874 р., коли були скасовані пільги. В містах чехів жило не більше 1 тис. осіб. Лише 28,6% словаків належали до римо-католицької парафії [9].

Важливим питанням в процесі переселення чехів залишалося релігійне питання, адже основна частина чехів, що переїхала з Моравії на Волинь, були римо-католиками. Враховуючи той факт, що російський уряд намагався всіляко обмежувати католицьку віру, поставало питання про те, яким чином врегулювати питання з чеськими переселенцями. Неодноразово в середовищі чеських іммігрантів були спроби запросити священника з Моравії на поселення до Волині. За задумом П. Грессера, священник мав би перейти до православ'я, одружитися та від початку проводити службу чеською мовою. Його утримання мало би бути за рахунок влади [3, с. 270]. Стосовно освіти, то чехи прагнули

мати окремі школи для своїх дітей, де мало бути двоє вчителів – один навчав дітей чеською мовою, а другий – російською [5, с. 13]. Загалом чехи прагнули мати ряд пільг, які б сприяли розвитку їх господарств та швидшому закріпленню на місцях. Мова йшла про безмитне перевезення машин для заводів, господарського реманенту. Чехи на своє звернення отримали дозвіл на отримання російського підданства не чекаючи 5 років від часу переселення до імперії [3, с. 265]. Сам уряд підтримував ці клопотання, адже був зацікавлений в розмиванні національної складової всього Південно-Західного краю, зокрема Волинської губернії. Чехи мали бути протиставленням польсько-католицькому «елементу» на Волині. У 60-х роках XIX ст. заохочення до переселення серед чехів та інших народів російський уряд підтримував ще й тому, що була необхідність активізувати господарський розвиток регіону. За клопотанням чехів, проханням Київського генерал-губернатора до Міністерства внутрішніх справ, 10 червня 1870 р. цар затвердив постанову Комітету міністрів «Про дозвіл розселення чехів на Волині» [5, с. 16].

На знак прихильного ставлення російської влади до чеських переселенців стало проведення заходів під час яких чехи урочисто присягнули на вірність імператору. Ця подія відбулася 24 вересня 1870 р. у м. Дубно за участі близько 2 тис. чехів за присутності Київського генерал-губернатора, який і виділив кошти на цей захід [5, с. 16]. Наступні кілька років саме в цей день новоприбулих чехів приводили до присяги Російській імперії. Потім були затверджені три окремі чеські волості – Глинська, Дубенська та Луцька, а згодом четверта – Купічевська. Відтепер повітові управи перебирали на себе обов'язки складати списки новоприбулих, керувати купівлею землі і т.ін. Самі ж чехи у своїх зверненнях про підданство вказували на прагнення мати окремі поселення та дозвіл створювати власні сільські громади. Тобто, особливого бажання у чехів розселятися поміж українських селян не було. Мова, релігія, культурні звичаї, традиції ведення господарства були відмінними від місцевих. Досить частими були випадки, що підданство російському царю приймав лише голова родини, а діти залишалися підданими австрійському цісарю. Варто зазначити, що не всі чехи планували тут залишатися назавжди. Частина з них після того, як змогла заробити та відкласти певну суму, поверталася до Моравії.

Не все влаштувало чехів на новій батьківщині. Досить швидко пільги для них були скасовані, а на їх місце були видані накази, які обмежували чехів в багатьох питаннях. Так, за розпорядженням генерал-губернатора Дундукова-Корсакова чехам заборонялося селитися ближче ніж 50 верст від кордону з Австрією. В жовтні 1870 р. вийшло розпорядження, яке забороняло ввозити

майно вартістю більше ніж 50 руб., але з часом обмеження було скасовано [5, с.17].

У 1872 р. з Чехії до Волині за згодою російського уряду з Чехії до Волині прибули чеські священники, були створені парафії в селах Підгайці та Глинському. Нова церква отримала назву «чесько-гуситська», яка не визнавала католицький Папський престол, служби проводилися чеською мовою, а причастя – двома видами. Всі інші атрибути церковної служби повинні були розробити далі чеські священники, яких контролювало міністерство внутрішніх справ Російської імперії [9]. Насправді, більшість чеських поселенців особливо не цікавилася релігійними справами, оскільки в пріоритеті у них було вирішення питань ведення господарської діяльності та власного збагачення. Побачивши, що політичний план щодо створення з чеських переселенців антикатолицько налаштованої громади не виправдався, царський уряд змінює своє ставлення до них. В 1884 р. видано указ, який заборонив чехам купувати землі на Волині. Через декілька років були ліквідовані окремі чеські церковні парафії, а в 1891 р. і чеські волості. Таким чином, у 80-ті рр. XIX ст. царський уряд відкинув ідею використання чехів-переселенців на Волині як інструмент протидії полякам-католикам та можливості розмивання етнічних меж проживання українців та поляків.

Висновки. Отже, імміграція чехів на другу половину XIX ст. була вимушеним явищем, причиною якого було погіршення соціально-економічного становища. Швидке економічне зростання, реформи 50-60-х років XIX ст. в Австрійській імперії спричинили до цілого ряду кризових явищ в чеських землях. Саме вони стали передумовою імміграції чехів, в тому числі і на українські землі. Переселення розпочалося за власної ініціативи самих чехів. Лише після того, як процес отримало масовий характер, російська влада звернула на нього увагу. З боку уряду це було скоріше прагнення використати чехів, адже в цей час одним із питань, яке мала вирішити влада, було обмеження польського елемента та зменшення впливу католицької церкви на Волині. Однак цей задум не вдалося реалізувати в повній мірі. Чехи прибували на українські землі щоб мати кращі умови власного життя. Їх більше цікавило особисте і тому вони не йшли на зближення з владою, а якщо так і відбувалося, то лише тоді, коли було необхідним. В результаті у 80-х роках XIX ст. було заборонено чехам купувати землі, а самих чехів було зрівняно в правовому статусі з іншим населенням імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бармак М.В. Міграційні процеси серед німецького, чеського та єврейського населення Волинської губернії (1796–1914 pp.): автореф. дис... канд. іст. наук / М.В. Бармак; НАНУ інт нац. відносин і політології. – К., 1997. – 27 с.
2. Весельська Л.А. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях [Електронний ресурс] / Л.А. Весельська // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. – Режим доступу: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/4.pdf (Дата звернення: 15.03.2024).
3. Історія чехів в Україні. – Київ: НАУ, 2013. – 600 с.
4. Ковба Ж.М. Чеська еміграція на Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. канд. іст. наук. – Львів, 1974. – 212 с.
5. Крижановский Е.М. Чехи на Волини [Электронный ресурс] / Е.М. Крижановский. – С-Петербург, 1887. – 160 с. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=hRzo42VpdzkC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Дата обращения: 10.02.2024).
6. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні / В. Наулко. – Київ, 1998. – 80 с.
7. Надольська В. Волинська губернія: етнічні процеси у контактній зоні [Електронний ресурс] / В. Надольська // Краєзнавство. – 2020. – №1. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/174486/13-Nadolska.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 11.02.2024).
8. Надольська В.В. Релігійне питання у духовному житті чехів Волинської губернії [Електронний ресурс] / В.В. Надольська // Чехи на теренах Волині: матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, Дубно, 24 лютого 2016. – Рівне, 2016. – С. 22–25. – Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14068/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%87%D0%B5%D1%85%D0%B8.pdf> (Дата звернення: 29.03.2024).
9. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. [Электронный ресурс]. – Т. 8: Волынская губерния / Под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – 312 с. – Режим доступа: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0007999 (Дата обращения: 23.03.2024).
10. Рафальський О. Національні меншини України у XX ст. Історіографічний нарис / О. Рафальський. – К., 2000. – 447 с.
11. Рихлік Є. Досліди над чеськими колоніями на Україні / Є. Рихлік Є. // «Записки Етнографічного товариства». – 1925. – Кн. 1.
12. Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць / за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 176 с.
13. Шпиталенко Г.А. Соціально-економічне і духовне життя чехів на Волині (др. пол. XIX- поч. XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г.А. Шпиталенко; Прикартанський ун-т ім. Ф. Сефаника. – Івано-Франківськ. – 2003. – 21 с.
14. Шульга С.А. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції / С.А. Шульга. – Луцьк: Вежа-Друк, 2018. – 472 с.

References:

1. Barmak, M.V. (1997). *Mihracijni procesy sered nimec"koho, ches"koho ta yevrejs"koho naselennya Volyns"koyi huberniyi (1796–1914 rr.)*[Avtoref. dys... kand. ist. nauk; NANU int nac. vidnosyn i politolohiyi]. Kyiv [In Ukrainian]
2. Veselska, L. (2018). Poniattia mihratsiia ta mihratsiinyi protses u suchasnykh naukovykh kontseptsiiakh. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Retrieved from: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/4.pdf [In Ukrainian].
3. *Istoriia chekhiv v Ukraini* (2013). Kyiv: NAU [In Ukrainian].
4. Kovba, Zh. (1974). *Cheska emihratsiia na Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [dys. kand. ist. nauk.]. Lviv [In Ukrainian].
5. Kryzhanovskiy, Ye. (1887). *Chekhy na Volyni*. S.-Pb. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=hRzo42VpdzK&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [In Russian].
6. Naulko, V. (1998). *Khto i vidkoly zhyve v Ukraini*. Kyiv [In Ukrainian].
7. Nadolska, V. (2020). Volynska huberniia: etnichni protsesy u kontaktii zoni. *Kraieznavstvo*, 1. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/174486/13-Nadolska.pdf?sequence=> [In Ukrainian].
8. Nadolska, V. (2016). Relihiine pytannia u dukhovnomu zhytti chekhiv Volynskoi hubernii. *Chekhy na terenakh Volyni* (s. 22–25.). Rivne. Retrieved from: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14068/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%87%D0%B5%D1%85%D0%B8.pdf> [In Ukrainian].
9. Trojnyckyj, N.A. (ed.). (1994). *Pervaia vseobshchaia perepys naseleniya Rossyiskoi Ymperyy 1897 h.: T. 8. Volunskaia huberniia*. SPb: Yzdanye Central"noho statystycheskoho komyteta Mynysterstva vnutrennyx del. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0007999 [In Ukrainian]
10. Rafalskyi, O. (2000). *Natsionalni menshyny Ukrainy u XIX st. Istoriohrafichnyi narys*. Kyiv [In Russian].
11. Rykhlik, Ye. (1925). Doslydy nad cheskymy koloniiamy na Ukraini. «*Zapysky Etnohrafichnoho tovarystva*». Kn 1 [In Ukrainian].
12. Bereziuk, O.S., & Vlasenko O.M. (eds.). (2014). *Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [In Ukrainian].
13. Shpytalenko, H. (2003). *Sotsialno-ekonomichne i dukhovne zhyttia chekhiv na Volyni (dr. pol. XIX- poch. XX st.)* [Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01; Prykartans"kyj un-t im. F. Sefanyka]. Ivano-Frankivs"k [In Ukrainian].
14. Shulha, S. (2018). *Chekhy v Zakhidnii Volyni: vid oseleattia do reemihratsii*. Lutsk: Vezha-Druk [In Ukrainian].

Iryna Malatsai,*Ph.D (History), Associate Professor,**Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine***IMMIGRATION OF CZECHS TO UKRAINIAN LANDS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY**

Abstract. *The late 60s and early 70s of the nineteenth century were a favorable period for the settlement of Czechs in the Volyn lands. The immigration of Czechs from Moravia to Volyn was caused primarily by economic factors. The impoverishment of Czech peasants, artisans, and*

workers forced them to seek a better life outside of the Czech lands. Ukrainian lands, in particular Volyn, became one of the destinations of emigration at that time. The appearance of Czech settlers in Volyn was connected with the desire of some Polish nobility to get rid of their property and leave the Russian Empire. The situation in the Ukrainian lands after the January Uprising opened up the possibility for Czechs to buy land for settlement. At first, land purchases were uncontrolled and often took place in violation of the law. Unfair treatment by intermediaries who tried to profit from those wishing to buy land was not uncommon.

For the Russian authorities, the appearance of Czechs in Volyn became a form of pressure on Catholic Polish people. Support, benefits, preferences, and accelerated acquisition of Russian citizenship by the Czechs were steps taken by the Russian government. Separate settlements and districts were created for the Czechs. As for the religious issue, there was a "soft coercion" to convert from the Roman Catholic to the Orthodox Church. However, the Czechs were not particularly concerned about the religious issue, as the arrangement of their own economy, the establishment of private small industries, and the creation of decent living conditions were the priority tasks they set for themselves. Over time, the Russian authorities began to gradually limit benefits and reduce concessions to the Czechs. Seeing that the political plans to create a powerful anti-Catholic force out of the Czechs did not materialize, in 1884 a decree was issued prohibiting Czech immigrants from buying land in Volyn. For a time, Czech immigration to Ukrainian lands stopped, but at the same time, Czech immigrants who had already settled down became an important component of the development of industry and entrepreneurship in the late nineteenth century.

Keywords: immigration, immigrants, Czechs, resettlement, Ukrainian lands.

Надійшла до редколегії 09.03.2024

УДК 94 (71)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.7>

Олег Машевський,

д-р іст. наук, проф.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-5251-2089

ІДЕОЛОГИ НАЦІОНАЛІЗМУ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРУП КАНАДИ НА ПРИКЛАДІ ФРАНКО-КАНАДЦІВ

Анотація. *Метою статті є комплексний аналіз поглядів, основних концепцій ідеологів франко-канадського націоналізму в період від його витоків до початку ХХ ст.*

Методи дослідження застосовані на основі принципу історизму, враховуючи особливості епохи ХVIII – початку ХХ ст. Метод порівняльного аналізу використано з метою співставлення становища національних груп Канади та політики британської адміністрації. Застосування хронологічного методу дозволило дослідити різні історичні епохи у їхній послідовності.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що його автор одним з перших в українській історіографії здійснив системний аналіз франко-канадських суспільно-політичних течій та спроби реалізації їхніми лідерами своїх поглядів у практичному політикумі.

Автор робить **висновок**, що виникнення та еволюція франко-канадського національного руху, вираженого у націоналістичних поглядах ідеологів, були реакцією на послідовні спроби асиміляції франко-канадської спільноти британською колоніальною адміністрацією.

Першим ідеологом та системним, ідеологічним лідером франко-канадців був Л.-Ж. Папіно, який виклав погляди щодо необхідності збереження самобутності франко-канадської спільноти та запропонував засоби боротьби за це. Характерним, як для Л.-Ж. Папіно, так і подальших його послідовників були спроби домогтися цих завдань легальним, реформаторським шляхом. Л.-І. Лафонтен та О. Мерс'є концентрувалися саме на розширенні самобутності франкомовного Квебеку та захисту прав його мешканців від зазіхань британської адміністрації. Представник наступного покоління цієї ліберальної течії А. Бурасса запропонував не зосереджуватися лише справах Квебеку, а поширити боротьбу за права франко-канадців на весь домініон Канада, щоб франко-канадці та англо-канадці не взаємо поборювали один одного, а спільними зусиллями відстоювали права домініону проти Лондону.

Фундаторами радикальної течії франко-канадського націоналістичного руху можна вважати Дж. Ніколсона та представників наступного покоління радикалів Ж.-П. Тардивеля та Л. Гру, які обґрунтували необхідність боротьби за незалежну Лаврентійську державу та пропонували не співпрацювати з британською адміністрацією, а відстоювати збереження самобутності франко-канадської спільноти шляхом консервації їхньої мови, релігії, культури від нових змін, ліберальних, реформаторських перетворень.

Ключові слова: франко-канадці, уряд Канади, націоналізм, багатокультурність, суспільно-політична діяльність, культурно-освітня діяльність, засоби масової інформації.

Актуальність теми та постановка проблеми дослідження. Канада є унікальною за своїм національним, етнічним складом, статусом та місцем низки етнічних, мовних груп у суспільно-політичному житті країни. Не менш цікавим та важливим є досвід згуртування, інтеграції цих спільнот у єдиний політичний

організм, що є, багато в чому, причиною успішного економічного розвитку держави, стабільності та прогнозованості суспільного та політичного життя. Варто звернути увагу, що такого взаємоприйняттого балансу було досягнуто завдяки, з одного боку досить зваженим, багато в чому компромісній політиці держави щодо врахування прагнень та потреб національних спільнот, а з іншого боку етнічні спільноти зрештою виявили готовність до взаємодії в межах багатонаціонального, мультикультуралістичного суспільства. Саме це заклало підвалини успіху політики мультикультуралізму, проголошеної ще прем'єр-міністром Канади П. Е. Трюдо, спрямованій на стабілізацію міжконфесійних, міжетнічних і мовних відносин в канадському суспільстві.

Варто зазначити, що такої певної гармонії канадська держава та суспільство досягнули не відразу, а внаслідок століть складного досвіду взаємодії, яка супроводжувалася конфліктами, продукованими як спробами держави, застосовуючи формальні, часто силові важелі впливу сформувати зручну та, на її думку, ефективну для себе структуру адміністративної, національної, етнічної політики, так і боротьби національних груп за свої культурні, мовні, освітні, релігійні, і зрештою політичні права.

Особливістю національного, етнічного розвитку Канади було те, що канадське суспільство формувалося поетапно, завдяки кільком хвилям емігрантів. Характерно, що першою такою хвилею стали французи, які згодом трансформувалися у франко-канадську спільноту, яку цілком можна називати франко-канадською нацією. Саме на прикладі взаємодії між ними, і завойовниками, підкорювачами, новими колонізаторами – британцями ще з XVIII ст. вироблялися механізми, традиції взаємодії між домінуючою, державоутворюючою нацією, тобто британцями, і національними групами, які можна назвати національними меншинами. В подальшому, ці напрацювання тією, чи іншою мірою, використовувалися для розробки та впровадження національної політики загалом, і взаємин політикуму, урядових інституцій з кожною із численних національних груп зокрема.

Для української історичної науки запропонована у цій статті тема актуальна з огляду ще й на те що українці, багато з яких, внаслідок несприятливих умов на рідних теренах, опинилися у XIX – XXI ст. в Канаді, сформували там одну з найбільш чисельних та впливових національних груп.

Методологія дослідження. Дослідження визначеної теми здійснено на основі принципу історизму, враховуючи особливості епохи британського колоніалізму, та інтелектуальної історії, історії суспільно-політичної думки того періоду. Метод порівняльного аналізу використано з метою співставлення

становища етнічних, національних груп Канади та політики стосовно них британської адміністрації. Застосування хронологічного методу дозволило послідовно дослідити різні історичні епохи у їхній послідовності, і водночас взаємозалежності.

В українській історіографії тема національної політики, етнічної історії Канади розглядалася переважно у контексті формування федералізму та імміграційної політики Канади, політики метрополії щодо цієї колонії, пізніше домініону, такими дослідниками, як І. Судак [9; 10; 11], А. Сич [16], П. Катеринчук [3], Ю. Шийка [18] та Б. Богатирець [2]. Політику канадських урядів щодо національних складових Канади, передусім української діаспори розглядала відомий фахівець у цій царині О. Сухобокова [12; 13; 14; 15]. Важливі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики Канади дослідила М. Безсонова [1]. Політику британської адміністрації щодо франкофонної спільноти та зародження франко-канадського націоналізму досліджували українські історики О. Машевський, М. Барабой, А. Кобалія [4; 5; 6; 7].

Британські та канадські дослідники, звичайно, почали приділяти увагу цій проблематиці ще в кінці XIX – на початку XX ст., зокрема В. Ульрік [55], Д. Буріно [21], В. Кінгсфорд [33]. Хоча їхні праці є досить цінними для сучасних дослідників, оскільки віддзеркалюють погляди тодішньої інтелектуальної, і значною мірою політичної еліти, проте, є безумовно заангажованими.

Подальші покоління істориків, зокрема М. Уейд [57], Д. Уорнер [59], Ф. Андерхілл [56] акцентували увагу на ідеях та політичних проектах майбутньої долі Канади останньої третини XIX – початку XX століття. Однак безпосередньо досліджувати історію ідей поміж мешканців Канади почав У. Мортон у монографії «Канадська ідентичність». На його думку, канадська нація формувалась під дією низки факторів, зокрема географічних умов, фінансового та політичного впливу метрополії, проте чільне місце у цьому процесі займав значний період співіснування англійської та французької культур [40].

У радянській історіографії з 1970-х років приділяли помітну увагу проблемі Квебеку, проте розглядали її заангажовано з позицій національної та класової боротьби [17]. Сучасна російська історіографія, як правило, виконує роль ідеологічного прикриття для путінського режиму і, відповідно кремлівських настанов, намагається надто критичного висвітлювати історію країн Заходу, якого нинішня Росія розглядає основним суперником і перепорою

для відновлення кремлівського впливу на колишніх теренах СРСР та Центральної Європи [8].

Отже, незважаючи на низку праць із запропонованої тематики, такий сегмент, як інтелектуальна історія Канади, історія ідей, зокрема у середовищі франко-канадської спільноти XVIII–першої половини XX ст., залишався недостатньо дослідженим, і потребує низки уточнень, відповідно сучасного етапу розвитку української історичної науки та її методології.

Основна частина. Особливістю формування національної свідомості, національної ідеології франко-канадців було те, що вона сформувалася саме у Канаді на місцевому ґрунті на основі поглядів місцевих мислителів, теоретиків та практиків боротьби за національні права, на відміну від багатьох національних груп, які сформувалися у Канаді із середовища емігрантів і орієнтувалися на ідеї та погляди титульних націй країн звідки вони прибували.

Франція брала активну участь у колонізації Північної Америки ще навіть до англійського проникнення. Ще у 1534 р. французький мореплавець Жак Картьє оголосив узбережжя Канади власністю французького королівства. Проте лише в 1604 р. почалася масштабна колонізація атлантичного узбережжя Канади. У 1608 р. Самюелем де Шампленом було засновано місто Квебек, яке стало центром Французької Канади. У 1713 році одна з французьких колоній у Канаді – Акадія була захоплена британськими військами й перейменована в Нову Шотландію, хоча до 1755 р. британська колоніальна адміністрація жорстко не контролювала цю досить важко доступну частину Нового світу. Відтак, період до 1955 р. був епоєю економічного благополуччя і соціальної стабільності для акадійців.

З розгортанням британсько-французьких суперечностей напередодні та в період Семилітньої війни, в період з 1755 по 1763 рр. за наказом британського губернатора відбулася надзвичайно жорстока депортація франкомовного населення Акадії в Атлантичній Канаді. Було виселено понад 11 тисяч французів і франко-акадців. Більше 6000 з них загинули під час транспортування в британські колонії на території сучасних США [19, р. 352].

Внаслідок поразки Франції у Семилітній війні (1756-1763 рр.), за Паризьким мирним договором величезна територія Північної Америки стала частиною Британської імперії. Кілька років «військового правління» пройшли досить лояльно, франко-канадцям гарантувалось дотримання їхніх законів, звичаїв, свобода релігії [42, р. 31-32]. Згодом, розгорнулася звична для британців політика англізації [21, р. 37-38]. Заохочувалася імміграція протестантського англомовного населення до Канади, землі передавалися

діючим чи відставним військовим, впроваджувалась стандартна система керування колонією, скликала асамблея з представників англomовного населення. Губернатор, який уособлював виконавчу владу, мав бути англійцем. Хоч місцевому населенню і гарантувалось дотримання їхніх звичаїв, свобод і права власності, але права самоврядування були нівельовані. Заборон вживання французької не було, але, фактично, англійська мова мала стати офіційною.

Помітно посилювався тиск на самобутність франко-канадців після переселення до Канади у 1783 р. лоялістів, тобто біля 8 тисяч втікачів з тринадцяти британських колоній, які здобули незалежність від Британії та утворили нову державу – Сполучені Штати Америки [58, р. 40-41].

Результатами певного постійного, хоч і дещо хаотичного тиску франко-канадців на британську адміністрацію у боротьбі за мовні та релігійні права після 1763 р. і особливо з розвитком просвітництва, появи власної національно свідомої інтелігенції, стала можливість скликання відповідно Конституційного Акту 1791 р., місцевої Асамблеї Нижньої Канади де мешкало 140 тисяч франко-канадців і лише 10 тисяч англійців [52]. 24 і 29 статті цього документу дозволяли давати присягу англійською або французькою мовою [52]. Проте, у ньому не йшлося про використання мови в державних справах. Таким чином, мовою управління де-факто залишалась англійська.

Хоча вибори й проводилися з обмеженнями за майновим рівнем та з всілякими маніпуляціями колоніальної влади, франко-канадці отримали на перших виборах до Асамблеї дві третини депутатських місць. Хоча, тривалий час повноваження Асамблеї були досить обмеженими низкою колоніальних адміністративних органів, які формувалися колоніальною владою, саме вона стала легальним майданчиком для гуртування до цього хаотичних рухів та виступів у структурно оформлені ідеологічні течії з впливовими харизматичними лідерами, яких можна вважати батьками-засновниками цілих напрямків франко-канадського націоналізму.

Першими системними ідеологами франко-канадців можна вважати цілу плеяду лідерів повстання 1837-1838 років проти зловживань колоніальної влади Луї-Жозефа Папіно, У. Нельсона, Т. С. Брауна. [48, р. 485].

Після придушення повстання 1837 року, Конституційний Акт 1791 року було скасовано, в колонію відправили нового генерал-губернатора – Джона Лембтона Даремського. Щоправда, новий генерал-губернатор провів амністію більшості повсталих, щоб заспокоїти суспільне збурення [21, р. 137-161].

Після ретельного вивчення причин повстання він зокрема зазначав у звіті до Лондона, що послідовним бажанням британського уряду у цій провінції має

бути утвердження англійського населення, з англійським правом і мовою, і довіряти управління колонією необхідно виключно англійській законодавчій владі [43].

Звичайно, такі підходи викликали все зростаючий спротив, і, більш того, радикалізацію частини франко-канадського національного руху. Характерно, що лідер Національної партії, спікер Асамблеї, адвокат Луї-Жозеф Папіно намагався спочатку домогтися позитивних змін легальним шляхом, а саме припинення англізації та скасування низки економічних пережитків, які гальмували розвиток краю, за допомогою петиційних кампаній та успішного прийняття Асамблеєю відповідних постанов. Кінцевою метою цієї боротьби, на даному етапі, він вважав розширення повноважень виборного представницького органу, який би приймав місцеві закони, формував локальну владу та контролював її бюджет. Тобто, мова йшла про формування широкої автономії Нижньої Канади, де франко-канадці склали величезну більшість населення. Лише несприйняття цього колоніальною адміністрацією й навіть розпуск Асамблеї спричинив перехід до тактики бойкоту англійських товарів й подальшої радикалізації [5, с. 38].

Боротьба франко-канадців за збереження своєї ідентичності та ширше самоуправління за допомогою низки вищезгаданих засобів спонукала британців до проведення маніпулятивних реформ задля недопущення франкофонів до навіть обмеженої влади. Зокрема, було об'єднано дві частини Канади – Верхню (англомовну) та Нижню (франкомовну) у єдину структуру з єдиною Асамблеєю, державною мовою англійською та маніпуляціями, часто відвертим тиском під час виборів [51].

Реакцією на такі зловживання було формування радикальної течії франко-канадського націоналістичного руху на чолі Дж. Ніколсоном, який наголошував, що нині постало питання про виживання франко-канадців, як нації, категорично не сприймав об'єднання двох провінцій та був проти будь якої співпраці з англійцями, поки не буде скасовано вищезгадані адміністративні та виборчі маніпуляції. Щоправда, на противагу радикалам сформувався поміркований рух на чолі з Луї-Іпполітом Лафонтеном, який погоджувався щодо не справедливого становища франкофонів, але пропонував не силові методи боротьби, а легітимні політичні, реформаторські, законодавчі засоби [5, с. 39].

Зрештою, діяльність кожної із цих течій чинила певний тиск на британську адміністрацію. В результаті, британці поступилися і відповідно Акту про Британську Північну Америку утворювався Домініон Канада, у якому

франкофонний Квебек (Нижня Канада) був знову виокремлений як окрема провінція, були гарантовані права католицьких шкіл, окрема традиційна для франко-канадців система цивільного права та судів. Досить помітною поступкою було визнання прав французької мови у Асамблеї Квебеку та навіть парламенті домініону, і її державний статус у тих частинах де вона закріпилася відповідно традицій та звичаїв. Хоча англійці й далі домінували у федеральних органах та бізнесі Канади, проте формування автономної франко-канадської провінції Квебек стало потужним важелем для розвитку відповідного національного руху в усій Канаді, забезпечення прав франко-канадців на території їхнього компактного мешкання поза межами Квебеку, перетворення Канади загалом у країну двох націй та двох мов [35, р. 269-271].

Черговим етапом для розвитку ідеології франко-канадського національного руху була остання третина ХІХ. Цей час загалом характерний для зростання націоналістичних течій у країнах Заходу та їхніх колоніях, формуванням відповідних ідеологічних конструкцій. У Канаді цей період ще й співпав із загостренням соціально-економічних проблем, які викликали повстання франко-канадців у Північному Саскачевані у 1885 р., жорстоко придушене британською адміністрацією. На хвилі обурення цими несправедливостями у Квебеку на провінційних виборах перемогла нещодавно створена націоналістична Національна партія. Її лідер та ідеолог Оноре Мерс'є займав посаду прем'єр-міністра Квебеку протягом 1887-1891 рр. і уособлює цілу епоху розвитку франко-канадського націоналізму [22, р. 155].

Суть ідей О. Мерс'є полягала у посиленні захисту інтересів франко-канадців загалом, проте оскільки провінція Квебек де вони склали більшість є єдиною адміністративною одиницею, де їхня мова, релігія та культура були захищеними, то засобом цього мало бути подальше розширення автономії Квебеку. Крім того, боротьба проводилася за поширення національних прав франко-канадців з провінції Квебек на решту території домініону Канада та перетворення його у країну двох націй на основі унії, договору між Квебеком та рештою провінцій у якому мали б забезпечитися національні права та свободи франко-канадців, які мешкають у інших провінціях [50, р. 181]. Адже, національне політичне збурення, внаслідок якого Національна партія перемогла на виборах, спричинило надзвичайно жорстоке придушення франкомовних метисів на чолі з Л. Рієлем, які мешкали у домініоні Канада, але за межами Квебеку. Проте, вищезгадані плани склали лише програму мінімум Національної партії та лідера О. Мерс'є, які передбачили, що наступним кроком має стати боротьба за цілковиту незалежність Квебеку [31, 48].

Більш чітко та акцентовано погляди щодо цілковитої незалежності Квебеку сформували журналіст Жюль-Поль Тардивель та абат Ліонель Гру. Відтак, саме їх вважають у історіографії першими ідеологами квебекського сепаратизму. Як і на О. Мерсьє, на радикалізацію їхніх поглядів суттєво вплинуло жорстоке придушення британцями повстання франко-канадців на чолі з Л. Рієлем 1885 р.

На думку Жюль-Поля Тардивеля, по справжньому дієву гарантію збереження французької мови, католицької віри, культурних, освітніх традицій та установ може бути лише досягнення цілковитої незалежності Квебеку [54, р. 193]. Для пропагування своїх ідей, він створив у 1881 р. опозиційну газету «Ла Веріте», а у 1904 р. політичну організацію «Католицьку асоціацію». Метою своєї діяльності він вважав зміцнення автономії Квебеку на основі розвитку самоврядування, матеріального та культурного потенціалу, франко-канадської ідентичності. Особлива увага приділялася згуртуванню навколо католицької церкви, яка не лише спостерігала і освячувала ці починання, але чиї інститути склали основну силу цієї спільноти. Важливо звернути увагу на те що, вищезгадану діяльність Жюль-Поль Тардивель розглядав, як підготовчу діяльність для здобуття цілковитої незалежності Квебеку у формі республіки до якої має бути обмежена імміграція задля того, щоб зберегти її власну самобутню культуру. Передбачення щодо терміну проголошення незалежності, а саме 1945 року він зробив у футурологічному романі «За Батьківщину», виданому у 1895 році [34, р. 385].

У той час, як Жюль-Поль Тардивель хоча й був консерватором, але не заперечував необхідності використання досягнень цивілізації, як у економіці, так і політичному житті, то інший радикальний мислитель абат Ліонель Гру притримувався глибоко традиційних цінностей, які у його трактуванні межували із релігійним містицизмом, і навіть расизмом. Він вважав зайвим та недоречним для незалежної Лаврентійської держави демократію, лібералізм, загальне виборче право, які будуть лише шкодити самобутності франко-канадців. [29, р. 6, 98]. Варто сказати, що не зважаючи на свій духовний сан він був досить відомим істориком, письменником та журналістом.

Погляди Ліонеля Гру багато в чому були реакцією цього діяча та політичних радикалів, які його підтримували, на понад століття принижень та спроб асиміляції франко-канадців, як «нероб та зрадників» [26, р. 167]. Відтак, він вбачав особливу роль, місію у героїчної франкофонної Канади, яка зберегла свою самобутність і духовно значно перевершує протестантську релігію, етику, культуру. Більш того, Ліонел Гру у романі «Виклик раси» охарактеризував

франко-канадців не лише, як окрему націю, але і як окрему расу [20, р. 97]. Обидва вищезгадані радикальні діячі категорично не сприймали будь-яку співпрацю з англо-канадською владою.

Хоча, традиційно опозиційні франко-канадці та англо-канадці, підтримувані британською колоніальною адміністрацією, мали, здавалося б непримиренні суперечності, проте поступово виокремлювалося певне коло спільних інтересів, точок дотику задля формування взаємовигідних політичних завдань у інтересах домініону загалом, і окремих цих спільнот, зокрема. Так, ще у останній третині XIX ст., коли розгорнувся рух за більшу автономію провінцій від центральної адміністрації домініону Канада, як англomовні провінції, так і франкофонний Квебек значною мірою синхронно виборювали розширення цих прав.

На межі століть тенденції до гуртування канадців загалом посилювалися внаслідок зовнішніх викликів, передусім намаганням метрополії залучити їх до участі в англійсько-бурській війні 1899-1901 років. Зрозуміло, що мешканці домініону, не залежно від етнічної належності, мови чи релігії не мали бажання їхати віддавати своє життя за інтереси Лондону у віддаленій малозрозумілій країні, у боротьбі із вільнолюбними бурами. Багато в чому, виразником таких підходів був франко-канадський журналіст Анрі Бурасса, який розробив та пропагував концепцію «канадіанізму», яка передбачала захист спільними зусиллями домініону Канада від тиску та експлуатації з боку Британії, гармонійне співжиття англо-канадців та франко-канадців на основі так званого «бікультуралізму». Відтак, погляди А. Бурасси можна зарахувати до поміркованої, ліберальної течії канадського націоналізму, яка боронила права франко-канадської спільноти від тиску з боку, як британської адміністрації, метрополії загалом, так і англо-канадської більшості, але не радикальними засобами, а мирним шляхом, і на основі компромісних цілей. Він вважав, що Канада не повинна бути ні англійською, ні французькою, але англо-французькою конфедерацією за своєю етнічною та політичною суттю, з рівними правами на мову релігію та культуру [45, р. 10; 50, р. 193].

Що характерно, наголошуючи на розширенні автономії для Квебеку, як і для інших канадських провінцій, він критично ставився до завдання відокремлення Квебеку та досягнення ним державного статусу, оскільки, у такому випадку, доведеться вирішувати низку складних проблем, викликаних утворенням нової держави, як оборона, зовнішня політика, окремішна економічна система. Тобто, парасольку британського захисту вважалося за доцільне зберегти, не зважаючи на часом агресивний британський імперіалізм

та час від часу прагнення Лондона втягнути домініон у його імперські авантюри. Для пропагування своїх поглядів, А. Бурасса видавав газету «Льо Девуар» та створив помірковану політичну організацію «Націоналістичну лігу». Не зважаючи на гучну назву, ця політична структура спрямовувала свою діяльність переважно не на протидію англо-канадцям, як було за її попередників, а саме на автономію домініону в економічній, торговельній сферах (повноваження канадського уряду укладати торговельні договори не лише з іншими країнами, але й із самою метрополією) і політичній галузях (припинення призову канадців до британської імперської армії, призначення канадським урядом командування міліцією, захисті політичних свобод) [32, р. 64; 36, р. 26; 39, р. 15; 50, р. 193].

Водночас, А. Бурассі продовжував справу попередніх франко-канадських політиків у справі французької мови та віри, проте звертав увагу, що саме британський імперський уряд досить часто свідомо розпалює ворожнечу між англійським та франкомовним населенням домініону. Важливим джерелом внутрішньої міцності, на думку вищезгаданого політика, мало стати подолання економічних негараздів та підвищення добробуту франко-канадців. Тобто, формується таке явище, як економічний націоналізм, із позитивними наслідками для розвитку країни [30, р. 24].

Таким чином, у результаті проведеного дослідження можна дійти висновку, що виникнення та еволюція франко-канадського національного руху, його ідейного підґрунтя, вираженого у націоналістичних поглядах ідеологів, були, у значній мірі реакцією на послідовні спроби асиміляції франко-канадської спільноти британською колоніальною адміністрацією, після захоплення французької Канади Британською імперією.

Поміж ідеологів канадського націоналізму можна виокремити широкий спектр поглядів та підходів до досягнення головної мети – захисту рідної мови, віри, традицій, культури й зрештою збереження та розвитку самобутньої франко-канадської спільноти.

Першим ідеологом та системним, ідеологічним лідером франко-канадців був керівник Національної партії, спікер Асамблеї Квебеку, адвокат Луї-Жозеф Папіно, який послідовно виклав системно погляди щодо необхідності збереження самобутності франко-канадської спільноти та запропонував засоби боротьби за це. Характерним, як для Л.-Ж. Папіно, так і подальших поколінь франко-канадських націоналістів було прагнення домогтися цих завдань легальним, реформаторським шляхом, і лише впертість, несприйняття цих підходів британською колоніальною адміністрацією зумовило подальшу

радикалізацію їхній ідей та дій. Схожу еволюцію пройшли у своїй діяльності Луї-Іпполіт Лафонтен та прем'єр-міністр Квебеку О. Мерс'є, які концентрувалися саме на розширенні прав франкомовного Квебеку та захисту від спроб британців та англо-канадців асимілювати його із середини. Хоча можна вважати відомого журналіста Анрі Бурасса представником наступного покоління цієї ліберальної течії, проте варто звернути увагу, що він запропонував якісно нові підходи до досягнення вищезгаданої мети, а саме не зосереджуватися лише справах Квебеку, а поширити боротьбу за права франко-канадців на весь домініон Канада, оскільки певна їх кількість мешкала і за межами цієї провінції. Більш того, він запропонував досить дієвий засіб консолідації франко-канадців та англо-канадців, які мають вже не взаємопоборювати один одного, а спільними зусиллями відстоювати права домініону проти Лондону. Саме на цій основі у подальшому, загалом, буде формуватися мультикультуралізм Канадської спільноти, а згодом і держави.

Фундатором радикальної течії франко-канадського націоналістичного руху, яка також постала після жорстокого придушення повстання 1837 р. та подальшого згортання прав франкомовного католицького населення можна вважати Дж. Ніколсона. Наступні покоління радикалів, передусім журналіст Жюль-Поль Тардивель та абат Ліонель Гру обґрунтували необхідність боротьби за незалежну Лаврентійську державу, закликали не співпрацювати з британською адміністрацією та вважали засобами збереження самобутності франко-канадської спільноти консервацію їхньої мови, релігії, культури від нових змін, ліберальних, реформаторських перетворень, що, безумовно зумовило б стагнацію та економічний занепад.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бессонова М.М. Канада та початок Холодної війни: сучасні інтерпретації / М.М. Бессонова // Американська історія та політика. – 2019. – № 8. – С. 46–56.
2. Богатирець В.В. Канадська багатокультурність: політичний досвід і суспільна практика (національний і глобальний виміри): дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / В.В. Богатирець. – Чернівці, 2007. – 215 с.
3. Катеринчук П.М. Еволюція канадського федералізму та проблема Квебека (80-ті – 90-ті рр. XX ст.): дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / П.М. Катеринчук. – Чернівці, 2002. – 179 с.
4. Машевський О. Англо-канадська історіографія генези франко-канадського націоналізму / О. Машевський, М. Барабой // *Європейські історичні студії*. – 2017. – № 7. – С. 64–83.
5. Машевський О. Витоки франко-канадського націоналізму (XVIII–перша третина XX ст.) / О. Машевський, М. Барабой // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2016. – Вип. 2 (129). – С. 37–41.

6. Машевський О. Квебекське національне питання в роки Другої світової війни та повоєнний період / О. Машевський, М. Барабой // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2017. – Вип. 1 (132). – С. 24–34.
7. Машевський О. Причини та передумови Квебекських великодніх бунтів на тлі мобілізаційної кризи в Канаді в роки Першої світової війни / О. Машевський, А. Кобалія // Американська історія та політика. – 2017 – №4. – С. 244–253.
8. Нохрин И.М. Общественно-политическая мысль Канады и становление национального самосознания (последняя треть XIX – начало XX вв.). – Huntsville: Altaspera Publishing & Literary Agency, 2012. – 232 с.
9. Судак І. Формування та розвиток суспільно-політичних і економічних відносин між федеральним центром та провінціями у Канаді (1867-1939 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / І. Судак. – Київ, 2009. – 200 с.
10. Судак І.І. Канадська федерація 1867 року і розподіл повноважень між федеральним центром та регіонами Судак / І.І. Судак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2006 – Вип. 87-88. – С. 49–53.
11. Судак І.І. Формування та розвиток суспільно-політичних та економічних відносин між федеральним центром та провінціями у Канаді (1867 – 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: [спец.] 07.00.02 «Всесвітня історія» // Судак І.І.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 18 с.
12. Сухобокова О. Інтеграція української діаспори у політичне життя Канади / О. Сухобокова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2011. – Вип. 105. – С. 52–56.
13. Сухобокова О. Політика канадських урядів щодо української імміграції у 1910-х – 1930-х рр. / О. Сухобокова // Американська історія та політика. – 2021. – №11. – С. 34–45.
14. Сухобокова О. Українська шкільна освіта у Канаді // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія / О. Сухобокова. – Вінниця, 2010. – Вип.18. – С. 290–295.
15. Сухобокова О. Імміграційна політика Канади та українська імміграція у 1914–1939 рр. / О. Сухобокова, А. Морозова // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч. 12. – Київ–Чернігів, 2013. – С. 16–22.
16. Сыч А.И. Иммиграция и ее место в социально-экономическом развитии Канады (1900-1939 гг.): дис... д-ра ист. наук: 07.00.03 / А. И. Сыч. – Черновцы, 1994. – 457 л.
17. Тишков В.А. Освободительное движение в колониальной Канаде / В.А. Тишков. – М.: Наука, 1978. – 384 с.
18. Шийка Ю. Розвиток білінгвальної освіти в провінції Онтаріо (Канада) наприкінці XIX – початку XX століття / Ю. Шийка // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 4. – С. 51–56.
19. Arthur D. The Acadian exiles. A Chronicle of the Land of Evangeline / D. Arthur. – Toronto: Gardner Buchanan, 2017. – 108 p.
20. Baum G. Nationalism, Religion, and Ethics / G. Baum. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2001. – 165 p.
21. Bourinot J.G. Canada under the British Rule 1760–1900 / J.G. Bourinot. – Cambridge: At the university press. – Harvard: University Press, 1900. – 346 p.
22. Bedard E. History of Quebec For Dummies / E. Bedard. – Ontario: John Wiley & Sons Canada, Ltd, 2013. – 384 p.
23. British North America (Quebec) Act 1774 [Electronic Resource] // The Solon Law Archive. – Mode of access: <http://surl.li/tprth> (Last access: 08.01.2024).
24. Constitution Act, 1867. Paragraph 17 [Electronic Resource] // Justice Laws Website. – Mode of access: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/Const/page-7.html#docCont> (Last access: 11.02.2024).

25. Constitutional Act (1791) [Electronic Resource] // SLMC. Ottawa. – Mode of access: <https://www.uottawa.ca/about-us/official-languages-bilingualism-institute/clmc/linguistic-history/historic-documents/constitutional-act-1791> (Last access 18.01.2024).
26. Cornett N.F. The Role of Religion in Lionel Groulx's Nationalist Thought / N.F. Cornett. – Montreal: McGill University Press, 2002. – 438 p.
27. Dickinson J.A. A Short History of Quebec / J.A. Dickinson, B. Young. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2008. – 436 p.
28. Fraser G. René Lévesque and the Parti Québécois in Power / G. Fraser. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2001. – 496 p.
29. Gagnon S. Quebec and Its Historians: The Twentieth Century / S. Gagnon. – Ottawa: University of Ottawa Press, 1985. – 224 p.
30. Gallichan G. Henri Bourassa's Career in the Quebec Legislative Assembly / G. Gallichan // Canadian Parliamentary Review. – 1996. – Autumn. – P. 21–25.
31. Griffin A. Quebec, the Challenge of Independence / A. Griffin. – London: Fairleigh Dickinson University Press, 1984. – 220 p.
32. Kennedy J. Liberal Nationalisms: Empire, State, and Civil Society in Scotland and Quebec / J. Kennedy. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2013. – 248 p.
33. Kingsford W. History of Canada. / W. Kingsford. – Toronto, 1895. – Vol. III. 1808–1815. – 624 p.
34. Lamonde Y. The Social History of Ideas in Quebec, 1760–1896 / Y. Lamonde. – Montreal: McGill-Queen's Press, 2013. – 576 p.
35. Lacoursière J. Histoire populaire du Québec / J. Lacoursière. – Québec: Éditions du Septentrion, 1995. – Tome 2, des origines à 1791. – 648 p.
36. LaSelva S.V. The Moral Foundations of Canadian Federalism: Paradoxes, Achievements, and Tragedies of Nationhood / S.V. LaSelva. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 1996. – 264 p.
37. Linteau P-A. Quebec: A History 1867-1929 / P-A. Linteau, R. Durocher, J-C. Robert. – Toronto: James Lorimer, 1983. – 602 p.
38. Lower A.R.M. Colony to Nation: A History of Canada / A.R.M. Lower. – Toronto: Longmans, Green & Company, 1946. – 600 p.
39. MacMillan M.C. The Character of Henri Bourassa's Political Philosophy / M.C. MacMillan // American Review of Canadian Studies. – 1982. – №12 (1). – P. 12–18.
40. Morton W.L. The Canadian Identity / W.L. Morton. – University of Wisconsin Press, 1961. – 125 p.
41. Nelles H.V. The Art of Nation-Building: Pageantry and Spectacle at Quebec's Tercentenary / H.V. Nelles. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2000. – 397 p.
42. Placart de son excellence monsieur le général Amherst // Canadian achieves. Documents relating to the constitutional history of Canada. 1759–1791. – Part 1-2. – Ottawa, 1907. – 581 p.
43. Report on the Affairs of British North America. – Michael College press. – *Ordered, by The House of Commons, to be Printed, 11 February 1839* [Electronic Resource]. – Retrieved from: https://en.wikisource.org/wiki/Report_on_the_Affairs_of_British_North_America. (Last access 08.01.2024)
44. Riendeau R. A Brief History of Canada / R. Riendeau. – New York [etc]: Facts On File Inc., 2007. – 444 p.
45. Robbins-Larrivee I. The roots of French Canadian nationalism and the Quebec separatist movement / I. Robbins-Larrivee // The Concord Review. – 2013. – №2(24). – P. 95–131.
46. Romney P. Getting it Wrong: How Canadians Forgot Their Past and Imperilled Confederation / P. Romney. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 1999. – 304 p.
47. Russell P.H. Essential Readings in Canadian Constitutional Politics / P.H. Russell, C. Leuprecht. – Toronto: University of Toronto Press, 2011. – 502 p.

48. Shortt A. Canada and its provinces; a history of the Canadian people and their institutions / A. Shortt, A.G. Doughty. – Toronto: Glasgow, Brook and company [etc., etc.], 1914. – Vol. 4. – 456 p.
49. Shortt A. Documents relating to the constitutional history of Canada 1759–1791 / A. Shortt, A.G. Doughty. – Ottawa: Printed by J. de L. Taché, 1918. – 1084 p.
50. Silver A.I. The French-Canadian Idea of Confederation, 1864–1900 / A.I. Silver. – Toronto: University of Toronto Press, 1997. – 283 p.
51. The British North America Act 1840 [Electronic Resource]. Anno Domini, 1841. – 36 p. – Mode of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hni42x;view=1up;seq=5>. (Last access: 08.01.2024)
52. The Constitutional Act, 1791 [Electronic Resource] // The Solon Law Archive. – Mode of access: http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/ca_1791.html (Last access: 08.01.2024)
53. The Royal Proclamation, October 7, 1763 by The King George R. // Keeping promises the Royal Proclamation of 1763, aboriginal rights, and treaties in Canada. – McGill-Queen's University Press, Montreal, 2015. – P. 201–206.
54. Trofimenkoff M.S. The Dream of Nation: A Social and Intellectual History of Quebec / M.S. Trofimenkoff. – Montreal: McGill-Queen's Press, 2002. – 344 p.
55. Ulric B. Wilfrid Laurier on the platform. Collection of the principal speeches made in parliament or before the people / B. Ulric. – Quebec: Turcotte-Menard's printing office, 1916. – 624 p.
56. Underhill F.H. In Search of Canadian Liberalism / F.H. Underhill. – Toronto, 1961. – 282 p.
57. Wade M. The French Canadians. 1760–1945 / M. Wade. – New York: The Macmillan Company, 1955. – 1135 p.
58. Wallace W.S. The United Empire Loyalists: A Chronicle of the Great Migration / W.S. Wallace. – Toronto, 2004. – 74 p.
59. Warner D.F. The Idea of Continental Union Agitation for the Annexation of Canada to the United States, 1849–1893 / D.F. Warner. – Lexington, 1960. – 276 p.

References:

1. Bessonova, M.M. (2019). Kanada ta pochatok Kholodnoi viiny: suchasni interpretatsii. *Amerykanska istoriia ta polityka*, 8, 46–56. [In Ukrainian].
2. Bohatyrets, V.V. (2007). *Kanadska bahatokulturnist: politychnyi dosvid i suspilna praktyka (natsionalnyi i hlobalnyi vymiry): dys... kand. polit. nauk*. Chernivtsi. [In Ukrainian].
3. Katerynychuk, P.M. (2002). *Evoliutsiia kanadskoho federalizmu ta problema Kvebeka (80-ti – 90-ti rr. XX st.): dys... kand. polit. nauk*. Chernivtsi. [In Ukrainian].
4. Mashevskiyi, O., & Baraboi, M. (2017). Anhlo-kanadska istoriografii henezy franko-kanadskoho natsionalizmu. *Yevropeiski istorychni studii*, 7, 64–83. [In Ukrainian].
5. Mashevskiyi, O., & Baraboi, M. (2016). Vytoky franko-kanadskoho natsionalizmu (XVIII–persha tretyna XX st.). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2 (129), 37–41. [In Ukrainian].
6. Mashevskiyi, O., & Baraboi, M. (2017). *Kvebekske natsionalne pytannia v roky Druhoi svitovoi viiny ta poviennyi period*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1 (132), 24–34. [In Ukrainian].
7. Mashevskiyi, O., & Kobaliia, A. (2017). Prychyny ta peredumovy Kvebekskykh velykodnykh buntiv na tli mobilizatsiinoi kryzy v Kanadi v roky Pershoi svitovoi viiny. *Amerykanska istoriia ta polityka*, 4, 244–253. [In Ukrainian].
8. Nohrin I.M. (2012). *Obšestvenno-političeskaâ mysl' Kanady i stanovlenie nacional'nogo samosoznaniâ (poslednââ tret' XIX – načalo XX vv.)*. Huntsville: Altaspera Publishing and Literary Agency. [In Russian].

9. Sudak, I. (2009). *Formuvannia ta rozvytok suspilno-politychnykh i ekonomichnykh vidnosyn mizh federalnym tsentrom ta provintsiiamy u Kanadi (1867–1939 rr.): dys... kand. ist. nauk*. Kyiv. [In Ukrainian].
10. Sudak, I.I. (2006). Kanadska federatsiia 1867 roku i rozpodil povnovazhen mizh federalnym tsentrom ta rehionamy Sudak. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiya*, 87-88, 49–53. [In Ukrainian].
11. Sudak, I.I. (2009). *Formuvannia ta rozvytok suspilno-politychnykh ta ekonomichnykh vidnosyn mizh federalnym tsentrom ta provintsiiamy u Kanadi (1867 – 1939 rr.): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: 07.00.02 «Vsesvitnia istoriia»*. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. [In Ukrainian].
12. Sukhobokova, O. (2011). Intehratsiia ukrainskoi diaspory u politychne zhyttia Kanady. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiya*, 105, 52–56. [In Ukrainian].
13. Sukhobokova, O. (2021). Polityka kanadskykh uriadiv shchodo ukrainskoi immihratsii u 1910-kh – 1930-kh rr. *Amerykanska istoriia ta polityka*, 11, 34–45. [In Ukrainian].
14. Sukhobokova, O. (2010). Ukrainska shkilna osvita u Kanadi. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriiya*, 18, 290–295. [In Ukrainian].
15. Sukhobokova, O., & Morozova, A. (2013). Immihratsiina polityka Kanady ta ukrainska immihratsiia u 1914–1939 rr. *Ukrainskyi vymir. Mizhnarodnyi zbirnyk informatsiinykh, osvitykh, metodychnykh statei i materialiv z Ukrainy ta diaspory*, 12, 16–22. [In Ukrainian].
16. Syč, A.I. (1994). *Immigraciâ i ee mesto v social'no-ekonomičeskom razvitii Kanady (1900-1939 gg.): dis... d-ra ist. nauk: 07.00.03*. Černovcy. [In Russian].
17. Tiškov, V.A. (1978). *Osvoboditel'noe dviženie v kolonial'noj Kanade*. M.: Nauka. [In Russian].
18. Shyika, Yu. (2013). Rozvytok bilinhvalnoi osvity v provintsii Ontario (Kanada) naprykintsi KhIKh – pochatku XXKh stolittia. *Porivnialno-pedahohichni studii*, 4, 51–56. [In Ukrainian].
19. Arthur, D. (2017). *The Acadian exiles. A Chronicle of the Land of Evangeline*. Toronto: Gardner Buchanan. [In English].
20. Baum, G. (2001). *Nationalism, Religion, and Ethics*. Montreal: McGill-Queen's University Press. [In English].
21. Bourinot, J.G. (1900). *Canada under the British Rule 1760–1900*. Harvard: University Press. [In English].
22. Bedard, E. (2013). *History of Quebec For Dummies*. Ontario: John Wiley & Sons Canada, Ltd. [In English].
23. British North America (Quebec) Act 1774. *The Solon Law Archive*. Retrieved from: <http://surl.li/tptrh> [In English].
24. Constitution Act, 1867. Paragraph 17. *Justice Laws Website*. Retrieved from: <http://surl.li/tptrtg> [In English].
25. Constitutional Act (1791). *SLMC. Ottawa*. Retrieved from: <http://surl.li/tprsv> [In English].
26. Cornett, N.F. (2002). *The Role of Religion in Lionel Groulx's Nationalist*. Montreal: McGill University Press, 2002. [In English].
27. Dickinson, J.A. (2008). *A Short History of Quebec*. Montreal: McGill-Queen's University Press. [In English].
28. Fraser, G. (2001). *René Lévesque and the Parti Québécois in Power*. Montreal: McGill-Queen's University Press. [In English].
29. Gagnon, S. (1985). *Quebec and Its Historians: The Twentieth Century*. Ottawa: University of Ottawa Press, 1985. [In English].
30. Gallichan, G. (1996). Henri Bourassa's Career in the Quebec Legislative Assembly. *Canadian Parliamentary Review*, Autumn. 21–25. [In English].

31. Griffin, A. (1984). *Quebec, the Challenge of Independence*. London: Fairleigh Dickinson University Press. [In English].
32. Kennedy, J. (2013). *Liberal Nationalisms: Empire, State, and Civil Society in Scotland and Quebec*. Montreal: McGill-Queen's University Press. [In English].
33. Kingsford, W. (1895). *History of Canada. Vol. III. 1808–1815*. Toronto. [In English].
34. Lamonde, Y. (2013). *The Social History of Ideas in Quebec, 1760–1896*. Montreal: McGill-Queen's Press. [In English].
35. Lacoursière, J. (1995). *Histoire populaire du Québec, Tome 2, des origines à 1791*. Éditions du Septentrion, Québec. [In French].
36. LaSelva, S.V. (1983). *The Moral Foundations of Canadian Federalism: Paradoxes, Achievements, and Tragedies of Nationhood*. Montreal: McGill-Queen's University Press. [In English].
37. Linteau, P-A., Durocher R., & Robert J-C. (1983). *Quebec: A History 1867-1929*. Toronto: James Lorimer. [In English].
38. Lower, A. R. M., & Lower, M. (1946). *Colony to Nation: A History of Canada*. Toronto: Longmans, Green & Company. [In English].
39. MacMillan, M.C. (1982.). The Character of Henri Bourassa's Political Philosophy. *American Review of Canadian Studies*, 12 (1), 10–29. [In English].
40. Morton W.L. (1961). *The Canadian Identity*. University of Wisconsin Press [In English].
41. Nelles, H.V. (2000). *The Art of Nation-Building: Pageantry and Spectacle at Quebec's Tercentenary*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated. [In English].
42. Placart de son excellence monsieur le général Amherst (1907). *Canadian achieves. Documents relating to the constitutional history of Canada. 1759–1791*. Part 1-2. Ottawa. [In English].
43. Report on the Affairs of British North America. Michael College press. Ordered, by The House of Commons, to be Printed, 11 February 1839. Retrieved from: <http://surl.li/tprsg> [In English].
44. Riendeau, R.A. (2007). *Brief History of Canada*. New York [etc]: Facts On File Inc. [In English].
45. Robbins-Larrievé I. (2013). The roots of French Canadian nationalism and the Quebec separatist movement. *The Concord Review*, 2 (24), 95–131. [In English].
46. Romney, P. (1999). *Getting it Wrong: How Canadians Forgot Their Past and Imperilled Confederation*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated. [In English].
47. Russell, P.H., & Leuprecht, C. (2011). *Essential Readings in Canadian Constitutional Politics*. Toronto: University of Toronto Press. [In English].
48. Shortt, A., & Doughty, A.G. (1914). *Canada and its provinces; a history of the Canadian people and their institutions*. Toronto: Glasgow, Brook and company. Vol. 4. [In English].
49. Shortt, A., & Doughty, A.G. (1918) *Documents relating to the constitutional history of Canada 1759–1791*. Ottawa : Printed by J. de L. Taché. [In English].
50. Silver, A. I. (1997) *The French-Canadian Idea of Confederation, 1864–1900*. – Toronto: University of Toronto Press. [In English].
51. The British North America Act 1840. Anno Domini, 1841. Retrieved from: <http://surl.li/tprry> [In English].
52. The Constitutional Act, 1791. *The Solon Law Archive*. Retrieved from: <http://surl.li/tprp> [In English].
53. The Royal Proclamation, October 7, 1763 by The King George R. (2015). *Keeping promises the Royal Proclamation of 1763, aboriginal rights, and treaties in Canada*. McGill-Queen's University Press, Montreal (pp. 201–206). [In English].
54. Trofimenkoff, M.S. (2002). *The Dream of Nation: A Social and Intellectual History of Quebec*. Montreal: McGill-Queen's Press. [In English].

55. Ulric, B. (1916). *Wilfrid Laurier on the platform. Collection of the principal speeches made in parliament or before the people.* Quebec: Turcotte-Menard's printing office. [In English].
56. Underhill, F.H. (1961). *In Search of Canadian Liberalism.* Toronto. [In English].
57. Wade, M. (1955). *The French Canadians. 1760–1945.* New York: The Macmillan Company. [In English].
58. Wallace W.S. (2004). *The United Empire Loyalists: A Chronicle of the Great Migration.* Toronto. [In English].
59. Warner, D.F. (1960). *The Idea of Continental Union Agitation for the Annexation of Canada to the United States, 1849–1893.* Lexington. [In English].

Oleh Mashevskyi,

Dr. habil. (History), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IDEOLOGUES OF NATIONALISM AND CONSOLIDATION OF NATIONAL GROUPS IN CANADA ON THE CASE OF FRANCO-CANADIANS

Abstract. *The purpose of the article is a comprehensive analysis of the views, and main concepts of ideologists of Franco-Canadian nationalism from its origins to the beginning of the 20th century.*

Research methods are based on the principle of historicism, taking into account the peculiarities of the XVIII – early XX century epoch. The method of comparative analysis is used to juxtapose the situation of national groups in Canada and the policies of the British administration. The chronological method allows for exploring different historical epochs in their sequence.

The scientific novelty of the research lies in the fact that its author, one of the first in Ukrainian historiography, conducted a systematic analysis of Franco-Canadian socio-political currents and attempts by their leaders to implement their views in practical politics.

The author concludes that the emergence and evolution of the Franco-Canadian national movement, expressed in the nationalist views of ideologists, were a response to consistent attempts at assimilation of the Franco-Canadian community by the British colonial administration.

The first ideologist and systematic ideological leader of the Franco-Canadians was L.-J. Papineau. He articulated the necessity of preserving the distinctiveness of the Franco-Canadian community and proposed means to fight for it. L.-J. Papineau and his subsequent followers were characterized by attempts to achieve these goals through legal and reformist means. L.-H. LaFontaine and A. Mercier focused specifically on expanding the rights of French-speaking Quebec and protecting the rights of its residents from encroachments by the British administration. A representative of the next generation of this liberal trend, H. Bourassa, proposed not only to focus on Quebec's affairs but also to extend the fight for the rights of Franco-Canadians to the entire Dominion of Canada, so that Franco-Canadians and Anglo-Canadians would not fight each other but would jointly defend the rights of the Dominion against London.

The founders of the radical trend of the Franco-Canadian nationalist movement can be considered J. Nicholson and representatives of the subsequent generation of radicals such as J.-P. Tardivel and L. Grou. They argued for the necessity of fighting for an independent Laurentian state and proposed not to cooperate with the British administration but to defend the preservation of the Franco-Canadian community's distinctiveness through the conservation of their language, religion, and culture against new changes, liberal, and reformist transformations.

Key words: *Franco-Canadians, Government of Canada, nationalism, multiculturalism, socio-political activities, cultural-educational activities, mass media.*

Надійшла до редколегії 22.02.2024

УДК 351.86(430-622НАТО)+351.4(430)(477-651.2:470-651.1)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.8>**Артем Мирончук,**

студент магістратури,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID: 0009-0007-7626-9566

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НІМЕЧЧИНИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних механізмів розробки стратегії безпеки Німеччини в контексті ключових проблем та перспективних загроз європейській безпеці XXI століття. На прикладі змін загального безпекового простору та сучасних викликів світовому порядку, проаналізовано, як стратегії воєнної безпеки країн формують підходи до вирішення питань захисту та оборони протягом певного історичного періоду.

З іншого боку, деталізований аналіз передумов та перебігу воєнних конфліктів кінця XX – та перших десятиліть XXI століття, дозволяє зробити висновок, що ті держави, які здатні швидко та результативно змінювати підходи до власної безпеки, спроможні ефективно протистояти зовнішнім загрозам. Саме для цього держава повинна мати та постійно вдосконалювати всі доктринальні документи, які стосуються питань національної оборони.

Окремо досліджуються доктринальні документи Німеччини щодо визначення основ національної безпеки. Це є актуальним для розуміння змін поглядів вищого військового та політичного керівництва на питання, яким чином потрібно забезпечувати належним чином недоторканність держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. У статті стверджується, що керівництво Німеччини приділяє вагомому увагу питанням загальної безпеки, у тому числі суто військових аспектів. Більш того, зміна цих поглядів відбувається відповідно до змін у глобальній воєнно-політичній обстановки не лише на європейському континенті, а у світі загалом.

Водночас в статті розглядаються основні розділи останньої Стратегії національної безпеки Німеччина, яка була затверджена у 2023 році. Згідно з цим документом одним із найголовніших завдань Німеччини на сьогоднішній день є безпосередня участь у формуванні вільного міжнародного порядку, прихильного до міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй, суверенної рівності держав. Тому зроблено акцент, що такий підхід до питань національної безпеки та членство Німеччини в НАТО є одним з базисів в наданні Україні суттєвої військово-технічної допомоги для боротьби з російським агресором.

Ключові слова: Воєнна стратегія, національна безпека, зовнішні загрози, Німеччина, Бундесвер, НАТО, допомога Україні.

Актуальність та постановка проблеми. Останніми десятиліттями поточну воєнно-політичну та безпекову ситуацію у світі можна охарактеризувати як складну та суперечливу. Насамперед це викликано суттєвими розбіжностями у поглядах провідних акторів на формування глобальних засад сучасного світу. Також демократичні країни та авторитарні режими мають протилежні погляди на світопорядок. Це посилюється розбіжністю національних інтересів держав, їх інтересів в різних сферах, що й обумовлює різну інтерпретацію таких

термінів як «світовий» та «міжнародний» лад. При цьому певні групи держав також мають різні погляди на шляхи та способи вирішення глобальних і регіональних проблем.

Аналізуючи перебіг та передумови воєнних конфліктів кінця ХХ – та перших десятиліть ХХІ століття, можна дійти до висновку, що ті держави, які здатні швидко та результативно змінювати підходи до власної безпеки, спроможні ефективно протистояти зовнішнім загрозам. Для цього необхідно мати та постійно вдосконалювати всі доктринальні документи, які стосуються питань національної оборони. Тому розуміння необхідності та важливості якісно опрацьованих воєнних доктрин, які відповідають духу часу, надає державам ефективні відповіді стосовно реагування на загрози. Тобто, якщо держава не мала концептуальних поглядів на власну воєнну доктрину, повільно реагувала на зміни у безпековому середовищі, то є висока вірогідність загроз зовнішньої та внутрішньої безпеки. Це також актуально в контексті вирішення питань надійного захисту та оборони держави.

Німеччина пройшла складний шлях від «розпливчатих» концепцій щодо поглядів на те, яким чином вибудувувати ефективні механізми власної безпеки, до чітко окреслених «маяків» побудови загальної архітектури національної безпеки.

Саме дослідження доктринальних документів Німеччини щодо визначення основ національної безпеки є актуальним для розуміння змін поглядів вищого військового та політичного керівництва на питання, яким чином забезпечувати належним чином недоторканність держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Аналіз змін поглядів керівництва Німеччини протягом часу, що досліджується, дозволяє зробити висновок, що воно приділяє вагомому увагу питанням загальної безпеки, у тому числі суто військових аспектів. Також зміна цих поглядів відбувається відповідно до змін у глобальній воєнно-політичній обстановки не лише на європейському континенті, а у світі загалом. І ми повинні наголосити, що погляди на зміни парадигм у питаннях національної безпеки відбуваються оперативно та враховують увесь спектр існуючих загроз та викликів. Досвід доктринальних документів Німеччини з питань розбудови та побудови національної безпеки може бути корисним для європейських держав, які теж входять до НАТО та Європейського Союзу, однак не мають такого потужного економічного та військового потенціалу, як Німеччина. Для України цей досвід стане у нагоді при формуванні нових доктринальних документів щодо національної безпеки після закінчення активної фази відбиття російської агресії та перемоги над ворогом.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей сучасної стратегії оборони та безпеки Німеччини та сутності змін, внесених до неї під впливом російсько-української війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження сучасної проблематики щодо питань концептуальних документів, які безпосередньо стосуються питань національної безпеки, їх розробки, втілення та ефективної реалізації широко представлений роботами вітчизняних та іноземних авторів, зокрема В. Горбуліна (зокрема у монографії «Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки») [2], О. Гільченко, Д. Верютіної («Політика національної безпеки Німеччини в контексті запобігання викликам «жорсткої» безпеки») [10], Р. Тимошенко («Погляд на воєнну доктрину позаблокової України») [14], Й. Дрейфке («Профіль можливостей планування Бундесверу») [18], а також висвітлюються в академічній літературі та публіцистиці. Також треба відзначити, що проблеми формування безпекової політики постійно висвітлюються на багатьох інформаційних ресурсах (Мілітарний [8], Армія Інформ [13], Радіо Свобода [12], DW [11]), але в першу чергу ця інформація носить не науковий, а аналітично-інформаційний характер.

Однак, загальний аналіз публікацій на зазначену тематику засвідчує, що як в науковій площині, так і публіцистиці, яка орієнтується на аудиторію, що охоплює більш широкі верстви населення, питанням національної безпеки та іншим аспектам, що безпосередньо пов'язані з цією тематикою, приділяється дуже багато уваги. При чому, ми повинні констатувати той факт, що думки авторів відображають різні погляди на одну й ту же саму проблематику. Це свідчить, що незважаючи на доволі сильний консерватизм щодо теми національної безпеки та оборони, в цієї сфері існує багатоманіття поглядів на концептуальні ідеї та зміст доктринальних документів. На наш погляд, такий плюралізм думок є дуже корисним з точки зору забезпечення загальної безпеки держави.

Також було проаналізовано такі основоположні для питань національної безпеки Німеччини документи як «Військово-політичні та військово-стратегічні засади та концептуальний основний напрямок перебудови Бундесверу» [17], «Директиви з оборонної політики» [23], «Концепція Бундесверу» [21], «Біла книга з питань політики безпеки Німеччини та перспективам розвитку збройних сил» [5; 26] тощо. Окремо варто загадати сучасний доктринальний документ, присвячений стратегії національної безпеки – «Міцність. Стійкість. Стабільність. Інтегрована безпека для Німеччини» [25]. На наш погляд, ця нова стратегія надає можливість Німеччині переосмислити підходи до національної

безпеки відповідно до реалій сучасного світу та змін в геостратегічній обстановки на континенті. По-перше, ці зміни полягають в тому, що Німеччина планує витратити на оборону більше коштів, тобто видатки на Бундесвер зростуть. По-друге, це посприє збільшенню замовлень та випуску продукції підприємствами оборонно-промислового комплексу. Загалом, це дозволить Німеччині ефективно використовувати у майбутньому всі необхідні механізми для стратегічного планування головних напрямків посилення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Воєнну доктрину сучасної держави можна визначити як систему прийнятих на певний період основних поглядів на запобігання війні та використання військової сили в інтересах забезпечення національної та міжнародної безпеки, на військове будівництво, а також на способи підготовки та ведення збройної боротьби з відбиття можливої агресії [3]. Політична сторона воєнної доктрини висловлює ставлення держави до проблеми війни та миру, розглядає військово-політичні цілі можливої війни, а також питання зміцнення безпеки країни.

Також поняття «воєнна доктрина» визначається як прийнята в державі система поглядів на сутність, мету, характер можливої війни, на підготовку до неї країни і збройних сил та на способи її ведення [4]. У цих офіційних документах фіксується ставлення держави до війни, визначається характер можливих воєнних завдань, способи їх рішення, а також головні напрями військового будівництва.

В державах-членах НАТО, до яких також з 1955 року входить Німеччина, воєнна доктрина визначається як фундаментальний набір принципів, якими керуються збройні сили, коли вони переслідують цілі національної безпеки [22].

Отже, виключне значення в реалізації завдань воєнної безпеки держави, визначенні головних напрямів її воєнної політики відіграє воєнна доктрина, тобто єдиний державний документ, в якому в комплексному, системному виді сформульовані офіційні концептуальні погляди в галузі оборони країни.

На сьогодні однією з провідних держав-членів НАТО є Німеччина. Особливо вагомою її роль є в економічній та політичній сфері Європейського союзу, який є першочерговим партнером НАТО на європейському континенті.

Головні напрями політики Німеччини в галузі безпеки визначаються її геостратегічним становищем, всеосяжною транснаціональною взаємодією в якості торговельно-економічної та індустріально розвиненої нації, а також

міжнародними зобов'язаннями, які зумовлені насамперед членством Німеччини в ООН, НАТО і ЄС [1].

Головним постулатом німецької політики в сфері безпеки та оборони є положення Конституції держави про те, що ФРН, будучи рівноправним членом об'єднаної Європи, зобов'язується служити справі забезпечення глобальної стабільності і безпеки (ст. 24) [19].

Політика Німеччини щодо питань національної безпеки вагомою мірою залежала від того статусу, який отримала країна по завершенню Другої світової війни, а згодом в цей процес корективи внесло об'єднання держави. Після того, як у 1955 році ФРГ вступило до НАТО, керівництво країни делегували деякі повноваження в сфері національної оборони саме Північноатлантичному альянсу, у тому числі стосовно питань стратегічного військового планування. Після 1990 року певні зміни у поглядах керівництва країни на загальні питання оборони держави, скорочення Бундесверу, перегляд актуальних питань зовнішньої та внутрішньої безпеки стали наслідком порушення сталих виробничих процесів щодо виготовлення зброї, військової техніки та боєприпасів, які, як виявилось, дуже потрібні в конфліктах високої інтенсивності. Але нова Стратегія усуває всі ці проблемні питання та дозволяє Німеччині удосконалити власну національну безпеку у відповідності до сучасних загроз.

Необхідно відзначити, що Німеччина вперше у своїй історії розробила «Стратегію національної безпеки», в якій зазначено основні зовнішні загрози країні та механізми протидії їм. Прийняти всеосяжну стратегію замість менш масштабних політичних документів нинішній уряд вирішив ще наприкінці 2021 року. Однак війна в Україні, яка спалахнула у лютому 2022 року, змусила кабінет канцлера Олафа Шольца переробити стратегію, виходячи з нової реальності. Росія в цьому документі названа «найсерйознішою загрозою миру та безпеці на євроатлантичному просторі» [6].

Відповідно до затвердженої Стратегії безпеки, яка має таку повну назву – «Стратегія національної безпеки «Міцність. Стійкість. Стабільність. Інтегрована безпека для Німеччини»» в майбутньому зовнішні та внутрішні загрози слід розглядати разом. Крім військових небезпек, це також включає кібератаки чи атаки на критично важливу інфраструктуру і зміну клімату. За словами міністерки закордонних справ Німеччини Анналени Бербок, «безпека у XXI столітті – це більше, ніж військові дії та дипломатія. Російська агресивна війна проти України показала, що мир і свобода не падають з неба. Виклики

безпеки Німеччини пронизують усі сфери життя. Це стосується, наприклад, ліків, а також кіберпростору та чистоти води» [24].

Нова Стратегія національної безпеки стверджує, що одним із найголовніших завдань Німеччини на сьогоднішній день є саме безпосередня участь у формуванні вільного міжнародного порядку, прихильного до міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй, суверенної рівності держав, незастосування сили, права народів на самовизначення та універсальних прав людини. Головний постулат – «Служити загальному світу в об'єднаній Європі» [20].

Тому не дивно, що Німеччина є одним із найбільших донорів військової допомоги Україні. В умовах затримки надання фінансової допомоги Україні з боку Вашингтону, канцлер Німеччини Олаф Шольц напередодні чергового саміту ЄС (1 лютого 2024 року) закликав європейські країни збільшити обсяги поставок озброєнь Україні, вказавши на небезпеку припинення такої допомоги з боку США [15]. Треба наголосити, що ФРН продовжує забезпечувати майже половину фінансової та військової допомоги Україні з-поміж країн ЄС. Необхідно зазначити, що цей процес коригується як з боку Німеччини, так і Сполучених Штатів Америки, уряди яких підкреслюють свою єдність в бажанні й далі надавати Україні фінансову, гуманітарну та військову підтримку [16].

Це повністю відповідає новій парадигмі безпекової стратегії Німеччини [14], яка зосереджується на трьох центральних вимірах: обороноздатності, стійкості, сталому розвитку. Необхідно стисло окреслити ці основні постулати та ті відповіді, які дає Стратегія на сучасні виклики й ризики.

«По-перше – Обороздатність (Wehrhaft):

безпека Німеччини нерозривно пов'язана із безпекою європейських партнерів і союзників;

зобов'язання перед НАТО і ЄС є непорушними, зміцнення Бундесверу як наріжного каменя європейської оборони – основне завдання і внесок у оборонні спроможності Північноатлантичного альянсу;

уряд зобов'язується виділяти на оборону 2 % ВВП протягом кількох років через спеціально створений фонд для Бундесверу (як заявив федеральний міністр фінансів К. Лінднер, кошторис цього фонду становитиме 100 млрд євро);

одночасно збільшуватимуться інвестиції в захист критичної інфраструктури, кібербезпеку, ефективну дипломатію, цивільний захист, спеціальну гуманітарну допомогу;

федеральний уряд усіляко сприятиме зміцненню оборонних можливостей ЄС, підтримуватиме подальшу інтеграцію об'єднання та його розширення за рахунок держав Західних Балкан, України, Республіки Молдова та, у довгостроковій перспективі, Грузії.

По-друге – Стійкість (Resilient):

базовий вільний демократичний порядок має бути краще захищений від нелегітимного зовнішнього впливу;

необхідно протидіяти спробам розділити світ на сфери впливу, застосовуючи пропаганду;

поділяючи цінності та інтереси партнерів, потрібно співпрацювати з країнами, які можуть не погоджуватися з нашими цінностями, проте зацікавлені у збереженні міжнародного порядку;

підтримуючи економічну відкритість, водночас необхідно зменшувати односторонні залежності, що існують, у постачанні критично важливих товарів у стратегічно важливих сферах;

основою стійкості та конкурентоспроможності є високий рівень інноваційності, технологічний та цифровий суверенітет, на забезпечення цього мають бути спрямовані подальші зусилля.

По-третє – Сталий розвиток (Nachhaltig):

фундаментальними завданнями століття залишаються стримування кліматичної кризи та боротьба з її виявами й наслідками, насамперед це стосується проблем збереження біорізноманіття, екосистем та продовольчої безпеки;

необхідно розробити стратегію захисту людей і природних систем від кліматичних загроз;

уряд прагне зміцнити глобальну продовольчу безпеку завдяки переходу до утворення стійких сільськогосподарських та продовольчих систем;

запобігання пандеміям і швидке реагування на них є ключовим чинником гарантування безпеки людства та залишається сферою особливих зусиль федерального уряду» [25].

Стосовно розділу «Обороздатність». У Стратегії чітко визначено подальше зміцнення Бундесверу, враховуються загрози, які можуть стати ймовірними з огляду на хід російсько-української війни. Мова йде про загрози для критичної інфраструктури, кібератаки, протидія російської дезінформації, а також проведення Російською Федерацією інформаційно-психологічних операцій.

У розділі «Стійкість» мова йде насамперед про захист демократичних цінностей та порядку від зовнішнього впливу – мається на увазі, що Німеччина повинна зосередитися над диверсифікацію енергоносіїв, в першу чергу природного газу. Головна мета – зробити Німеччину незалежною від російського впливу на ринку енергопостачання. Це робиться для посилення енергетичної безпеки країни та конкурентоспроможності німецької економіки, у тому числі воєнно-промислового комплексу.

Розділ «Сталий розвиток» зосереджує увагу на подоланні негативних наслідків, які викликані кліматичними змінами, розробка ефективних механізмів для запобігання різних пандемій. Також увага приділяється питанням вирішення та забезпечення продовольчої безпеки в усьому світі.

Також треба наголосити, що в загальному зовнішньополітичному контексті в Стратегії наголошується на безумовній підтримці «вільної, незалежної та демократичної України в її міжнародно визнаних кордонах» [14]. Це свідчить про те, що Німеччина розглядає російсько-українську війну як серозний виклик та загрозу стану справ у Європі та на найвищому державному рівні запевняє в допомозі українському народу в протистоянні російської агресії. Тут ми повинні наголосити, що, розглядаючи різні механізми надання допомоги Україні, включно з політичною підтримкою, Німеччина також переслідує такі власні цілі, як зміцнення національної безпеки держави. При цьому наголошується на постулаті, що саме через надання допомоги Україні, Німеччина має ефективні механізми не лише для посилення власної безпеки. Допомога Україні переслідує мету також разом з союзниками по Європейському Союзу (ЄС), і насамперед – по НАТО не допустити «поширення війни на сусідні країни». І тут наголошується, що Німеччина має амбітні плани перетворити Європейський Союз на геополітично активного гравця, який гарантує свою безпеку та суверенітет для майбутніх поколінь. Тож головним інструментом цього повинен бути Бундесвер. Тому керівництво Німеччини наголошує, що головним завданням політики безпеки держави є спроможність гарантувати «щоби ми [мається на увазі населення Німеччини] могли продовжувати жити в нашій країні у мирі та свободі. Для цього ми непохитно віддані НАТО та ЄС і зміцнюємо Бундесвер для виконання його основної місії – оборони країни та Альянсу» [7].

Висновки. Один з головних висновків з аналізу Стратегії полягає в тому, що Німеччина докорінним чином переглянула власну роль у європейській безпеці. Це дуже позитивний момент для України, адже Німеччина відходить від домінуючої у попередні роки ідеї, яка полягала в тому, що країни можуть

зближуватися через економічну взаємозалежність – і це головним чином торкалося відносин з Російською Федерацією, особливо в енергетичному секторі та постачання енергоносіїв. І затверджуючи цю Стратегію Німеччина голосно заявила про те, що бере на себе провідну в Європі роль щодо системного стримування агресії Росії.

Ми вважаємо, що у ролі основної ідеї Стратегії насамперед треба розглядати те, що Німеччина робить потужний акцент на щільності зв'язку між внутрішніми та зовнішніми загрозами та цілком враховує нерозривність нових підходів до безпекових викликів як у військовій площині, так і в усіх сферах цивільного життя нації. Тому головним завданням Стратегії проголошується гарантування мирного й вільного життя та безпеки громадян Німеччини за мінливих зовнішніх обставин.

Список використаних джерел та літератури:

1. Воєнна доктрина Німеччини. Мілітарний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/uk/articles/voenna-doktryna-nimechchynu/> (Дата звернення: 17.01.2023).
2. Горбулін В. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки / В. Горбулін, А. Качинський. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
3. Доктрина [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20527> (Дата звернення: 10.12.2023).
4. ДОКТРИНА ВОЄННА // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2.: Д-Й. – 1999. – С. 153.
5. Еволюція політики безпеки й оборони ФРН: Білі книги 1994 і 2006 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5041.html>. (Дата звернення: 14.11.2023).
6. Загарбницька війна проти України ставить під сумнів європейський порядок безпеки [Електронний ресурс] // Борисфен Інтел. – Режим доступу: <https://bintel.org.ua/analytics/zagarbnicka-vijna-proti-ukraini-stavit-pid-sumniv-yevropejskij-poryadok-bezpeki/> (Дата звернення: 26.06.2023).
7. Німеччина вперше прийняла національну стратегію безпеки [Електронний ресурс] // DW. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/nimeccina-vperse-prijnala-nacionalnu-strategiu-bezpeki/a-65910001> (Дата звернення: 14.06.2023).
8. #НІМЕЧЧИНА [Електронний ресурс] // Мілітарний. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/uk/tag/nimechchyna/> (Дата звернення: 14.01.2024).
9. Основні положення стратегії національної безпеки Німеччини [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/osnovni-polozhennya-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeku-nimechchynu> (Дата звернення: 23.06.2023).
10. Політика національної безпеки Німеччини в контексті запобігання викликам «жорсткої» безпеки [Електронний ресурс] / О.Л. Гільченко, Д.М. Верюгіна // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. – 2017. – Вип. 19. – С. 116–124. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2017_19_16
11. ПОЛІТИКА/НІМЕЧЧИНА. Стратегія нацбезпеки ФРН: в очікуванні відповідей [Електронний ресурс] // DW. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/strategia-nacbezpeki-frn-v-osikuvanni-vidpovidej-na-zapitanna/a-65908547>. (Дата звернення: 14.06.2023).

12. ПОЛІТИКА [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/z/633>. (Дата звернення: 01.03.2024).
13. Стратегія національної безпеки Німеччини: «Ніколи знову!» [Електронний ресурс] // Армія Інформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/06/25/strategiya-nacjonalnoyi-bezpeky-nimechchynu-nikoly-znovu/> (Дата звернення: 25.06.2023).
14. Тимошенко Р. Погляд на воєнну доктрину позаблокової України. / Р. Тимошенко, Ф. Саганюк, Ю. Макаров // Політичний менеджмент. – 2011. – № 4. – С. 126–136.
15. Шольц: Європейці повинні значно розширити підтримку України [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/24/7178135/> (Дата звернення: 24.01.2024).
16. Biden and Scholz discuss Ukraine aid in call [Electronic resource] // DW. – Mode of access: <http://tinyurl.com/pbb2upvj> (Last access: 17.01.2024).
17. Dokumente zum Zeitgeschehen Militärpolitische und militärstrategische Grundlagen und konzeptionelle Grundrichtung der Neugestaltung der Bundeswehr. Vorlage des Bundesministeriums der Verteidigung an den Verteidigungsausschuß. des Bundestages vom 20. Januar 1992 (Wortlaut) [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: <https://www.blaetter.de/node/19107/download> (Datum der Bewerbung: 14.10.2023).
18. Dreifke J. Das Fähigkeitsprofil der Bundeswehr-Planung 2018–2032. [Elektronische Ressource] / J. Dreifke. – Zugriffsmodus: <https://www.reservistenverband.de/wp-content/uploads/2019/08/Faehigkeitsprofil-2031.pdf> (Datum der Bewerbung: 01.03.2021).
19. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Elektronische Ressource] // Bundestag. – Zugriffsmodus: <https://www.bundestag.de/gg> (Datum der Bewerbung: 21.02.2024).
20. Integrated Security for Germany [Electronic resource] // Federal Foreign Office. – Mode of access: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf> (Last access: 14.02.2024).
21. Konzeption der Bundeswehr. [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: <https://www.bmvg.de/resource/blob/26544/9ceddf6df2f48ca87aa0e3ce2826348d/20180731-konzeption-der-bundeswehr-data.pdf> (Datum der Bewerbung: 20.11.2023).
22. Military Doctrine [Electronic resource] // RAND. – Mode of access: <https://www.rand.org/topics/military-doctrine.html> (Last access: 10.12.2023).
23. VERTEIDIGUNGSPOLITISCHE RICHTLINIEN für den Geschäftsbereich des Bundesministers der Verteidigung [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: https://zeitgedanken.blog/wp-content/uploads/2017/09/verteidigungspolitische_richtlinien_2003.pdf (Datum der Bewerbung: 17.12.2023).
24. Scholz nennt Nationale Sicherheitsstrategie ungewöhnlich und wichtig [Elektronische Ressource] // SPIEGEL. – Zugriffsmodus: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/olaf-scholz-nennt-nationale-sicherheitsstrategie-ungewoehnlich-und-wichtig-a-9f02d2c0-4d74-4dfb-829a-4c8176c82378> (Datum der Bewerbung: 14.06.2023).
25. Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf> (Datum der Bewerbung: 14.05.2023).
26. Weissbuch 2016 ZUR SICHERHEITSPOLITIK UND ZUR ZUKUNFT DER BUNDESWEHR [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975292/736102/64781348c12e4a80948ab1bdf25cf057/weissbuch-zur-sicherheitspolitik-2016-download-data.pdf> (Datum der Bewerbung: 17.11.2023).

References:

1. Voyenna doktryna Nimechchyny. *Militarynj.* Retrieved from: <https://www.rand.org/topics/military-doctrine.html> [In Ukrainian].

2. Horbulin, V., & Kachyns"kyj, A. (2010). *Stratehichne planuvannya: vyrishennya problem nacional"noyi bezpeky*. K.: NISD [In Ukrainian].
3. Doktryna. *Encyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny*. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-20527> [In Ukrainian].
4. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (1999). DOKTRYNA VOYeNNA. *Yurydychna encyklopediya* (s. 153). Ukrayins"ka encyklopediya im. M. P. Bazhana [In Ukrainian].
5. *Evoluciya polityky bezpeky j oborony FRN: Bili knyhy 1994 i 2006 rr.* Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5041.html> [In Ukrainian].
6. Zaharbynyc"ka vijna proty Ukrayiny stavyt" pid sumniv yevropejs"kyj poryadok bezpeky. *Borysfen Intel*. Retrieved from: <https://bintel.org.ua/analytics/zagarbnicka-vijna-proti-ukraini-stavit-pid-sumniv-yevropejskij-poryadok-bezpeki/> [In Ukrainian].
7. Nimechchyna vpershe pryjnyala nacional"nu stratehiyu bezpeky. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/nimeccina-vperse-prijnyala-nacionalnu-strategiu-bezpeki/a-65910001> [In Ukrainian].
8. #NIMEChChYNA. *Militaryj*. Retrieved from: <https://mil.in.ua/uk/tag/nimechchyna/> [In Ukrainian].
9. Osnovni polozhennya stratehiyi nacional"noyi bezpeky Nimechchyny. *Nacional"nyj instytut stratehichnyx doslidzhen" (NISD)*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/osnovni-polozhennya-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeky-nimechchyny> [In Ukrainian].
10. Hil"chenko, O., & Vyeryutina, D. (2017). Polityka nacional"noyi bezpeky Nimechchyny v konteksti zapobihannya vyklykam "zhorstkoyi" bezpeky. *Visnyk Mariupol"s"koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Istoriya. Politolohiya, 19*, 116–124 [In Ukrainian].
11. POLITYKA/NIMEChChYNA. Stratehiya nacbezpeky FRN: v ochikuvanni vidpovidej. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/strategia-nacbezpeki-frn-v-ocikuvanni-vidpovidej-na-zapitanna/a-65908547> [In Ukrainian].
12. POLITYKA. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/z/633> [In Ukrainian].
13. Stratehiya nacional"noyi bezpeky Nimechchyny: «Nikoly znovu!». *Armiya Inform*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2023/06/25/strategiya-naczionalnoyi-bezpeky-nimechchyny-nikoly-znovu/> [In Ukrainian].
14. Tymoshenko, R., Sahanyuk, F., & Makarov, Yu. (2011). Pohlyad na voyennu doktrynu pozablokovoyi Ukrayiny. *Politychnyj menedzhment, 4*, 126–136 [In Ukrainian].
15. Shol"c: Yevropejci povynni znachno rozshyryty pidtrymku Ukrayiny. *Yevropejs"ka pravda*. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/24/7178135/> [In Ukrainian].
16. Biden and Scholz discuss Ukraine aid in call. *DW*. Retrieved from: <http://tinyurl.com/pbb2upvj> [In English].
17. Dokumente zum Zeitgeschehen Militärpolitische und militärstrategische Grundlagen und konzeptionelle Grundrichtung der Neugestaltung der Bundeswehr. *Vorlage des Bundesministeriums der Verteidigung an den Verteidigungsausschuß. des Bundestages vom 20. Januar 1992 (Wortlaut)* Retrieved from: <https://www.blaetter.de/node/19107/download> [In German].
18. Dreifke J. *Das Fähigkeitsprofil der Bundeswehr-Planung 2018–2032*. Retrieved from: <https://www.reservistenverband.de/wp-content/uploads/2019/08/Faehigkeitsprofil-2031.pdf> [In German].
19. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. *Bundestag*. Retrieved from: <https://www.bundestag.de/gg> [In German].
20. Integrated Security for Germany. *Federal Foreign Office*. Retrieved from: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf> [In English].
21. *Konzeption der Bundeswehr*. Retrieved from: <https://www.bmvg.de/resource/blob/26544/9ceddf6df2f48ca87aa0e3ce2826348d/20180731-konzeption-der-bundeswehr-data.pdf> [In German].

22. Military Doctrine. *RAND*. Retrieved from: <https://www.rand.org/topics/military-doctrine.html> [In English].

23. VERTEIDIGUNGSPOLITISCHE RICHTLINIEN für den Geschäftsbereich des Bundesministers der Verteidigung. Retrieved from: https://zeitgedanken.blog/wp-content/uploads/2017/09/verteidigungspolitische_richtlinien_2003.pdf [In German].

24. Scholz nennt Nationale Sicherheitsstrategie ungewöhnlich und wichtig. *SPIEGEL*. Retrieved from: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/olaf-scholz-nennt-nationale-sicherheitsstrategie-ungewoehnlich-und-wichtig-a-9f02d2c0-4d74-4dfb-829a-4c8176c82378> [In German].

25. Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie. Retrieved from: <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf> [In German].

26. Weissbuch 2016 ZUR SICHERHEITSPOLITIK UND ZUR ZUKUNFT DER BUNDESWEHR. Retrieved from: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975292/736102/64781348c12e4a80948ab1bdf25cf057/weissbuch-zur-sicherheitspolitik-2016-download-data.pdf> [In German].

Artem Myronchuk,

Master's student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GERMANY'S NATIONAL SECURITY STRATEGY IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN WIDE-SCALE INVASION IN UKRAINE

Abstract. *The article analyses the main mechanisms of developing Germany's security strategy in the context of key issues and prospective threats to European security in the 21st century. By examining changes in the overall security landscape and contemporary challenges to the global order, it analyzes how countries' military security strategies shape approaches to defence and protection over a certain historical period.*

On the other hand, a detailed analysis of the prerequisites and course of military conflicts at the end of the 20th and the first decades of the 21st century allows the conclusion that those states capable of swiftly and effectively altering their approaches to security are able to resist external threats efficiently. To achieve this, a state must possess and continuously refine all doctrinal documents related to national defence matters.

The German doctrinal documents regarding the definition of national security fundamentals are specifically studied. This is pertinent for understanding shifts in the views of the senior military and political leadership on how to adequately ensure the state's integrity from external and internal threats. The article asserts that Germany's leadership pays significant attention to general security issues, including purely military aspects. Moreover, such shifts in perspectives occur under changes in the global military-political environment, not only in Europe but worldwide.

At the same time, the article examines the main sections of the latest National Security Strategy of Germany, which was approved in 2023. According to this document, one of Germany's primary tasks today is direct participation in shaping a free international order committed to international law, the United Nations Charter, and sovereign equality of states. Therefore, emphasis is placed on the fact that such an approach to national security issues and Germany's NATO membership are bases for providing significant military-technical assistance to Ukraine in countering Russian aggression.

Keywords: *Military strategy, national security, external threats, Germany, Bundeswehr, NATO, aid to Ukraine.*

Надійшла до редколегії 02.03.2024

УДК 908:94](477.61)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.9>

Олександр Набока,

*д-р іст. наук, проф.,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
Полтава, Україна*

Микола Зиза,

*канд. іст. наук, доц.,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
Полтава, Україна*

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФАКТОР ІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛУГАНЩИНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Анотація. У статті розглядається роль іноземних спеціалістів – європейців у становленні промислової бази Луганщини наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Відзначається, що попри її політичну та наукову важливість, ця тема, практично не досліджена представниками української історіографії.

Насамперед, висвітлюється діяльність шотландського підприємця К. Гаскойна, який у 1795 р. створив два провідних луганських підприємства – вугільну шахту у Лисичанську та металургійний завод у Луганську. Показані причини невдачі проекту К. Гаскойна, серед яких найголовніша – відсутність надійного сполучення між центрами промислового виробництва на Луганщині та кінцевими споживачами луганського вугілля та гармат, насамперед, російським Чорноморським флотом.

Внаслідок проведеного дослідження, автори дійшли до наступних висновків. Розвиток промисловості на Луганщині до якого було залучено європейських спеціалістів, наприкінці XVIII ст. зазнав невдачі. Головною причиною цієї невдачі була відсутність інфраструктури, для поєднання Луганщини із південними районами України. Запропоновані європейськими спеціалістами проекти організації річкового сполучення не мали позитивного результату. Створена волонтаристським рішенням уряду Катерини II, відірвана від місць постачань та провідних ринків збуту, база важкої промисловості на Луганщині була спроможна ледь підтримувати себе та у першій половині XIX ст. не змогла забезпечити ресурсами та гарматами у період війни 1853 – 1856 рр. російську армію та флот у чорноморському регіоні. Як відомо, неефективне забезпечення армії і стало однією з головних причин принизливої поразки Росії у Кримській війні 1853 – 1856 рр. Наступний період промислового розвитку Луганщини (більш успішний) розпочався у 70-х рр. XIX ст. та був пов'язаний із широким залученням приватних іноземних капіталів та активним будівництвом залізниць. Цей аспект розглядатиметься нами у наступних наукових статтях.

Ключові слова: К. Гаскойн, Сіверський Донець, важка промисловість на Луганщині, вугільна шахта у Лисичанську, металургійний завод у Луганську, іноземні спеціалісти-європейці.

Як відомо, одним з ключових факторів індустриального становлення Донбасу в цілому, та Луганщини наприкінці XVIII – на початку XX ст. було широке залучення інвестицій західних країн, також безпосередня участь західноєвропейських комерсантів у створенні великих промислових підприємств – флагманів динамічного регіонального розвитку. Як відзначав

провідний український науковець С. Плохій у популярній книзі «Брама Європи» – західноєвропейські капіталовкладення стали головною запорукою масштабного будівництва промислових підприємств, у той час як капітали російських та українських комерсантів (чиї ресурси були значно обмежені) були зосереджені у цукровій галузі та експортноорієнтованому секторі виробництва збіжжя. «Капітал, який трансформував український південь та схід забезпечили здебільшого французькі, британські та бельгійські банкіри. У перші десятиліття ХХ ст. іноземні компанії виробляли більш ніж 50% усієї української сталі, понад 60 % чавуну, 70 % вугілля та 100 % машинобудівної продукції. Російські компанії були обмежені в капіталі й ноу-хау, які застосували здебільшого в розробленні промислового потенціалу Москви та Санкт-Петербурга» [4, с. 242], – відзначав автор.

Таким чином, саме західні капітали дозволяли Наддніпрянській Україні подолати колоніальний характер економічної системи, який безумовно формувався в умовах спрямування лівової частки приватних та державних інвестицій у імперські центри.

Незважаючи на важливість теми залучення європейського капіталу у індустріальний розвиток України для розуміння сутності соціально-економічних процесів у нашій країні у ХІХ – на початку ХХ ст., її окремі аспекти розглянуті досить поверхово. Зокрема, потребує окремого, системного дослідження внесок європейських комерсантів, науковців та інженерів до процесу промислового становлення Донбасу та Луганщини у період, який досліджується. Як відомо, починаючи з 2014 р. – ці регіони є ареною військового протистояння України із імперським путінським режимом, який насаджує тезу про провідне значення Росії у системному цивілізаційному становленні Луганського краю, який до встановлення імперської російської влади був «Диким полем».

Відповідно, головною метою статті – є висвітлення ролі європейських промислових спеціалістів у процесі формування великої промисловості Луганщини у період, який досліджується, і, відповідно, розвінчання історичних та ідеологічних міфів, про видатну цивілізаторську роль Російської імперії у господарському освоєнні Луганщини. Серед завдань статті ми вбачаємо: огляд історіографії та джерельної бази; висвітлення діяльності перших європейців, які створювали промислові підприємства у регіоні, зокрема, К. Гаскойна та Ф. Ле Пле; аналіз результатів їхньої діяльності; розгляд втручання російського уряду у діяльність європейських спеціалістів на Луганщині у період, який досліджується.

Розглядаючи цю тему, ми спиралися переважно на опубліковані нотатки та записи європейських інженерів та комерсантів, які, наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. брали участь, або у створенні перших промислових підприємств на Луганщині, або були залучені до вивчення природних ресурсів, копалин та інфраструктурних можливостей регіону. Серед таких, наприклад, опубліковані результати вивчення покладів кам'яного вугілля та перспектив його видобутку для активізації промислового розвитку сходу та півдня сучасної України, які були написані французьким інженером Ф. Ле-Пле та опубліковані у 1854 р. [3].

Записи Ле-Пле дозволяють визначити позитивні та негативні результати промислового розвитку Луганщини у період який висвітлюється у статті. Серед останніх – була відсутність інфраструктури, яка дозволяла б поєднати перші промислові підприємства (шахта у Лисячий балці та металургійний завод у Луганську), створені у регіоні із кінцевими споживачами їх продукції у південних «малоросійських губерніях».

Брак інфраструктури для організації постачання великих масштабів промислової продукції з промислових підприємств Луганщини відзначав у своїх нотатках і шотландський підприємець К. Гаскойн, який наприкінці XVIII ст. був запрошений урядом Катерини II для будівництва Луганського металургійного заводу у Луганську, який мав забезпечувати гарматами російський Чорноморський флот. Його міркування щодо перспектив роботи створеного ним у 1795 р. підприємства були опубліковані істориком промисловості Донбасу П. Фоміним у книзі «Горная и горнозаводская промышленность Юга России» [6], яка була надрукована у 1915 р.

У цілому позитивно оцінюючи результати своєї діяльності, К. Гаскойн, однак, також відзначав неможливість ефективного функціонування Луганського заводу без організації системного інфраструктурного сполучення із південними регіонами України, на забезпечення якого зброєю та вугіллям і працювали створені шотландським комерсантом підприємства на Луганщині.

Нотатки К. Гаскойна та Ле-Пле дозволили нам дійти висновків про те, що створюючи наприкінці XVIII ст. промислові підприємства на сході сучасної України, російський уряд діяв волонтаристськ^і, не враховуючи важливих факторів та компонентів їх ефективної діяльності. У цій ситуації залучені європейські спеціалісти, попри їхній досвід та таланти, не могли виправити ситуацію.

«Шотландський» період життя та комерційної діяльності К. Гаскойна надає змогу розглянути опубліковані дебати британської Палати лордів за 1821

р. [9]. Питання, яке розглядали лорди полягало у тому, що напередодні переїзду до Російської імперії його компанію з виробництва гармат-карронад було визнано банкрутом і після його смерті кредитори домагалися передачі їм власності та активів, які шотландець заробив, працюючи на російський уряд.

Тема статті, серед іншого, вже розглядалася у колективній монографії «Нариси історії Луганщини» [2], яка була опублікована у 2023 р., спільно з провідними луганськими краєзнавцями В. Курило та О. Забудковою. Ця стаття є логічним продовженням попередніх надрукованих результатів досліджень.

Процес залучення іноземців – вихідців з Європи у промислове становлення Луганщини можна умовно розділити на два періоди.

Перший з них – почався наприкінці XVIII і продовжувався до 50-х рр. XIX ст. Цей етап характеризувався тим, що російська держава, забезпечуючи умови для своєї військово-політичної присутності у чорноморському регіоні, виступила ініціатором будівництва у Луганському краї низки промислових підприємств з видобутку вугілля та виготовлення зброї (гармат). Для цього уряд Катерини II почав залучати іноземних комерсантів, чия діяльність на батьківщині була пов'язана із цією галуззю. Серед таких був шотландець Карл Густав Гаскойн – шотландський підприємець, який керував металургійною фірмою «Carron», яка отримувала основний прибуток, забезпечуючи британський військово-морський флот гарматами, які мали назву «Карронади» [2, с. 166].

Проте справи у «Carron» йшли не дуже добре. Врешті решт, К. Гаскойн був змушений визнати себе банкрутом. 25 червня 1772 р. активи та власність його фірми були заарештовані [9, с. 413].

Намагаючись реанімувати справу, К. Гаскойн наполегливо звертався до Адміралтейства, намагаючись довести переваги використання «карронад». У 1785 р. він черговий раз звернувся до «контролера флоту Його королівської величності Ч. Міддельтона із 60-ти сторінковим трактатом, у якому розхвалював технічні можливості гармат, які виробляла його фірма. Невідомо, чи зацікавили Ч. Мідделтона міркування К. Гаскойна, проте його помітили у Санкт Петербурзі, з яким у Лондона назрівало співробітництво на фоні суперництва із Францією, яке тільки посилювалося. Пізніше, у 1805 р. трактат буде опублікований у Росії.

Ідеї К. Гаскойна зацікавили С. Грейга (1735 – 1788) – члена Російської академії наук, тодішнього очільника балтійської військово-морської бази у Кронштадті, та з 1775 р. – адмірала флоту Катерини II [7, с. 95]. Через рік він був запрошений на службу до Санкт Петербургу [8, с. 168].

К. Гаскойну було доручено пошук вугілля на території сучасної Луганщини, видобуток якого дозволив би отримати сировину для організації металургійного виробництва. Вже у 1894 р. шотландець рапортував у Санкт-Петербург, що він знайшов вугілля необхідної кількості та якості у районі сучасного міста Лисичанськ (тоді місцевість із назвою Лисяча Балка). Через рік під керівництвом К. Гаскойна почали працювати два важливих підприємства російської «оборонки» – металургійний завод у Луганську, де було запущено виробництво гармат переважно для російського Чорноморського флоту та Лисичанської шахти – яка забезпечувала сировиною, як луганське підприємство, так і чорноморське узбережжя [2, с. 166].

Для забезпечення потреб Луганського металургійного заводу, його перший керівник залучав іноземних спеціалістів, для яких була побудована перша «зразкова» вулиця у Луганську, яка отримала назву «Англійська».

Попри те, що К. Гаскойну вдалося налагодити випуск як лисичанського вугілля, так і луганських «Карронад» у промислових масштабах вже у 1799 р., в цілому його внесок у промислове становлення Луганщини слід оцінювати досить критично. По-перше, організація праці у Луганську та Лисичанську була побудована за методами, опрацьованими англійцями у їхніх віддалених колоніях, наприклад, у Австралії. Зокрема, у якості «чорноробочих» використовувалися каторжани, яких надавав російський уряд, компенсуючи брак вільнонайманих робітників, не існуючих як окремий стан у умовах панування рабської, кріпацької системи. У 1795 р. був виданий наказ, який передбачав «залучення робітників, яких надсилали у Херсон за різні провини злочинців, а також тих, хто прийшов у нові губернії з розпущених колишніх польських військ безмісцевих волоцюг» [6, с. 19]. Вірогідно, що мотивація працювати на великих «імперських будівництвах» у таких робітників була достатньо низькою.

Проте найголовнішою причиною фактичної невдачі К. Гаскойна полягала у тому, що створені ним підприємства відображали скоріше волонтаристські забаганки тодішнього російського уряду, ніж продуману стратегію системного освоєння краю. Зокрема, мало кому тоді приходило у голову, що нормальне функціонування великої індустрії залежало від інфраструктурних можливостей перевозити за багато кілометрів, як сировину, так і готову продукцію, причому у великих масштабах. Потрібні були не вози кріпаків навколишніх сіл, на які було покладено це завдання, а залізниця. Цю проблему визнавав К. Гаскойн. Характеризуючи незадовільний стан інфраструктури у Луганському краї, шотландець писав, що вона «і нині залишається у первісному стані і я відверто

визнаю себе у цій галузі настільки недостатнього знання, що жодними засобами від мене залежними, предмета цього виконати не в змозі [6, с. 11].

Попри свій критицизм, К. Гаскойн таки намагався організувати постачання Сіверським Дінцем. Про це, зокрема, згадував у своїх нотатках англійський мандрівник У. Кларк після відвідин Луганщини на початку ХІХ ст. [8, с. 168].

Внаслідок цього, ливарний завод у Луганську тривалий час працював на межі закриття, а лисичанське вугілля, хоча і вдавалося возити на південь, проте його вартість, внаслідок відсутності сполучення, зростала в рази. Внаслідок цього воно програвало конкуренцію із англійською сировиною, яку масово завозили у чорноморський регіон на модерних пароплавах, навіть не у якості товару, а у якості баласту. Цю тенденцію відзначав, зокрема, французький інженер та вчений Ф. Ле Пле, який у 30-х рр. ХІХ ст. був запрошений російським промисловцем А. Демідовим для дослідження вугільних покладів Донбасу та можливості їх видобутку. У своїх нотатках француз відзначав, що «англійське вугілля, яке привозилося у вигляді баласту в Чорне море продається за 19 копійок за пуд у Одесі, між тим воно стільки ж коштує у нижньосенському департаменті [3, с. 751].

Враховуючи брак залізничного сполучення, Ле Пле висловив пропозицію про налагодження постачання річками регіону, зокрема провідною водною артерією Луганщини – Сіверським Дінцем. «Затвердження правильної навігації Дінцем могло б надати значну важливість цим копалинам (Лисичанська – О. Н., М. З.), якщо зростає потреба у вугіллі на Чорному та Азовському морях, і особливо, якщо б воно не зустрічало там суперництва с англійським вугіллям» [3, с. 231].

У цей період про необхідність розвитку річкового сполучення Луганщини для перевезення промислових товарів заявляв ще один шотландець – геолог та інженер Родерік Мерчісон. На початку 40-х рр. ХІХ ст. він був запрошений російським урядом для геологічних досліджень різних регіонів Російської імперії. Серед іншого, він здійснив робочу поїздку у промислову зону Лисичанськ – Луганськ. Значна частина шляху між поселеннями була пройдена річкою Сіверський Донець, яку західний спеціаліст вважав перспективною з точки зору організації сполучення між Донбасом та чорноморсько-азовським узбережжям [5, с. 411].

У 1838 р. для реалізації вищезгаданих пропозицій у Англії був викуплений спеціальний пароплав. Проте, виявилось, що судно просідало на 10 дюймів

глибше ніж було потрібно для навігації Сіверським Дінцем (40 дюймів, замість можливих 30-ти) [5, с. 411].

Спроби реалізації цієї ідеї були продовжені європейськими спеціалістами у 60 – 70-ті рр. XIX ст. Зокрема, у 1863 р. німець за походженням, який займав у той час посаду начальника Луганської гірської округи Апполон Мевіус, санкціонував проведення досліджень щодо можливостей постачання лисичанського вугілля до металургійного заводу у Луганську. Як відзначалося вище, у той період – це була хронічна проблема, про яку згадував К. Гаскойн. І знову проект зазнав невдачі.

У 1870 р. до ідеї намагався повернутися голландський інженер Станг, який спеціалізувався на налагодженні промислової інфраструктури у його батьківщині. Спеціаліст був впевнений, що Сіверський Донець цілком прохідний для вугільних барж [5, с. 412].

Проте запропоновані проекти організації річкового сполучення не принесли позитивного результату.

Отже, попри досвід та сприяння з боку російської влади, перші європейські зусилля організувати промислове виробництво на Луганщині наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. досягли неоднозначних результатів. Головною причиною цього було відсутність надійного сполучення між центрами виробництва та кінцевими споживачами промислової продукції, перш за все, Чорноморською військово-морською базою у Севастополі. Таке інфраструктурне сполучення той час у Західній Європі вже активно забезпечувала залізниця. Намагаючись подолати цю проблему, європейські спеціалісти робили ставку на розвиток річкової інфраструктури, проте цей проект також не приніс бажаних результатів.

У такій ситуації, створена волюнтаристським рішенням уряду Катерини II, відірвана від місць постачань та провідних ринків збуту, база важкої промисловості на Луганщині була спроможна ледь підтримувати себе і у першій половині XIX ст. та не змогла забезпечити ресурсами та гарматами російську армію у період війни 1853 – 1856 рр. Як відомо, неефективне забезпечення армії і стало однією з головних причин принизливої поразки. Наступний період промислового розвитку Луганщини (більш успішний) розпочався у 70-х рр. XIX ст. та був пов'язаний із широким залученням приватних іноземних капіталів та активним будівництвом залізниць. Цей аспект розглядатиметься нами у наступних наукових статтях.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаско йн Ч. Описание об артиллерийском орудии, именуемом Карронада / Ч. Гаскойн. – Санкт-Петербург: Типография Шнора, 1805.
2. Курило В.С. Нариси історії Луганщини / В.С. Курило, О.В. Набока, О.А. Забудкова. – Полтава, Київ: Талком, 2023.
3. Ле-Пле Ф. Исследование каменноугольного Донецкого бассейна, произведенное в 1837–39 годах, по распоряжению А. Н. Демидова, главным горным инженером и профессором в Горной парижской школе, Ле-Пле / Ф. Ле-Пле. – Москва: Типография Маленво, Лалано и Эйро, 1854.
4. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / С. Плохій. – Харків: КСД, 2023.
5. Менделеев Д.И. Толковый тариф или исследование о развитии промышленности России в связи с её общим таможенным тарифом 1891 года / Д.И. Менделеев. – Санкт-Петербург: Типография В. Демакова, 1891.
6. Фомин П.И. Горная и горнозаводская промышленность Юга России / П.И. Фомин. – Харьков: Типография Бенгис, 1915.
7. Appleby J.H. Woronzow Greig (1805–1865), F.R.S., and His Scientific Interests / J.H. Appleby // Notes and Records of the Royal Society of London. – 1999. – Vol. 53, № 1. – P. 95–106.
8. Clarke E.D. Travels in Russia, Tartary and Turkey / E.D. Clarke. – Ipswich: Burton J. M., 1848.
9. The Scots Revised Reports: House of Lords series. 1821–1827. – Edinburg: William Green and Sons, 1898.

References:

1. Gaskoyn, Ch. (1805). *Opisanie ob artileriyskom orudii, imenuemom Karronada. Perevod s angliyskogo yazyka*. Saint Petersburg: Tipografiya Shpora [in Russian].
2. Kurylo, V.S., Naboka, O.V., & Zabudkova, O.A. (2023). *Narysy istoriyi Luhanshhyny*. Kiev, Poltava: Talkom. [in Ukrainian].
3. Le-Ple, F. (1854) *Issledovanie kamennougolnogo Donetskogo basseyna, proizvedennoe v 1837–39 godah, po rasporyazheniyu A. N. Demidova, glavnyim gornym inzhenerom i professorom v Gornoy parizhs koy shkole, Le-Ple*. Moscow: Malenvo, Lalano i Eyro. [in Russian].
4. Mendeleev, D.I. (1891). *Tolkovyy tarif ili issledovanie o razvitii promyshlennosti Rossii v svyazi s eyo obschim tamozhennyim tarifom 1891 goda*. Saint Petersburg: Tipografiya V. Demakova. [in Russian].
5. Plokhii, S. (2023). *Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskyykh voien do nezalezhnosti*. Kharkov: KSD. [in Russian].
6. Fomin, P.I. (1915). *Gornaya i gornozavodskaya promyshlennost Yuga Rossii*. Kharkov: Tipografiya B. Bengis. [in Russian].
7. Appleby, J.H. (1999). Woronzow Greig (1805–1865), F.R.S., and His Scientific Interests. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 53 (1), 95–106. [in English].
8. Clarke, E.D. (1848) *Travels in Russia, Tartary and Turkey*. Ipswich: Burton J. M. [in English].
9. *The Scots Revised Reports: House of Lords series. 1821–1827* (1898). Edinburg: William Green & sons. [in English].

Oleksandr Naboka,

Dr. Habil. (History), Professor,

Taras Shevchenko Luhansk National University, Poltava, Ukraine

Mykola Zyza,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko Luhansk National University, Poltava, Ukraine

THE WESTERN EUROPEAN FACTOR OF THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE LUHANSK REGION AT THE END OF THE XVIII – FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

Abstract. *The article researches the role of foreign specialists - Europeans in the formation of the industrial base of the Luhansk region at the end of the XVIII - the first half of the XIX century. It is noted that despite its political and scientific importance, this topic is practically not researched by representatives of Ukrainian historiography.*

First of all, are highlighted the activities and results of Charles Gascoigne, who in 1795 created two leading Luhansk enterprises - a coal mine in Lysychansk and a metallurgical plant in Luhansk. Are shown the reasons for the failure of the Gascoigne project, the most important of which is the lack of infrastructure that would allow the supply of industrial products from the Luhansk region to the southern region of modern Ukraine. This problem is tried to overcome with the help of foreign specialists, who proposed the organization of water communication on the Siverskyi Donets River for the transportation of industrial goods.

As a result of the conducted research, the authors reached the following conclusions. The development of industry in the Luhansk region, which involved European specialists at the end of the XVIII century failed. The main reason for this failure was the lack of infrastructure to connect the Luhansk region with the southern regions of Ukraine. The proposed projects of European specialists in the organization of the river connection did not bring a positive result. Created by the voluntarist decision of the government of Catherine II, cut off from the places of supply and leading sales markets, the base of heavy industry in the Luhansk region was barely able to support itself in the first half of the XIX century, and could not provide resources and cannons during the war of 1853 - 1856. As is known, the ineffective support of the army became one of the main reasons for the humiliating defeat. The next period of industrial development of the Luhansk region (more successful) began in the 1870s and was associated with the wide involvement of private foreign capital and the active construction of railways. We will consider this aspect in the following scientific articles.

Key words: *Ch. Gascoigne, Siverskyi Donets River, heavy industry in the Luhansk region, coal mine in Lysychansk, metallurgical plant in Luhansk, foreign specialists – Europeans.*

Надійшла до редколегії 27.02.2024

УДК 94(420).086:325.14(-054.7)“2005/2006”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.10>

Ярослава Смоленська,

студентка магістратури,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID: 0009-0009-0553-1621

ЗМІНИ МІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗА ПРЕМ'ЄРСТВА ТОНІ БЛЕРА (2005–2006)

***Анотація.** Розглянуто зміни, що стали наслідком терактів, здійснених натуралізованими громадянами Британії 7 липня 2005 року в Лондоні. У статті розглянуто широкий контекст теракту, включаючи його вплив на громадську думку та політичну атмосферу країни. Аналізуються публічні виступи Тоні Блера після згаданих подій, виділяються ключові моменти його реакції на терористичні акти та проаналізовано політичні рішення, що були прийняті відповідно до цієї реакції.*

Для кращого розуміння контексту змін міграційного законодавства під впливом терактів в Лондоні 7 липня 2005 року, було розглянуто попередні зміни, які впроваджував уряд лейбористів у цій сфері. Автор спрямовує дослідження на виявлення ключових викликів, з якими стикалися британські владні структури в контексті міграційної політики після терактів, а також на визначення можливих стратегій відповіді на ці виклики. Було проаналізовано різноманітні аспекти змін у законодавстві та практиці міграційної політики, такі як контроль на кордонах, процедури натуралізації, програми поселення біженців та інші аспекти, які впливали на життя мігрантів та загальну політичну атмосферу у країні. Стаття спрямована на більш глибоке розуміння взаємозв'язку між терористичними подіями, політичними реакціями на них та змінами у міграційній політиці, що є ключовим для розуміння подій того часу та їхніх наслідків на сьогоднішній день.

Ще з початку XXI ст. тривають наукові дискусії навколо взаємозв'язку тероризму та міграційних процесів. На початку нового століття велика кількість країн зіткнулася з реальною загрозою тероризму — кожна з них мала свою відповідь і свої наслідки. В статті проаналізована реакція Тоні Блера, якому, на відміну від своїх зарубіжних колег, вдалося реагувати, поступово розширюючи коло питань і акцентів, при цьому не похитнувши своє місце очільника держави. Він готував суспільство до змін міграційного та антитерористичного законодавства, які були заплановані ще до трагічних подій 7 липня 2005 року. Після терактів заплановані зміни було переглянуто, а також підкреслено їхню актуальність, що викликало жваві дискусії як в суспільстві так і в уряді.

***Ключові слова:** Тоні Блер, міграційна політика, тероризм, антитерористичне законодавство, Велика Британія, теракт в Лондоні.*

***Постановка проблеми.** У сучасному світі питання міграції та тероризму є серед найбільш актуальних і складних проблем, що вимагають уваги та комплексного аналізу. Міграція, як пересування населення з одного регіону чи країни в інший з різних причин стала не тільки важливим феноменом для сучасного суспільства, але і предметом глибокого вивчення та дослідження. У той же час, тероризм, як явище, що загрожує безпеці та стабільності у всьому світі також привертає значну увагу науковців та громадськості.*

На початку 2000-х взаємозв'язок між міграцією та тероризмом стає предметом все більшого інтересу для дослідження. До сьогоднішнього дня не вщухають дискусії стосовно того, наскільки міграційні потоки можуть стати каналами для пересування незаконних терористичних угруповань чи використовуватися як прикриття для їхніх дій. Як наслідок, акти тероризму можуть викликати реакцію урядів, яка впливає на міграційну політику країн.

Таким чином, розуміння взаємозв'язку між міграцією та тероризмом є важливим для розробки ефективних стратегій та політик, спрямованих на забезпечення безпеки та стабільності.

З початку XXI ст. Велика Британія зіткнулася з великими міграційними проблемами, які сформувалися ще в XX ст. внаслідок колоніальної політики Британії, Другої світової, Холодної війни та деколонізаційних процесів. На сьогодні британську міграційну політику науковці розглядають в контексті мультикультуралізму. Проте політика британського уряду змінювалася залежно від зовнішньо- та внутрішньополітичних викликів. Черговим таким викликом став теракт 2005 року в Лондоні, який відбувся під час прем'єрства Тоні Блера і уряду лейбористів.

Тоні Блер очолив уряд в 1997 році після тривалого керівництва консерваторів. На лейбористів покладали сподівання стосовно послаблення міграційних правил і законів, але Тоні Блер з першого дня прем'єрства мав жорстоку риторику в цьому питанні, його ціллю було взяття під більш жорсткий контроль міграційних потоків. Британія не могла зовсім відмовитися від мігрантів, оскільки потребувала дешеvu робочу силу, але уряд хотів контролювати, які саме мігранти прибуватимуть до країни. Британці ще в другій половині XX ст. мали проблеми з мігрантами, приплив нових сусідів з колишніх британських колоній викликав хвилю незадоволення. Ситуація стала ще більш напруженою після терактів 11 вересня 2001 року в США, що призвело до зростання обережності британського суспільства у відношенні до представників ісламу [20; 21]. А події в Мадриді 2004 року змусили в черговий раз підняти питання стосовно посилення міграційної політики. Серія терористичних актів негативно налаштувала суспільство проти мігрантів і мимоволі штовхала до зв'язування слабких міграційних правил з позитивними передумовами для потенційних терористичних актів. Дискусії стосовно взаємозв'язку тероризму і міграції не вщухають і сьогодні.

Актуальність теми про зміни в міграційному законодавстві Великої Британії після теракту 7 липня 2005 року стає особливо важливою в контексті сучасних глобальних викликів і криз. На фоні загострення ситуації в Ізраїлі та

потенційної загрози нових терактів, міграційне законодавство набуває стратегічного значення для забезпечення національної безпеки та управління ризиками. Події, пов'язані з міграційною кризою в Європейському Союзі після початку війни в Сирії підкреслюють актуальність вивчення та розуміння того, як країни реагують на внутрішні та зовнішні виклики через перегляд міграційних політик. Ця тема дозволяє врахувати контекст глобальних тенденцій та спробувати зрозуміти, яким чином відповідь на терористичні події впливає на нормативне середовище та соціокультурну динаміку сучасної Великої Британії.

Мета наукової статті полягає в дослідженні реакції тодішнього прем'єр-міністра Тоні Блера на теракт у Лондоні 7 липня 2005 року, а також вивченні впливу цих подій на зміни в міграційному законодавстві Великої Британії.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській науці діяльність британських урядів є достатньо дослідженою і викликає інтерес у багатьох науковців. Є низка вітчизняних науковців, які писали наукові статті, зосереджуючись саме на міграційній політиці, зокрема Л. Міхавчук [3], Н. Бойко [1] та Р. Банті. В них висвітлювалась загальна тенденція змін міграційної політики. Але питання взаємозв'язку змін міграційної політики та теракту в Лондоні в українській науці є малодослідженим, як і загалом тема теракту 7 липня 2005 року. Тому ми провели дослідження акцентуючи увагу на взаємозв'язку цих подій. Для аналізу реакцій Тоні Блера та подальших дискусій навколо нового законодавства були використані наукові дослідження іноземних дослідників (Джеймс Брендон [11], Ясмін Хусейн [17]), а також аналітичні дослідження проведені при зарубіжних університетах (аналіз міграційної політики Тоні Блера від Центру досліджень біженців Оксфордського відділу міжнародного розвитку при Оксфордському університеті [24] та аналіз терактів в Лондоні від Центру вивчення тероризму та політичного насильства при Сент-Ендрюському університеті [22]), оскільки ця тема викликає інтерес у британських та американських науковців. Більшість досліджень спрямовані на аналіз змін настроїв у суспільстві, встановлення взаємозв'язку між терактом та вторгненням до Іраку та Афганістану, а також визначення причин, що уповільнювали ухвалення антитерористичного законодавства. Але в цій статті ми зробимо акцент саме на виявленні взаємозв'язку тероризму та змін міграційної політики.

Виклад основного матеріалу. Під час передвиборчих перегонів лейбористи не мали чіткої програми щодо міграційної політики (можна припустити, що вони мали побоювання втрати голосів виборців при спробі використати це

питання, оскільки суспільство було надчутливим до цієї теми), але зауважували, що система потребує змін.

Варто зазначити, що лейбористи були більш активними в цьому питанні до початку виборчих перегонів і вже після них. Доказом цього є активна критика від Тоні Блера міграційної політики в 1995 році, яку впродовжували консерватори, де він посилався на порушення прав людини. Міграційна політика консерваторів тоді викликала хвилю незадоволення серед британців, яку підтримав лідер лейбористів, що перебував в офіційній опозиції [24].

Після приходу до влади, вже у першому маніфесті (1997 року) лейбористи згадали питання міграційної політики, що дає змогу зробити висновок: програма таки була розроблена, але не була представлена на загал, враховуючи напруженість навколо цієї теми в суспільстві. В цьому маніфесті вони наголосили на необхідності перегляду існуючої міграційної системи через її неефективність, що ознаменувало цілу епоху змін в міграційній сфері, які продовжувалися протягом перебування «нових лейбористів» (як вони самі себе визначали) при владі [12].

Для першого терміну лейбористів (1997–2001 роки), після тривалого правління консерваторів, незважаючи на загальні очікування, було характерним введення жорсткіших правил надання притулку. Але попри підвищену активність лейбористів в сфері міграційного законодавства, реформи все одно просувалися повільно і не давали бажаних результатів. Головним завданням цього періоду було пришвидшення процедури розгляду заяв на отримання притулку [3]. Загальна лейбористська стратегія бачення міграційної політики була викладена в Білій книзі 1998 року під назвою: «Чесніше, швидше та твердіше: сучасний підхід до імміграції та притулку», де зокрема аналізувалися помилки попередніх урядів та наголошувалося на «угоді» між шукачами притулку та урядом [15]. В законах «Про права людини» (1998 року) та «Про расові відносини» (2000 року) були прийняті положення проти дискримінації за расовою ознакою, зокрема останній розширював діяльність закону 1976 року на сфери, які не були охоплені, зокрема діяльність поліції та міграційної служби [25].

Після виборів 2001 року лейбористи, на чолі з Тоні Блером, продовжували очолювати уряд (2001-2005 роки). Цей період прем'єрства був наповнений скандальними рішеннями, критикою зовнішньої політики уряду та самого прем'єра. Зокрема, найбільш дискусійним питанням було введення військ до Іраку та Афганістану. Саме ці рішення суспільство неодноразово нагадуватиме Тоні Блеру після теракту в Лондоні 2005 року.

Спираючись на ці події, під час свого другого прем'єрства Тоні Блер продовжував реформування міграційної сфери, більше того останні світові події змусили його переглянути підхід, і як результат – британський уряд приходить до концепції «керованої міграції» [3]. Такий підхід вперше було обґрунтовано в Білій книзі 2002 року під назвою: «Безпечні кордони, безпечні гавані: інтеграція з різноманітністю в сучасній Британії», де підкреслювалася неминучість збільшення рівня міграції і як рішення було запропоноване не боротися з цим явищем, а використати його на користь держави, взявши міграційні потоки під контроль [16]. Перші нововведення були помітні в законі «Про громадянство, імміграцію та надання притулку» того ж року. Зокрема, велика увага була приділена новим категоріям осіб, які могли отримати громадянство (зокрема, відбулося розширення закону 1982 року, за яким громадянство могли отримати особи, які підходили під пункти визначені в цьому законі, але були народжені в період між 8 лютого 1961 року та 31 грудня 1982 року). Також, в новому законодавстві передбачалося позбавлення громадянства осіб, які отримали громадянство з народженням, якщо Державний секретар знайде підтвердження тому, що їхня діяльність становить загрозу інтересам Британії. Але це ставало можливим лише за умови наявності подвійного громадянства. Також, оформлювалися нові вимоги для отримання громадянства: урочиста присяга на вірність Британії, підвищувалися вимоги для до знання англійської мови, зокрема для тих, хто подавав заяви на громадянство як дружина або чоловік громадянина Британії.

У 2002 році також була розроблена нова програма HSMP, яка була спрямована на заохочення прибуття до Британії висококваліфікованих мігрантів [16].

Фінальним офіційним документом уряду лейбористів перед новими виборами стала п'ятирічна стратегія стосовно контролю кордонів, міграції та надання притулку, яка була представлена в лютому 2005 року. В цій стратегії продовжено курс на «керовану міграцію», вказуючи на посилення контролю, зокрема боротьбу з нелегальною міграцією та фіктивними шлюбами. Також, розглядається система балів, яка дозволить «обирати» потенційних мігрантів, яким буде надано притулок [14].

Третя перемога лейбористів на виборах передувала теракту в Лондоні в липні 2005 року. Ці події не могли не впливати на риторику Тоні Блера та його погляди стосовно міграційного питання, скоріше за все – ці події і визначали подальшу стратегію змін міграційної політики.

7 липня 2005 року – Тоні Блер перебував на 31-му саміті G8 в Шотландії, де лідери держав зібралися, щоб обговорити допомогу бідним країнам Африки та зміни клімату. Але вже о 8:51 Британія здригнулася від потужного вибуху в лондонському метро. За яким послідувало ще 3 потужних вибухи: два в метро і один в переповненому автобусі [22].

Перша офіційна урядова реакція на події з'явилася о 12:00, коли було опубліковано звернення, зняте в Глазго. Тоні Блер вийшов із короткою заявою, розраховуючи на розуміння з боку журналістів, через необхідність проведення попереднього розслідування та виявлення деталей. Він висловив намір повернутися до Лондону з метою отримання особистого звіту та проведення консультацій з поліцією та екстреними службами перед поверненням на зустріч G8. Окрім цього, в заяві він звернувся до своїх колег і попросив продовжувати роботу, оскільки на Саміті тривало обговорення питання допомоги країнам, які борються з бідністю [2].

Також, він зацентрував увагу на тому, що після його повернення держави G8 піднімуть питання про боротьбу з тероризмом, оскільки деякі з держав, представлених на Саміті, вже мали відповідний досвід в цьому питанні. Вже під час першого звернення Тоні Блер з впевненістю заявляв, що було здійснено терористичні атаки [19].

За годину після першого звернення вийшла спільна заява G8, яку зачитав особисто Тоні Блер. У згаданій заяві акцентувалася необхідність колективної реакції на загрозу, вважаючи подібні дії не просто атакою на окремі нації, але й загрозою для всього цивілізованого світу. «Ми не дозволимо насиллю змінити наше суспільство або наші цінності», – сказав Тоні Блер і засвідчив свою подальшу стратегію реакцій на події в Лондоні [19].

Наступні заяви Блера відбувалися вже з Лондону. В них він зосереджував акцент на відокремлення мусульманської громади Британії від терористів, підкреслюючи їхню готовність до співпраці. Він акцентував на тому що законслухняні мусульмани в Британії не мають страждати від цих помилкових суджень [5]. В своїх перших лондонських промовах він задав тон наступним. Відповідно, в наступних заявах йтиметься про мусульманську громаду в Британії, а також чітко транслюватиметься риторика, що уряд не збирається з цієї причини відступати від наміченої зовнішньої політики. Протягом липня промови Блера знаходили підтримку і серед інших партій, зокрема серед консерваторів. Сам Тоні Блер з цього приводу заявляв, що з іншими партіями було досягнуто консенсусу в питаннях необхідності нового законопроекту, але зазначав, що певні його положення є наріжним каменем, зокрема збільшення

терміну тримання під вартою підозрюваних в терористичній діяльності із 14 до 90 днів.

У своїй промові від 16 липня Блер заявив, що лідери партій зустрінуться з представниками мусульманської громади для пошуку найкращого варіанту в боротьбі з екстремізмом [7]. Це багато в чому відрізняло Британію в своїй реакції на теракти від інших держав, які також від них постраждали. Блер зробив акцент на співпраці, розуміючи, що будь-які подальші рішення пов'язані з міграційною політикою можуть зустріти супротив як в питанні занадто лояльних рішень, так і в питанні порушення прав людини та законодавства ЄС. Тому, постійним акцентом на співпрацю він ніби поступово готував британців до найбільш «компромісного» рішення.

Як було зазначено вище – в більшості своїх виступів Блер закликав розділяти радикальних представників Аль-Каїди та мирних мусульман, які проживають на території Британії, але ситуацію ускладнювало оприлюднення особистої інформації терористів-смертників. Три з чотирьох – народилися в Англії, одна – на Ямайці, але з дитинства проживала на території Сполученого Королівства. Отже, сам факт того, що терористами стали натуралізовані мігранти, ті хто був народжений і провів своє дитинство в Британії – викликав занепокоєння та розчарування серед суспільства [20].

Перед прем'єр-міністром постало важке завдання, він був затиснутий між двома таборами: ті хто вимагали посилення міграційного законодавства і ті хто посилалися на демократичні свободи. В одному зі звернень Блер висловив позицію про необхідність знайти баланс між свободою та безпекою [7]. Це могло стати однією з причин, чому прем'єр витримав паузу і оголосив про рішучі дії тільки в промові 5 серпня 2005 року, майже через місяць після трагедії. В інтерв'ю для BBC з нагоди річниці трагічних подій (липень 2015 року) журналіст не обійшов питання вторгнення до Іраку та Афганістану і запитав про те, чи не думав в ту мить Блер, що теракт став наслідком цього вторгнення. Відповідь Блера була досить стриманою і чіткою, він вказував на те, що не мав часу обдумувати такі речі – перед ним постала задача зрозуміти, що робити з тим, що сталося і прорахувати подальші дії [6].

Ми знаходимо підтвердження його словам в його діях. Тоні Блер робив досить обережні заяви, поступово розширюючи інформацію і вдаючись до нових акцентів, таких як необхідність прийняття нового антитерористичного законодавства і зменшення дискусій стосовно цього питання. Він не робив гучних заяв зопалу, навпаки вони були достатньо стриманими та очікуваними, а до оголошення про рішучі кроки він вдався лише через місяць, коли

попередньо добре вивчив питання, консультувався з мусульманською громадою та вивчав досвід іноземних держав. Розглянувши заяву Тоні Блера від 5 серпня 2005 р. про впровадження антитерористичних заходів, можна дійти висновку, що в своїх перших заявах він здійснював попередню підготовку суспільства до цих самих заходів.

Нову заяву Тоні Блер розпочав з критики суперечок, які виникали щоразу навколо обговорення нового антитерористичного законодавства, акцентуючи на недоцільності цього, коли буде запропоновано нове. Поділився тим, що детально вивчав досвід сусідніх країн в боротьбі з тероризмом та в питаннях депортацій, зокрема спирався на досвід Франції та Іспанії. Основною ідеєю цього виступу стало саме питання депортацій. Він розумів, що воно буде викликати активне обговорення серед демократичного світу, тому й вивчав зарубіжний досвід, а також розпочав переговори з рядом країн, з яких найчастіше прибувають мігранти, про гарантії безпеки для їхніх громадян, яких буде депортовано з Британії. Також, в заяві йшлося про більш ретельну перевірку претендентів на надання притулку і збільшення відмов в цьому питанні. Активного обговорення зазнала заява про збільшення утримування під вартою осіб, підозрюваних у зв'язках з тероризмом до 90 днів (згодом парламент заблокував цю ініціативу Блера). І наприкінці він анонсував нове антитерористичне законодавство на жовтень 2005 року.

Тоні Блер наголошував, що головною метою нового законопроєкту буде розширення криміналізації щодо дій та поведінки осіб, що можуть мати потенційний зв'язок з тероризмом, а також розширення повноважень поліції щодо їх перевірки та затримання [13].

Законопроєкт було розкритиковано, більшість критиків вказувала на його недостатній ступінь інноваційності, порівняно з попередньо оголошеними його характеристиками. Здебільшого новий законопроєкт тільки розширював попередні законодавчі акти, а ті положення, які були новими – викликали питання стосовно обмеження прав людини. Зокрема, вони ставили під сумнів презумпцію невинуватості, яку критики називали основою британського правосуддя. Оскільки, новий законопроєкт дійсно передбачав особливе ставлення до осіб, що підозрювалися в терористичній діяльності ще до доведення їхньої причетності (тримання під вартою до 90 днів для надання достатньої кількості часу для поліції на доведення провини).

Також, критики підкреслювали (зокрема, Фонд реформ Джозефа Раунтрі в своєму аудиті), що нове антитерористичне законодавство має сприяти досягненню двох цілей: точні та надійні розвідувальні дані та здатність успішно

переслідувати осіб пов'язаних з терористичними злочинами або планами подібних дій [10]. На думку опозиції, новий законопроект не вирішував ці питання в повному обсязі, а лише частково зачіпав їх, до того ж у досить провокаційний спосіб, що ймовірно не сприяло б поліпшенню ситуації, а можливо, навіть загостило б відносини мусульманської громади з урядом, що могло б створити нові загрози у майбутньому [10].

Варто зазначити, що обговорення про зміни в міграційному законодавстві велися ще до серії терактів в Лондоні. Зокрема, в них також підіймалися питання національної безпеки. Підтвердження ми знаходимо у зверненні сера Ендрю Тернбулла, тодішнього секретаря кабінету міністрів, до постійних секретарів у квітні 2005 року: «Мета полягає в тому, щоб запобігти тероризму шляхом усунення його причин...зменшення підтримки терористів шляхом впливу на соціальні та економічні проблеми», вказуючи на те, що деякі мігранти, швидше за все, страждають від безробіття та інших не вигідних умов. Неодноразово в уряді підіймали питання, що для зменшення ризику тероризму спершу варто звертати увагу на благоустрій та умови життя мігрантів в Британії і докладати зусиль для того, щоб рівень їхнього життя (а разом з тим і прихильність до уряду) зростали [27]. Однак такі івердження завжди були суперечливими і провокували активні обговорення, зокрема в британському суспільстві, де виникали питання щодо того, для кого конкретно має функціонувати уряд та чи має він приділяти увагу рівню життя певних груп населення. Ще більше питань і скептицизму з'явилося після оприлюднення особистих даних терористів [20], тому логічно було вважати, що за антитерористичним законодавством підуть зміни і в міграційній сфері. Під час жвавих дискусій після терактів 7 липня ставало очевидним, що ці дві сфери є нерозривними і реформування лише однієї з них не вдовольнило б суспільство.

Законопроект з антитерористичного законодавства отримав королівський дозвіл 30 березня 2006 року, попередньо витримавши критику і пройшовши через два читання. До затвердження він дійшов неповним. Не дивлячись на чітку позицію Тоні Блера і не бажання йти на компроміс, парламент не пропустив збільшення утримання підозрюваних у зв'язках з терористичними угрупованнями до 90 днів, у фінальному варіанті затвердили лише 28 днів. Загалом цей закон [29] розширював повноваження поліції в питаннях загрози національній безпеці і розширював список кримінальних порушень, які могли трактуватися як загроза тероризму, зокрема розповсюдження терористичних публікацій, заохочення до тероризму, відвідування місць, які використовуються для підготовки до терористичних актів (важливим є те, що двоє з чотирьох

терористів-смертників попередньо відвідували навчальні табори Аль-Каїди в Пакистані [11;17]), також дозволялися обшуки в місцях, де була підозра на володіння терористичними публікаціями.

Того ж 30 березня 2006 року було прийнято закон «Про імміграцію, притулок та національність» [29], який був поданий на розгляд, як законопроект ще в червні 2005 року, але був розширений у зв'язку з терактами. Цей закон надав біженцям право на апеляцію, у разі відмови у притулку, якщо вони не були помічені у зв'язках із терористами. Імміграційним офіцерам було дозволено конфісковувати документи мігрантів, також були введені біометричні тести, а людей з подвійним громадянством могли позбавити британського, якщо ті становили загрозу британському суспільству. Окрім цього запроваджувалася балова візова система, яка поділяла іммігрантів на категорії. Фактично це дозволяло Британії сортувати бажаних для неї мігрантів. Було сформовано 5 типів робочих віз: висококваліфіковані працівники, середньокваліфіковані із запрошенням на роботу, низькокваліфіковані, студенти, різні тимчасові робітники [1]. Таким чином, зміни в міграційному законодавстві продовжили стратегію Тоні Блера із «керованої міграції», більше того, вони остаточно утвердили балову систему отримання віз, що сприяло керуванню міграційних потоків.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити висновки, що станом на липень 2005 року уряд Великої Британії на чолі із лейбористами готував зміни в міграційному та антитерористичному законодавстві. Більшість з цих пропозицій були сформовані ще до переобрання лейбористів на третій термін керування країною. Теракти 7 липня в Лондоні лише пожвавили дискусію і підняли її на новий рівень, а також дещо змістили акценти. Деякі пункти, такі як балова система для віз, стало легше проштовхнути до прийняття на офіційному рівні, а окремі пропозиції, як наприклад збільшення тримання під вартою підозрюваних у тероризмі – навпаки гальмувалися. Трагічні події у Лондоні сприяли комунікації влади з громадянським суспільством в питанні майбутніх змін в країні, оскільки до обговорення долучали і мусульман, і нащадків корінних британців. Також достатньо жорстко постало питання взаємозв'язку міграційної політики та національної безпеки, дискусії навколо ще довго продовжуватимуться.

Стосовно голови уряду Тоні Блера, можна виділити, що його реакція і стратегія її оприлюднення відрізнялася від його зарубіжних колег, які стикалися із подібними загрозами. Він реагував досить виважено і методично, поступово розширюючи коло питань і що важливо, попри критику у свій бік

стосовно відповідальності за вторгнення до Іраку та Афганістану, йому вдалося втриматися на посаді і просунути власний антитерористичний законопроект, під егідою пошуку балансу між свободою та безпекою. Не дивлячись на те, що і на сьогоднішній день йому закидають непряму провину в трагічних подіях у Лондоні 7 липня 2005 року [26], але завдяки вдало обраній стратегії ці обвинувачення не похитнули його на посаді прем'єра.

У підсумку варто зауважити, що теракти в Лондоні не стали основною причиною змін міграційного законодавства в Британії, але точно стали каталізатором суспільного залучення до обговорень і реакцій у цій сфері, а також підштовхнули уряд до більш рішучих дій і навіть в певний момент змусили партії дійти загального консенсусу. Ці події мали вплив на формування громадської думки щодо подальшої міграційної політики, а також підкреслили необхідність розробки ефективного антитерористичного законодавства. Таким чином, теракти 7 липня 2005 року в Лондоні не лише вплинули на сучасні підходи до міграційної політики, але й скорегували напрямок дискусій та дій у цій сфері, відображаючи важливість ефективного реагування на складні виклики сучасності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойко Н.І. Міграційна політика Сполученого Королівства та міграція з України (1990–2020 рр.) / Н.І. Бойко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2020. – № 31. – С. 41–49.
2. Глобальна солідарність напередодні саміту «великої вісімки» [Електронний ресурс] // DW. – 2005. – 04 липня. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/глобальна-солідарність-напередодні-саміту-великої-вісімки/a-2476480> (Дата звернення: 12.02.2024).
3. Міхавчук Л.Ф. Процедурно-правові зміни в імміграційній політиці уряду нових лейбористів (1997–2007 рр.) / Л.Ф. Міхавчук // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2013. – Т. 25-26. – С. 270–274.
4. Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/contents> (Last access: 02.02.2024).
5. AP Archive. British PM makes address to nation after arriving back in London [Electronic resource] // YouTube. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=4WOH5fuDJTQ> (Last access: 02.02.2024).
6. BBC News. Tony Blair: How I heard about 7/7 attacks [Electronic resource] // YouTube. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=2OmEG15Ac7o> (Last access: 03.02.2024).
7. BBC News. Full text: Blair speech on terror [Electronic resource] // BBC News. – Mode of access: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4689363.stm (Last access: 03.02.2024).
8. Blair confronts «evil ideology» [Electronic resource] // CNN. – 2005. – 20 July. – Mode of access: <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/07/19/london.attacks/index.html> (Last access: 10.02.2024).
9. Blair shocked «bombers» were British // CNN. – 2005. – 13 July. Mode of access: <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/07/13/london.blair/> (Last access: 10.02.2024).
10. Blick A. The Rules of the Game: The government's counter terrorism laws and strategy [Electronic resource] / A. Blick, S. Weir // A Democratic Audit Scoping Report for the Joseph

Rowntree Reform Trust. – 2005. – Mode of access: https://www.jrrt.org.uk/wp-content/uploads/2019/06/terrorism_scoping_report-2005.pdf (Last access: 10.02.2024).

11. Brandon J. Al-Qa'ida's Involvement in Britain's «Homegrown» Terrorist Plots [Electronic resource] / J. Brandon // CTC. – 2009. – Vol. 2, No. 3. – Mode of access: <https://ctc.westpoint.edu/al-qaidas-involvement-in-britains-homegrown-terrorist-plots/> (Last access: 05.02.2024).

12. British Labour Party. New Labour: Because Britain Deserves Better [Electronic resource]. – 1997. – Mode of access: <http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1997/1997-labour-manifesto.shtml> (Last access: 02.02.2024).

13. C-SPAN Prime Minister News Conference [Electronic resource] // C-SPAN. – Mode of access: <https://www.c-span.org/video/?188346-1/prime-minister-news-conference> (Last access: 05.02.2024).

14. Controlling our Borders: Making Migration Work for Britain 2005. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c7415ed915d48c240fd64/6472.pdf> (Last access: 07.02.2024).

15. Fairer, Faster and Firmer: A Modern Approach to Immigration and Asylum. [Electronic resource]. – 1998. – Mode of access: <https://www.gov.uk/government/publications/fairer-faster-and-firmer-a-modern-approach-to-immigration-and-asylum> (Last access: 07.02.2024).

16. Highly skilled migrant programme (HSMP) 2002. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gov.uk/government/publications/highly-skilled-migrant-programme-hsmp> (Last access: 07.02.2024).

17. Hussain Y. Securitized Citizens: Islamophobia, Racism and the 7/7 London Bombings [Electronic resource] / Y. Hussain, P. Bagguley // The Sociological Review. – 2012. – Vol. 60, No. 4. – P. 715–734. – Mode of access: [https://eprints.whiterose.ac.uk/80516/2/securitisedcitizens4socrevrevfinal280512\[1\].pdf](https://eprints.whiterose.ac.uk/80516/2/securitisedcitizens4socrevrevfinal280512[1].pdf) (Last access: 10.02.2024).

18. Immigration, Asylum and Nationality Act 2006. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/13/contents> (Last access: 10.02.2024).

19. ITN Archive. 7/7 London Bombings: Tony Blair and George Bush React to News of Attacks [Electronic resource] // YouTube. – 2005. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=xHJL2bL1UgQ> (Last access 03.02.2024).

20. Journeyman Pictures. What Radicalised and Motivated the London 7/7 Bombers? [Electronic resource] // YouTube. – 2005. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=JAS2jjXOUAQ> (Last access 09.02.2024).

21. Kundnani A. The Death of Multiculturalism [Electronic resource] / A. Kundnani // Race & Class. – 2002. – Vol. 43, №. 4. – P. 67–72. – Mode of access: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/030639680204300406> (Last access: 10.02.2024).

22. Lehr P. The 7 July London Bombings: Islamic Extremism Strikes Again - Elcano Royal Institute [Electronic resource] / P. Lehr // Elcano Royal Institute. – Mode of access: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-7-july-london-bombings-islamic-extremism-strikes-again/> (Last access: 07.02.2024).

23. London Tense Despite Blair's Speech [Electronic resource] // NPR. – Mode of access: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4772133> (Last access: 10.02.2024).

24. Maughan B. Tony Blair's Asylum Policies: The Narratives and Conceptualisations at the Heart of New Labour's Restrictionism [Electronic resource] / B. Maughan // RSC Working Paper Series. – 2010. – No. 69. – Mode of access: <https://www.rsc.ox.ac.uk/files/files-1/wp69-tony-blairs-asylum-policies-2010.pdf> (Last access: 10.02.2024).

25. Race Relations (Amendment) Act 2000. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/34/contents> (Last access: 03.02.2024).

26. Real Stories. London 7/7 Bombings: Debunking The Myths (Conspiracy Documentary) [Electronic resource] // YouTube. – Mode of access: https://www.youtube.com/watch?v=_oMMatsr7QI (Last access 03.02.2024).
27. Rubin G. Balancing fear: why counter-terror legislation was blocked after the Oklahoma City and London Bombings / G. Rubin // *Historia Actual Online* 22. – 2010. – P. 125–142.
28. Secure borders, safe havens: Integration with diversity in modern Britain (White Paper) 2002. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gov.uk/government/publications/secure-borders-safe-haven-integration-with-diversity-in-modern-britain> (Last access: 07.02.2024).
29. Terrorism Act 2006. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/contents> (Last access: 03.02.2024).

References:

1. Boyko, N.I. (2020). Mihratsiina polityka Spoluchenohto Korolivstva ta mihratsiia z Ukrainy (1990–2020 rr.). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, 31, 41–49 [In Ukrainian].
2. Hlobalna solidarnist naperedodni samitu «velykoi visimky» (2005, 04 July). *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/глобальна-солідарність-напередодні-саміту-великої-вісімки/a-2476480> [In Ukrainian].
3. Mihavchuk, L.F. (2013). Protsedurno-pravovi zminy v immihratsiinii politytsi uriadu novykh leiborystiv (1997–2007 rr.). *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, 25-26, 270–274 [In Ukrainian].
4. Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/contents> [In English].
5. AP Archive. British PM makes address to nation after arriving back in London. *YouTube*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=4WOH5fuDJTQ> [In English].
6. BBC News. Tony Blair: How I heard about 7/7 attacks. *YouTube*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=2OmEGI5Ac7o> [In English].
7. BBC News. Full text: Blair speech on terror. *BBC News*. Retrieved from: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4689363.stm [In English].
8. Blair confronts «evil ideology» (2005, 20 July). *CNN*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/07/19/london.attacks/index.html> [In English].
9. Blair shocked «bombers» were British (2005, 13 July). *CNN*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/07/13/london.blair/> [In English].
10. Blick, A., & Weir, S. (2020). The Rules of the Game: The government's counter terrorism laws and strategy. *A Democratic Audit Scoping Report for the Joseph Rowntree Reform Trust*. Retrieved from: https://www.jrrt.org.uk/wp-content/uploads/2019/06/terrorism_scoping_report-2005.pdf [In English].
11. Brandon, J. (2009). Al-Qa`ida's Involvement in Britain's «Homegrown» Terrorist Plots. *CTC*, 2 (3). Retrieved from: <https://ctc.westpoint.edu/al-qaidas-involvement-in-britains-homegrown-terrorist-plots/> [In English].
12. British Labour Party (1997). *New Labour: Because Britain Deserves Better*. Retrieved from: <http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1997/1997-labour-manifesto.shtml> [In English].
13. C-SPAN Prime Minister News Conference. *C-SPAN*. Retrieved from: <https://www.c-span.org/video/?188346-1/prime-minister-news-conference> [In English].
14. Controlling our Borders: Making Migration Work for Britain 2005. Retrieved from: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c7415ed915d48c240fd64/6472.pdf> [In English].
15. Fairer, Faster and Firmer: A Modern Approach to Immigration and Asylum (1998). Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/fairer-faster-and-firmer-a-modern-approach-to-immigration-and-asylum> [In English].

16. Highly skilled migrant programme (HSMP) 2002. Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/highly-skilled-migrant-programme-hsmp> [In English].
17. Hussain, Y. & Bagguley, P. (2012). Securitized Citizens: Islamophobia, Racism and the 7/7 London Bombings. *The Sociological Review*, 60 (4), 715–734. Retrieved from: [https://eprints.whiterose.ac.uk/80516/2/securitisedcitizens4socrevfinal280512\[1\].pdf](https://eprints.whiterose.ac.uk/80516/2/securitisedcitizens4socrevfinal280512[1].pdf) [In English].
18. Immigration, Asylum and Nationality Act 2006. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/13/contents> [In English].
19. ITN Archive. 7/7 London Bombings: Tony Blair and George Bush React to News of Attacks. *YouTube*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=xHJL2bL1UgQ> [In English].
20. Journeyman Pictures. What Radicalised and Motivated the London 7/7 Bombers? (2005). *YouTube*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=JAS2jjXOUAQ> [In English].
21. Kundnani, A. (2002). The Death of Multiculturalism. *Race & Class*, 43 (4), 67–72. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/030639680204300406> [In English].
22. Lehr, P. (2005). The 7 July London Bombings: Islamic Extremism Strikes Again. *Elcano Royal Institute*. Retrieved from: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-7-july-london-bombings-islamic-extremism-strikes-again/> [In English].
23. London Tense Despite Blair's Speech. *NPR*. Retrieved from: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4772133> [In English].
24. Maughan B. (2010). Tony Blair's Asylum Policies: The Narratives and Conceptualisations at the Heart of New Labour's Restrictionism. *RSC Working Paper Series*, 69. Retrieved from: <https://www.rsc.ox.ac.uk/files/files-1/wp69-tony-blairs-asylum-policies-2010.pdf> [In English].
25. Race Relations (Amendment) Act 2000. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/34/contents> [In English].
26. Real Stories. London 7/7 Bombings: Debunking The Myths (Conspiracy Documentary). *YouTube*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=oMMatsr7QI> [In English].
27. Rubin, G. (2010). «Balancing fear: why counter-terror legislation was blocked after the Oklahoma City and London Bombings». *Historia Actual Online* 22, 125–142. [In English].
28. Secure borders, safe havens: Integration with diversity in modern Britain (White Paper) 2002. Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/secure-borders-safe-haven-integration-with-diversity-in-modern-britain> [In English].
29. Terrorism Act 2006. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/contents> [In English].

Yaroslava Smolenska,

Master's student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CHANGES IN MIGRATION LEGISLATION DURING TONY BLAIR'S PREMIERSHIP (2005–2006)

Abstract. *This article examines the aftermath of the terrorist attacks carried out by naturalized British citizens on July 7, 2005, in London. It explores the broader context of the attack, including its impact on public opinion and the political climate of the country. The article analyzes Tony Blair's public statements following the event, identifies the key points of his response to the terrorist attack, and evaluates the political decisions made in accordance with this response. It also*

investigates the factors that influenced changes in migration legislation and their consequences for British society.

In order to better understand the context of changes in migration legislation under the influence of the July 7, 2005, terrorist attacks in London, the author examined the previous changes implemented by the Labour government in this area. The author aimed to identify the key challenges faced by the British authorities in the context of migration policy after the terrorist attacks, as well as to determine possible strategies for responding to these challenges. Various aspects of changes in migration policy legislation and practice, such as border controls, naturalization procedures, refugee resettlement programs, and other aspects that affected the lives of migrants and the overall political atmosphere in the country, were analyzed. The article aims at a deeper understanding of the relationship between terrorist events, political reactions to them and changes in migration policy, which is key to understanding the events of that time and their consequences today.

Since the beginning of the XXI century, there have been ongoing scientific discussions about the relationship between terrorism and migration processes. At the start of the new century, numerous countries faced the real threat of terrorism, each responding differently with its own set of consequences. The article analyzes Tony Blair's reaction, contrasting it with that of his foreign counterparts. Blair managed to respond by gradually expanding the scope of issues and accents while maintaining his position as head of state. He prepared society for changes in migration and anti-terrorist legislation, which were already in progress before the tragic events of July 7, 2005. These laws were subsequently revised and gained even greater relevance, sparking lively discussions both in society and within the government.

Key words: *Tony Blair, migration policy, terrorism, anti-terrorist legislation, Great Britain, terrorist attack in London.*

Надійшла до редколегії 04.03.2024

УДК 94(477):341:305

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.11>

Tetiana Chubina,

*Dr. Habil. (History), Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety
named after Chernobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9383-3604*

Yanina Fedorenko,

*Dr. Habil. (History), Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety
named after Chernobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine
Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5206-0705
Researcher ID: O-8901-2019*

HISTORICAL FEATURES OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL LEGISLATION AND ITS IMPLEMENTATION IN THE MECHANISM OF REALIZATION OF THE STATE POLICY OF ENSURING EQUAL RIGHTS AND OPPORTUNITIES FOR WOMEN AND MEN IN UKRAINE

***Abstract.** The article analyzes the history of the adoption of international legal acts during the 20th– the first third of the 21st century, aimed at protecting the equal rights and opportunities of women and men, as well as the specifics of the activation of legal mechanisms for the formation of national gender equality policy.*

The purpose of the article is to investigate the historical features of the formation of international legislation based on the analysis of the sources involved in the research, using the latest principles and methods of scientific and historical knowledge and analyze its implementation in the mechanism of realization of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men in Ukraine.

The scientific novelty lies in the comprehensive study of the historical process of the introduction of the main international normative legal acts and the peculiarities of their implementation into national legislation.

The authors proposed a periodization of the history of the formation of international legislation and the implementation of its main normative legal documents into the mechanism of realization of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men.

Conclusions. Taking into account the specifics of the chosen topic, we have highlighted three chronological periods during which the process of forming international legislation aimed at protecting women's rights took place, as well as its implementation in the legal system of Ukraine with the aim of developing effective levers for regulating issues related to the establishment of gender equality in Ukrainian society and prevention of any manifestations of violence.

The first period (1980s – early 1990s) covers the beginning of the process of signing and ratifying the first international documents on ensuring gender equality between women and men and the beginning of the formation of national legislation.

The second period (the mid-late 1990s of the 20th century) is the time of active work of various platforms of world forums and conferences aimed at protecting women's rights, as well as

the participation of Ukrainian delegations in the development of international and pan-European documents aimed at expanding the rights and opportunities of women part of the society.

The third period (the beginning of the 21st century – our time) is the stage when the main efforts of the international community focused on solving issues related to the protection of women during military conflicts, as well as their protection from any type of violence. The stage is characterized by the strengthening of Ukraine's cooperation with international partners and the improvement of the national policy on ensuring gender equality due to the implementation of progressive norms of international law into its own legal system.

Keywords: *gender equality, international law, national legislation, domestic violence, military conflict.*

Introduction. Gender equality is a sensitive indicator of the development of states with a high degree of democracy and civilization. The member states of the European Union are the clear example of this statement, which demonstrates not only a strong economic level, but also a high level of protection regarding the observance of the rights and freedoms of every citizen, regardless of their gender, and also direct significant efforts to eliminate gender imbalances in every sphere of public life and overcoming gender stereotypes in the public mind.

In June 2022, being the object of Russia's military aggression, Ukraine received the status of a candidate for membership of the European Union. Moreover, 71 percent of citizens of the EU member states at that time already considered our country a part of the European family.

The very attitude towards Ukraine, as well as the process of preparing it for membership in the EU, imposes on the state certain obligations, consisting in the implementation of a number of recommendations necessary for the start of negotiations on joining the European Community. One of them is the introduction of EU law into national legislation. Considering this fact, an important step on the way to European integration is the implementation of international and pan-European legal norms regarding the observance of gender equality of women and men into the legal system of Ukraine, as well as the possibility of their implementation due to the effective functioning of the national gender policy mechanism.

Certain steps have already been taken by the state (more than 30 international documents on gender issues have been signed and ratified), but there is still a lot of painstaking work ahead to eliminate unresolved problems, primarily aimed at improving the already existing legislative framework in terms of ensuring gender equality in Ukrainian society and adapting it to the legal system of the European Union. The implementation of this task undoubtedly requires the generalization of knowledge about the historical development of international law and the specifics of the implementation of normative legal acts that ensure equal rights and opportunities

for representatives of different genders in the Ukrainian legal space, and, therefore, makes the chosen topic relevant, socially and politically significant.

Research analysis. The topic, which deals with questions related to various aspects of gender, as well as with the problems of ensuring gender equality between women and men, is relatively new in the field of historical community research.

For the most part, this issue has become the object of scientific research by a whole constellation of domestic scientists in such fields of knowledge as psychology, sociology, partly legal sciences. T. Martsenyuk [7] was one of the innovators who began to professionally study the phenomenon of gender and gender equality. Some authors worth mentioning, in particular, B. Smutok [12], who characterizes the development of gender aspects of the domestic legal framework through the prism of international legislation. At the same time, there is a need to study the process of the formation of international gender legislation and the specifics of its implementation into the national legal framework precisely from the historical point of view, which caused the authors to turn to this problem.

The purpose of the article is to investigate the historical features of the formation of international legislation and its implementation in the mechanism of implementation of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men in Ukraine. This will be achieved on the basis of the analysis of the sources involved in the research and using the latest principles and methods of scientific and historical knowledge.

The statement of the basic material. The history of the formation of international legislation and its implementation into the national legal framework for ensuring gender equality can be divided into several stages, which are characterized by their specificity and dynamism. The first stage began when Ukraine was a part of such a totalitarian entity as the Soviet Union and lasted until the mid-90s of the 20th century. Then Ukraine, as one of the most affected by the German occupation in the Second World War, received the right to become a founding member of the United Nations, and, therefore, to participate in the adoption and ratification of further UN normative documents. The United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women was one of the revolutionary documents on gender issues that formed the basis of the future legal framework for ensuring gender equality in the world and the mechanisms for its realization and implementation in each country (CEDAW). It was adopted by the UN General Assembly on December 18, 1979, and ratified today by 189 states, which de facto undertook to develop mechanisms for the implementation of gender equality policy and eliminate all discriminatory provisions against women in national legislation, as well as bear

responsibility at the state and international levels for violations of its main provisions [1, p. 4].

Although the topic of equality of human rights and freedoms was far from new. Firstly it was raised in 1789 at the level of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen during the French Revolution, as well as in the Bill of Rights in 1791 in the form of amendments to the Constitution of the United States of America, and later enshrined in several constitutions of European countries that came into force in the 19th century. However, these regulatory documents were adopted at the national level and had no international jurisdiction. The first document of the global international level was adopted only in the middle of the 20th century, in 1948, in the form of the Universal Declaration of Human Rights, as well as several different normative documents, such as the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Social, Cultural and Economic Rights, etc.

In the second half of the 20th century, when the world was engulfed by the second wave of feminism, the process of regulatory and legal regulation of women's rights deepened. Therefore, such documents as the Convention on the Political Rights of Women, adopted in 1952, and the Convention on Consent to Marriage, Marriageable Age and Registration of Marriages of 1962 appeared. However, the need to create a separate normative act became more and more obvious to the world public, which drew attention and placed the main emphasis on equal rights and opportunities exclusively for the female part of society, and also guaranteed the implementation of the main mechanisms for building national political decisions regarding ensuring gender equality in the world and equal access to various opportunities for representatives of both sexes. After all, in most countries, problems with ensuring equal rights, as well as opening access to opportunities to realize themselves in various spheres of life for women at that time, remained relevant and, what was the main thing, were not supported by regulatory and legal frameworks.

That is why the adoption of the Convention in 1979 is considered a practically revolutionary step, which turned into a basic foundation in the formation of the main political mechanisms for ensuring gender equality at both the international and national levels. The entire content of the Convention is based on three principles, the first is equality, which is realized in such aspects as equality of opportunities, equality of access to opportunities, equality of results, the second principle is to ensure non-discrimination, the third is the obligations of the state [1, p. 7–8]. A number of provisions of this regulatory document were completely new. Thus, for the first time in the text of the Convention, an official interpretation of the concept of «discrimination against women» was given. In particular, Article 1 defines this

phenomenon as any distinction, exception or limitation based on sex, that has the effect or purpose of weakening or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, regardless of their marital status, on the basis of the equality of men and women, human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, public or any other field [1, p. 9].

The process of implementation of this normative-legal document into the national normative-legal framework was rather long in terms of time. Initially, the Ukrainian Soviet Socialist Republic joined the signing of the Convention in Copenhagen in July and ratified it in late December 1980, with a reservation at the end of the document: «In accordance with paragraph 2 of article 29 of the Convention, the Ukrainian Soviet Socialist Republic does not consider itself bound by the provisions of paragraph 1 of article 29 of the Convention, according to which any dispute between two or more participating states regarding the interpretation or application of this Convention, not resolved by negotiation, shall be referred to a request by one of the parties to the arbitration or to the International Court of Justice, and declares that in order to refer such dispute to arbitration or to the International Court of Justice, the consent of all parties involved in the dispute is necessary in each individual case» [2].

Further steps to implement the main provisions of this normative document into the legal system of Ukraine were already taken during the period of independence, when in 1999 our state joined the adoption by the United Nations of the Optional Protocol to the Convention, which allowed natural persons to apply to the UN Committee on the Elimination of Discrimination individual complaints regarding women. The ratified protocol entered into force at the beginning of the 21st century – in 2003 [3].

Today, our state has joined or adopted about 73 different regulatory and legal documents on the basis of the main articles of the Convention, that contributed to the formation of mechanisms for the implementation of gender equality policy in Ukraine.

In particular, the list of positions that can be held by women was expanded, and important steps were taken to reduce the gender gap in wages. Women were given access to such areas of life as politics and economics, which were usually considered a purely male prerogative. Also, it was important that the concept of «domestic violence» replaced the rather vague term «violence in the family» and expanded the circle of persons who can be prosecuted for committing such actions.

The Verkhovna Rada of Ukraine, based on the content of the Convention, adopted several important laws that currently ensure the implementation of gender

equality policy. Among these, we can single out the Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men», adopted in 2005 [4], Law of Ukraine «On Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine» of 2012 [5] and the Law of Ukraine «On Prevention and Combating Domestic Violence», adopted on December 7, 2017 [6].

In addition, during the 83rd session of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women on October 18–19, 2022, the delegation of the Ukrainian Government defended the ninth report on the implementation of the main provisions of the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) and listened to all comments on the work done. Ukrainian delegation also outlined further ways of building a policy to ensure gender equality, which is a clear confirmation of our country's fulfillment of the obligations imposed on it by the ratification of the Convention.

The second period of formation and implementation of international legislation in the mechanism of implementation of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men in Ukraine began in the mid-1990s of the 20th century and lasted until the beginning of the 21st century. At this time, numerous Ukrainian delegations took part in the work of many platforms during the holding of various conferences devoted to issues of equality between women and men, it is necessary to single out the fourth World Conference on the Status of Women in 1995, which was held in Beijing, as a result of which the Beijing Declaration and the Beijing Declaration were adopted action platform [7]. The action platform provided for the implementation of such worldview components as potential, will, the right to choose for women, as well as the opportunity to use their rights in a wide range, in particular, the right to education, the right to equal pay, etc. To this end, twelve critical problem areas were identified that required a collective public effort to address them. Among them, the following can be highlighted: growing poverty, unequal access to education and health care services, the problem of persistent violence against women, problems related to the consequences of armed conflicts, inequality in the provision of economic and political services, stereotypes about women and inequality in access to various communications, lack of respect and weak protection of women's rights, etc [8].

The main provisions of the Beijing Platform for Action and the Beijing Declaration later became the basis for the formation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, peace, security», as well as the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Regarding our country, the regulatory documents intensified the

development of a national political mechanism for ensuring gender equality between women and men and accelerated the adoption of laws of Ukraine that ensured the parity position of representatives of both sexes, as well as started the creation of an effective system to prevent various manifestations of domestic violence.

The third period of integration of international legislation into the mechanism of formation of the national gender policy of Ukraine began in the early 21st century and continues until now. At this time, Ukraine joined a number of international resolutions and conventions, which helped to finalize the coordinated work of political mechanisms to achieve gender equality in Ukrainian society.

Thus, United Nations Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security», which was adopted in 2000, became quite important for the functioning of the gender equality policy in one of the most important sectors of our country's life – the security and defense sector. Its signing was a logical consequence of the accumulation of military conflicts in the world: the attack of Al Qaeda terrorists on New York, the Pentagon (USA) and the increase in the activity of various terrorist groups in the East regions, military conflicts in Iraq, Afghanistan, and Syria. These gave the world public an understanding of the fact, that, firstly, women (especially civilians) suffer much more from conflicts and their consequences than men, and, secondly, teaching the female part of society in the processes of conflict resolution and peace negotiations is also not equal compared to men.

The text of Resolution 1325 aims to oblige the parties involved in armed conflicts to comply with the norms of international law that protect the interests of both adult women and adolescent girls, as well as children, and recommends establishing the responsibility of all states to stop lawlessness, as well as the prosecution of persons who committed war crimes involving sexual and other types of violence, as well as genocide [9].

The pages of the document also contain appeals by the UN Security Council to apply a gender approach when organizing and signing peace agreements and emphasize the consideration of the special needs of women in such processes that accompany military conflicts as repatriation, resettlement and rehabilitation, reintegration and post-conflict recovery.

In addition, the Resolution recommends involving a greater number of women in decision-making, which would ensure the effective functioning of various institutions at the national, regional and international levels for the prevention, and in case of occurrence, the regulation and resolution of military conflicts. Also, according to the text of the resolution, the states that joined its ratification were proposed to develop national programs for the training of personnel of the security

and defense sectors (military, police and other security services) from the standpoint of observing gender equality.

Ukraine became the first country to join the implementation of Resolution 1325, being in a state of military conflict, which was provoked by the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by Russia, as well as the attack of the Russian Federation on the eastern regions of our country. On February 24, 2016, the first National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» was adopted, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine for the period until 2020, and on October 28, 2020, it was extended for the period until 2025. The main provisions of the Resolution were implemented in the document. In particular, in each structural unit belonging to the security and defense sector, a gender impact assessment was conducted, and strategic steps were also developed for the formation of mechanisms for ensuring gender equality. For this purpose, a full-time position of gender adviser was introduced in all structural units, whose duties included monitoring the observance of gender equality, as well as preventing manifestations of gender-related violence in the structural unit [10]. After the start of the full-scale war launched by Russia against Ukraine on February 24, 2022, the National Action Plan underwent an update on December 16, 2022, in accordance with the changes made by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1150 [11]. The text of the document reflected all the realities of the life of Ukrainians after the start of hostilities, namely, the increase in the number of recorded cases of sexual violence committed against women, especially in the de-occupied regions, today law enforcement officers have limited opportunities to investigate all reported cases of violent acts. Among the shortcomings of the work of the services, such problems as the lack of knowledge and skills of persons whose work falls under the implementation of the National Plan, the absence of an effective mechanism for identifying various security challenges taking into account gender aspects, limited material resources, as well as insufficient technical support have been recorded.

At the beginning of the second decade of the 21st century, several more important normative legal documents were also adopted, which had a significant impact on the further improvement of the mechanism of implementation of gender policy at the national level. Thus, on May 11, 2011, the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (better known to the general public as the Istanbul Convention) was signed in Istanbul. The convention became the first comprehensive international legally binding document that specifically addressed the topic of violence against women.

The authors of the document note that its uniqueness was related to the dichotomous simultaneous treatment of violence. On the one hand, it was recognized as a violation of human rights, and on the other, as one of the types of discrimination.

It is worth noting that the main purpose of this document is to protect people from such a shameful manifestation of violence as domestic violence. The main provisions of the convention proclaimed the prevention of harassment and the elimination of violence against women, contributed to the elimination of various manifestations of discrimination and encouraged the signatory states to adhere to the principles of gender equality in their national legislation and to develop policies to protect all victims of violence, in particular, and domestic violence, and also contributed to the construction of an algorithm for providing assistance to organizations and law enforcement agencies to eliminate any manifestations of violence [12].

The Ukrainian delegation also participated in the development of the main provisions of the document, but the way to its ratification and implementation into the national legal framework took 11 years and was full of political manipulations and speculations. Thus, for the first time, an attempt was made to ratify the Istanbul Convention at the national level in 2016, five years after its signing. However, such a step was not supported by the parliamentary majority in the Verkhovna Rada, as its adoption was strongly opposed by the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, which warned the people's elected officials against its decision, putting forward its main argument as «the threat of distorting the young generation's sexual identity, popularizing same-sex sexual relations and the spread of cases of gender dysphoria among children and young people» [12].

The next step to ratify the convention, made in 2020, also failed. Only on June 20, 2022, the majority of deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine finally ratified the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena. Thus, starting from 2022, the convention has legal force on the territory of Ukraine.

Recommendation № 30 to the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, adopted by the United Nations in 2013, became another important document that strengthened the effect of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and was related to the normalization of issues, related to the destructive impact of conflicts on the female part of the population. The purpose of the Recommendation was to develop clear mechanisms for ensuring the rights of women in conflict-related situations, protecting their rights, and strengthening the role of women during peace negotiations and in

matters related to conflict resolution. The Recommendation draws attention to current problems in which a gender component can be traced, namely, the problem of violence and human trafficking, the problems of refugees, equal access to the spheres of education and health care, as well as issues related to the implementation of reforms in the security sectors, as well as disarmament, demobilization and reintegration of the military personnel [13]. Our state has implemented its main provisions and applies them in improving the mechanisms of the security and defense sector of Ukraine and timely response to the main challenges regarding the violation of women's rights that have appeared before our state in the last two years.

Conclusion. In general, we can state that starting from the end of the 1970s of the XX century and until now, there has been active work on the international arena aimed at protecting women's rights and giving them equal opportunities with men in such areas of public life as politics, economy, education, etc. Every accepted and ratified convention, resolution, and action plan was adopted under the influence of external factors, ranging from the total violation of women's rights and limited opportunities to realize themselves in the modern world to the growing number of cases of physical, sexual, psychological, economic violence, the victims of which were and still are mostly women. And, therefore, they are the bricks with the help of which an effective mechanism of both international and national policy aimed at ensuring gender equality is currently being formed.

Each historical period of the formation of international legislation and its implementation into the mechanism of realization of the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men in Ukraine had its historical features. In particular, the first period (1980s – early 1990s) includes the beginning of the process of developing norms for the legal protection of women's rights, the signing of the first international documents on ensuring gender equality between women and men, in particular, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the provisions of which later became the basis for the development of mechanisms for the functioning of the national gender policy. The second (mid-late 1990s of the 20th century) includes the stage of active work at various sites of world forums and conferences aimed at protecting women's rights, as well as the participation of Ukrainian delegations in the development of international and pan-European documents aimed at expanding the rights and opportunities of women part of society. A characteristic feature of the third (beginning of the 21st century – our time) period is the direction of the main efforts of the international community on the development of legal foundations (Resolution of the UN Security Council «Women, Peace, Security», Recommendation № 30 to

the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) to ensure the effective protection of women during military conflicts, as well as protection from any kind of violence. The stage is characterized by the strengthening of Ukraine's cooperation with international partners and the improvement of the national policy on ensuring gender equality due to the implementation of progressive norms of international law into its own legal system.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та факультативний протокол до конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. – К.:USAID, 2016. – 45 с.
2. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]: від 18.12.1979 р. // Офіційний сайт ТОВ «Професійні видання». – Режим доступу: https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/konvencii/konvenciya-pro-likvidaciyu-vsikh-form-diskriminacii-schodo-zhinok (Дата доступу: 10.01.2024).
3. 18 грудня – День підписання Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс] // Офіційний сайт офісу омбудсмена. – Режим доступу: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/18-grudnya-den-pidpisannya-konvenciyi-oon-z-likvidaciyi-vsikh-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok (Дата доступу: 11.01.2024).
4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс]: від 08.09.2005 р. № 2866-IV // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (Дата доступу: 15.01.2024).
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 6.09.2012. № 5207-VI // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (Дата доступу: 15.01.2024).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс]: Закон України від 07.12. 2017 № 2229-VIII // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>(Дата доступу: 17.01.2024).
7. Марценюк Т. Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Т. Марценюк // Портал «Гурт». – Режим доступу: <https://www.gurt.org.ua/articles/31821/>(Дата доступу: 20.01.2024).
8. Пекінська декларація [Електронний ресурс]: від 15.09.1995// Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text (Дата доступу: 21.01.2024).
9. Міжнародні зобов'язання України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] // Україна до НАТО. – Режим доступу: <https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/mizhnarodni-zobov-iazannia-ukrainy-u-sferi-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostey-zhinok-i-cholovikiv/> (Дата доступу: 21.01.2024).
10. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]: від 28.10.2020 р. № 1544-р // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (Дата доступу: 23.01.2024).
11. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України № 1544 [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів від 16. 12. 2022 р. № 1150-р // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2022-%D1%80#Text> (Дата доступу: 01.02.2024).
12. Смуток Б. Стамбульська конвенція. Що це таке і чому ратифікацію так довго відкладали [Електронний ресурс]/ Б. Смуток // CHAS.NEWS. – 2022. – Режим доступу:

<https://chas.news/news/stambulska-konventsiiya-scho-tse-take-i-chomu-ratifikatsiyu-tak-dovgo-vidkladali> (Дата доступу: 03.02.2024).

13. Жінки на захисті миру та безпеки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Музею жіночої та гендерної історії. – Режим доступу: <https://gendermuseum.com/міжнародні-та-національні-документи/> (Дата доступу: 03.02.2024).

References:

1. Konventsiiia pro likvidatsii vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok ta fakultatyvnyi protocol do konventsii z likvidatsii vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok. (2016). Kyiv [in Ukrainian].

2. Konventsiiia pro likvidatsii vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok (1979, 18 hrudnia). *Ofitsiyni sait TOV «Profesiini vydannia»*. Retrieved from: https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/konvencii/konvensiia-pro-likvidatsiyu-vsikh-form-diskriminacii-schodo-zhinok [in Ukrainian].

3. 18 hrudnia – Den pidpysannia Konventsii OON z likvidatsii vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok (2022, 18 hrudnia). *Ofitsiyni sait ofisu ombudsmena*. Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/18-grudnya-den-pidpisannya-konvensiyyi-oon-z-likvidatsiyi-vsikh-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok [in Ukrainian].

4. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy № 2866-IV (2005, 08 veresnia). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zasady zapobihannia ta protydiv dyskryminatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy № 5207-VI (2012, 06 veresnia). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zapobihannia ta protydiv domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy № 2229-VIII (2017, 07 hrudnia). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

7. Martseniuk, T. (2016) Ideia ta tsinnist hendernoї rivnosti u politytsi Yevropeiskoho Soiuzu. *Portal «Hurt»*. Retrieved from: <https://www.gurt.org.ua/articles/31821/> [in Ukrainian]

8. Pekinska deklaratsiia (1995, 15 veresnia). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text [in Ukrainian].

9. Mizhnarodni zoboviazannia Ukrainy u sferi zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv (2022). *Ukraina do NATO*. Retrieved from: <https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/mizhnarodni-zobov-iazannia-ukrainy-u-sferi-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostey-zhinok-i-cholovikiv/> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2025 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1544: (2020, 28 zhovtnia). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1544: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv № 1150-p (2022, 16 hrudnia). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Smutok, B. (2022) Stambulska konventsiiia. Shcho tse take i chomu ratyfikatsiiu tak dovoho vidkladaly? *Chas.news*. Retrieved from: <https://chas.news/news/stambulska-konventsiiya-scho-tse-take-i-chomu-ratifikatsiyu-tak-dovgo-vidkladali> [in Ukrainian]

13. Zhinky na zakhysti myru ta bezpeky (2020). *Ofitsiyni sait Muzeiu zhinochoї ta hendernoї istorii*. Retrieved from: <https://gendermuseum.com/міжнародні-та-національні-документи/> [in Ukrainian].

Тетяна Чубіна,

д-р іст. наук, проф.,

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля

Національного університету цивільного захисту України
Черкаси, Україна

Яніна Федоренко,

д-р іст. наук, проф.,

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля

Національного університету цивільного захисту України

Черкаси, Україна

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано історію ухвалення міжнародних нормативно-правових актів протягом XX – першої третини XXI ст., спрямованих на захист рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, а також досліджено специфіку активації юридичних механізмів формування національної політики гендерної рівності.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу залучених до дослідження джерел, оперуючи новітніми принципами та методами науково-історичного пізнання, дослідити історичні особливості формування міжнародного законодавства та його імплементації в механізм реалізації державної політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в Україні.

Наукова новизна – комплексно досліджено історичний процес впровадження основних міжнародних нормативно-правових актів та особливості їх імплементації у національне законодавство.

Авторами запропоновано періодизацію історії формування міжнародного законодавства та імплементації його основних нормативно-правових документів у механізм реалізації державної політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

Висновки. Зважаючи на специфіку обраної теми, нами виділено три хронологічних періоди, впродовж яких відбувся процес формування міжнародного законодавства, спрямованого на захист прав жінок, а також імплементація його у правову систему України з метою вироблення ефективних важелів регулювання питань, пов'язаних із встановленням гендерної рівності в українському суспільстві та запобігання будь-яким проявам насильства.

Перший період (1980-та – початок 1990-х рр.) охоплює початок процесу підписання та ратифікації перших міжнародних документів щодо забезпечення гендерної рівності жінок і чоловіків та початок формування національного законодавства.

Другий період (середина-кінець 1990-х рр. XX ст.) – час активної роботи різноманітних майданчиків світових форумів, конференцій, спрямованих на захист прав жінок, а також участь українських делегацій у розробці міжнародних та загальноєвропейських документів з метою розширення прав і можливостей жіночої частини суспільства.

Третій період (початок XXI ст. – наш час) – етап, коли основні зусилля міжнародного товариства зосередились на вирішенні питань, пов'язаних із захистом жінок під час військових конфліктів, а також захистом їх від будь-якого виду насильства. Етап, для якого характерним є посилення співпраці України із міжнародними партнерами та удосконалення національної політики щодо забезпечення гендерної рівності завдяки імплементації прогресивних норм міжнародного права у власну правову систему.

Ключові слова: гендерна рівність, міжнародне право, національне законодавство, домашнє насильство, військовий конфлікт.

Надійшла до редколегії 15.01.2024

НАУКОВА ХРОНІКА

УДК: 929:930:327 Мартиненко А.

Тарас Грищенко,

*д-р іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна*

СТО РОКІВ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА АНАТОЛІЯ МАРТИНЕНКА

Анотація. 22 березня 2024 р. В Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулась всеукраїнська наукова конференція «Історія міжнародних відносин ХІХ – ХХІ ст.», присвячена 190-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка і сторіччю від дня народження доктора історичних наук, професора Анатолія Костянтиновича Мартиненка. У конференції взяли участь 58 науковців, які представляли різні університети і генераційні групи дослідників. З доповідями на пленарному засіданні виступили д.і.н., доц. Тарас Грищенко, який висвітлив життєвий шлях і наукову спадщину професора А.Мартиненка, і д.і.н., проф. Олександр Цветков, котрий виклав свій погляд на президентську кампанію 2024 р. в США. У своєму виступі Т.Грищенко сказав, що професор А.Мартиненко народився 20 березня 2024 р. у Києві в родині корінних киян. Після закінчення середньої школи у 1941 р. Він був мобілізований до збройних сил і невдовзі став активним учасником ІІ світової війни. У 1944 р. вступив до Київського національного університету імені Тараса Шевченка і став студентом першого набору новоствореного факультету міжнародних відносин. Професійна кар'єра А.Мартиненка охоплює понад пів століття історії його альма матер. Захищені ним кандидатська дисертація «Російсько-болгарські відносини від проголошення незалежності Болгарією до початку першої Балканської війни 1908 — 1912 рр.» (1953) і докторська дисертація «Російсько-болгарські відносини в епоху імперіалізму» (1968) зробили його першорядним дослідником у царині історії імперіалістичної політики Росії на Балканах. Обидві дисертації та кілька монографій А.Мартиненка переважно базувались на широкому діапазоні першоджерел. Професор Мартиненко був популярним університетським лектором і відданим керівником своїх численних аспірантів. Його теоретичним позиціям як дипломатичного історика були притаманні позитивістські та реалістські підходи, які характеризувались переконанням у визначальній ролі державних акторів у міжнародних відносинах. Анатолій Костянтинович Мартиненко помер 2 листопада 2014 р. і був похований у родинному похованні на Байковому цвинтарі у Києві.

Ключові слова: історія міжнародних відносин, Анатолій Мартиненко, біографічні студії, історія історичних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

22 березня 2024 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулась Всеукраїнська наукова конференція «Історія міжнародних відносин ХІХ-ХХІ століть», присвячена 190-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУТШ) і 100-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора Анатолія Костянтиновича Мартиненка. До організаційного комітету конференції увійшли д.і.н, доц. Тарас Грищенко

(голова), д.і.н., проф. Олег Машевський, д.і.н., проф. Наталія Городня, к.і.н., проф. Валерій Павленко, доктор філософії (історія), ас. Артем Кошелєв. Серед учасників конференції були аспіранти професора Анатолія Мартиненка д.і.н., проф. Олена Коппель (Навчально-науковий інститут міжнародних відносин КНУТШ), к.і.н., доц. Наталія Сербина (Навчально-науковий інститут міжнародних відносин КНУТШ), к.і.н., доц. Сергій Толстов (зав. відділом ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ») і автор цієї статті, а також його колишні студенти д.і.н., проф. Віктор Ставнюк, к.і.н., доц. Ірина Малацай, к.і.н., доц. Лариса Мицик, к.і.н., доц. Світлана Мотрук, члени оргкомітету конференції. Серед напрямків роботи конференції були регіональні аспекти міжнародної безпеки ХІХ-ХХІ ст., зовнішня політика США ХІХ-ХХІ ст., проблеми історії міжнародних відносин у центрально-східноєвропейському та балканському регіонах у ХІХ-ХХІ ст., цивілізаційні засади міжнародних відносин, інтелектуальна історія міжнародної політики. Доповіді на пленарному засіданні були зроблені д.і.н., доц. Тарасом Грищенком і д.і.н., проф. Олександром Цветковим. У науковому заході взяли участь 58 науковців, які представляли різні науково-освітні інституції та генерації істориків.

Присвятивши свою доповідь життєвому і науковому шляху Анатолія Мартиненка, Тарас Грищенко, зокрема, сказав.

Анатолій Костянтинівич Мартиненко народився 20 березня 1924 р. у Києві в родині корінних киян. Батько був інженером-будівельником, а мама співробітницею проєктного інституту. Дитинство Анатолія пройшло в Києві та його околицях, в тому Києві, якого як архітектурно-ландшафтного комплексу вже нема. Дитиною майбутній професор був різнобічно обдарованою, від народження – природнім спортсменом. У 15 отримав атестат снайпера, їздив верхи на конях, чудово плавав, бігав на лижах, захоплювався боксом. У 16 прийшов до аероклубу. Закінчив середню школу з поглибленою авіаційно-технічною підготовкою. Усі ці захоплення не перешкодили успіхам юнака в оволодінні шкільними предметами. Перед ним мала пролягти велика і успішна життєва дорога.

Вододілом його життя буде Друга світова війна, реальним учасником якої він став уже 23 червня 1941 р. Цього дня курсант авіаційної спецшколи Мартиненко перебував у військовому таборі біля містечка Бровари. Почався німецький авіаційний наліт. Як згадував Анатолій Костянтинівич, німецькі льотчики кружляли на такій висоті, що він навіть бачив їх обличчя. Очевидно добре розгледівши юних противників, вони вирішили не витрачати засоби ураження. Так Анатолій Мартиненко вперше за ту війну розминувся зі смертю.

Анатолія було мобілізовано, але, зважаючи на його 17-річний вік, призначено не в діючі частини, а в школу авіаційних техніків, яка розташовувалась у Казахстані. Після завершення навчання вже повнолітнього військовослужбовця спрямовано до частин, які воювали в районі блокованого Ленінграда. Під час транспортування підрозділу по замерзлому озеру автомобіль, у якому він перебував, потрапив під бомбовий удар противника. Важко контужений молодий військовослужбовець опинився в крижаній воді і лише, очевидно, добра фізична підготовка дозволила йому врятуватись. Так він удруге розминувся зі смертю. Пораненого рядового Мартиненка відправили до госпітала. Але окрім контузії над ним нависла ще більша загроза, коли у нього було діагностовано туберкульоз легенів. Після 8 місяців у госпіталі Анатолія Мартиненка було визнано інвалідом 2 групи і непридатним до військової служби. Так він утретє розминувся зі смертю.

Молодий ветеран повернувся до щойно звільненого рідного Києва. Його зустрічає знекровлене місто, він довідується про втрати серед рідних і друзів-однокурсників. Проте невдовзі доля виявить свою прихильність до нього. Анатолія Мартиненка буде зараховано до складу першого набору новоствореного факультету міжнародних відносин Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка. Попереду будуть 5 років нелегкого навчання в голодному Києві. Анатолій належить до найкращих студентів і закінчує університет у 1949 р. з дипломом з відзнакою. Що це означало може пояснити той факт, що із зарахованих 87 студентів закінчили навчання на факультеті лише 43. Решту відрахували через неуспішність. Наприклад, «трійка» з іноземної мови мала своїм наслідком переведення на юридичний факультет. Студент Мартиненко був серед кращих у вивченні англійської мови, хоч досягалося це зусиллями, незнайомими для сучасного студентства. На академічну групу був лише один підручник, який належав викладачці. Мартиненко як відмінник мав привілей користуватись навчальним текстом від кінця навчального дня і до вечора, коли книжку дисципліновано слід було повернути її власниці.

А далі була велика і змістовна наукова і викладацька кар'єра Анатолія Мартиненка тривалістю в півстоліття. Її головні віхи були такими. 1949-1952 рр. – навчання в аспірантурі кафедри історії міжнародних відносин під керівництвом видатного українського балканіста професора Віктора Андрійовича Жебокрицького. Тема кандидатської дисертації, захищеної у 1953 р.: «Російсько-болгарські відносини від проголошення незалежності Болгарії до початку Першої Балканської війни 1908-1912 рр.». Анатолій Мартиненко

починає викладацьку діяльність на своїй рідній кафедрі і швидко стає вельми популярним лектором на факультетах міжнародних відносин та журналістики. Зростом вище середнього, атлетичної статури він захоплює насамперед своїм інтелектом та знаннями. Фізично гартується. Літніми вечорами зі своєї вулиці Малої Житомирської спускається до Дніпра, перепливає річку до Труханового острова і в той самий спосіб повертається на правий берег. 1958 рік. У зв'язку з ліквідацією за рішенням керівних органів країни факультету міжнародних відносин доцент Мартиненко разом з більшістю своїх колег по колишній кафедрі переходить на кафедру нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету, на якому створюється відділення міжнародних відносин. 1968 рік. Захищає докторську дисертацію (через 13 років після кандидатської, як на той час, у дуже стислі терміни). Тема дисертації: «Російсько-болгарські відносини в епоху імперіалізму». Звання професора отримує в 1969 р. У 1975-1990 рр. завідує кафедрою нової та новітньої історії зарубіжних країн. З 1990 р. – професор кафедри. У 1996 р. паралельно з роботою в Шевченковому університеті почав викладати в Київському інституті «Слов'янський університет». Автор 5 монографій і двох навчальних посібників. Підготував 14 кандидатів і двох докторів історичних наук.

Що з позицій сьогодення можна сказати про Мартиненка-історика? Як і більшість представників його генерації він змушений був працювати в межах лояльності марксистсько-ленінській методології (у тих її варіантах, які визначались ідеологічними органами СРСР). Проте він завжди був свідомий того, що його професійне сумління диктує йому необхідність здобування і донесення історичного знання, яке становить цінність, незважаючи на ідеологічну кон'юнктуру. Отже сучасний погляд на науковий доробок професора Мартиненка дає підстави розглядати його насамперед як представника позитивістської школи в дипломатичній історії з притаманним їй особливим наголосом на використанні першокласних джерел і прагненням до вичерпного охоплення всієї множини історичних фактів. З теоретичного погляду Анатолій Мартиненко, як виглядає, схилився до реалістської моделі зображення історичного процесу, згідно з якою центральними акторами політичної, зокрема і міжнародної історії, були держави, державні лідери, урядовці і політики. Монографії та інші твори історіописання, які вийшли з-під його пера, вирізняло винятково ретельне опрацювання доступних фондів першорядних архівних установ, зокрема Архіву зовнішньої політики Росії в Москві та Архіву адміралтейства в Ленінграді. Обсяг джерельних матеріалів і зусилля, витрачені дослідником на їх нагромадження, не можуть не вражати.

Його двотомна, загальним обсягом у близько 1000 сторінок докторська дисертація становить собою і сьогодні неоціненне джерело історичної інформації про міжнародні відносини та імперську стратегію і тактику Російської імперії у балканському регіоні.

Як відомо, будь-чия інтелектуальна біографія потенційно містить у собі нереалізовані альтернативи. Були вони і на професійному шляху Анатолія Мартиненка. Так, наприклад, він виношував задум написати монографію і докторську дисертацію про політику Великої Британії на Балканах наприкінці XIX – на початку XX ст. Такі теми вимагали погодження у провідних наукових установах Москви. «Московські бояри» від науки, як представників імперської історичної еліти називав Анатолій Костянтинович, згоди на здійснення такого дослідження не дали, обґрунтувавши свою позицію необхідністю вивчення історії зовнішньої політики провідних держав-суперниць СРСР лише з союзного центру. Зважаючи на ці обставини і на думку свого улюбленого вчителя у науці Віктора Жебокрицького, доцент Мартиненко блискуче здійснив написання вже згадуваної докторської дисертації. Він мав інтерес до британістики, але в силу обставин реалізував його лише в біографічному нарисі лідера британських комуністів Вільяма Галлахера. Цікавився проблемами історії Другої світової війни, але втілював це зацікавлення лише у посібнику для вчителів та кількох лекційних курсах для студентів.

До талантів Анатолія Мартиненка належали його непересічні здібності до роботи зі словом. Притаманна йому майстерність побудови тексту ґрунтувалась на вмінні доборі лексичних засобів, стрункості і водночас елегантності синтаксисичної будови речення, прикрашених легким відбитком традиції слововживання старого Києва. Відчувалось, що його фахові можливості могли знайти ширше застосування в популяризації історичних знань літературними засобами. Однак у цілому фахові досягнення Анатолія Мартиненка слугують прикладом гідним наслідування. Запорукою їм були не лише його власні здібності та сприяння вчителів і колег, але й притаманна йому висока працездатність. У свої кращі роки він був спроможний працювати невтомно над науковими текстами і конспектами лекцій по 10-12 годин денно. Незадовго до завершення свого життєвого шляху він у бесіді з автором цієї доповіді скаже: «А взагалі-то життя пройшло за робочим столом».

Помер Анатолій Костянтинович 2 листопада 2014 р. на 91-му році життя. Свій останній прихисток знайшов на Байковому цвинтарі у родинному похованні, першим у якому в 1943 р. упокоївся його дід Микола Кравченко. Випробовуванням і завданням, які випали на долю Анатолія Костянтиновича

Мартиненка та його покоління істориків, був притаманний драматичний характер. Життєві та професійні уроки, які містить їх досвід, зберігають свою цінність і сьогодні. Відданість ремеслу історика, прагнення до самоудосконалення, інтелігентність – ці риси професора Анатолія Мартиненка мають слугувати орієнтирами для всіх нас.

Taras Hryshchenko,

Dr. Habil (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROFESSOR ANATOLII MARTYNYENKO'S CENTENARY OF THE BIRTH

Abstract. *On March 22, 2024, the All-Ukrainian scholarly conference “History of International Relations of the XIX – XXI Centuries” to mark the 190 years since the foundation of the Taras Shevchenko National University of Kyiv and the centenary of the birth of Dr.Habil., Professor Anatolii Martynenko took place at the Taras Shevchenko National University of Kyiv. 58 scholars from different universities and generational groups of historians participated in the conference. The keystone addresses were delivered by Dr. Habil., Assoc. Prof. Taras Hryshchenko, who covered the life and scholarly heritage of Professor Martynenko, and Dr. Habil., Prof. Olexandr Tsvetkov who presented his perspective on the US presidential campaign 2024. In his address, Taras Hryshchenko said that Professor Martynenko was born on March 20, 1924 in Kyiv into the family of structural engineer and design bureau employee. After finishing secondary school in 1941 he was mobilised into military and soon became an active participant in WW II. In 1944 he entered Taras Shevchenko University of Kyiv to become one of the first students of the newly established faculty of international relations. His academic career spans over half a century of the history of his alma mater. His Candidate of Science dissertation “Russian-Bulgarian Relations from the Declaration of the Independence of Bulgaria to the Beginning of the First Balkan War of 1908-1912” (1953) and Doctor of Science (Dr. Habil.) dissertation “Russian-Bulgarian Relations in the Imperialistic Era”(1968) established him as a foremost scholar of the history of imperialistic policy of Russia on the Balkans. Both dissertations as well as his several monographs heavily relied on the vast array of primary sources. Professor Martynenko was a popular university lecturer and devoted scholarly adviser for his numerous Ph.D. students. His theoretical profile as a diplomatic historian was positivist and realistic in the sense that he regarded state actors as a major force in the international relations. Anatoleiy Martynenko died on November 2, 2014 being 90 years old, and was interred in the family plot in the Baikovy cemetery in Kyiv.*

Key words: *history of international relations, Professor Anatolii Martynenko, biographical studies, history of historical studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv.*

Надійшла до редколегії 23.03.2024

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2024 – № 28

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна
Гуменний Сергій Любомирович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.